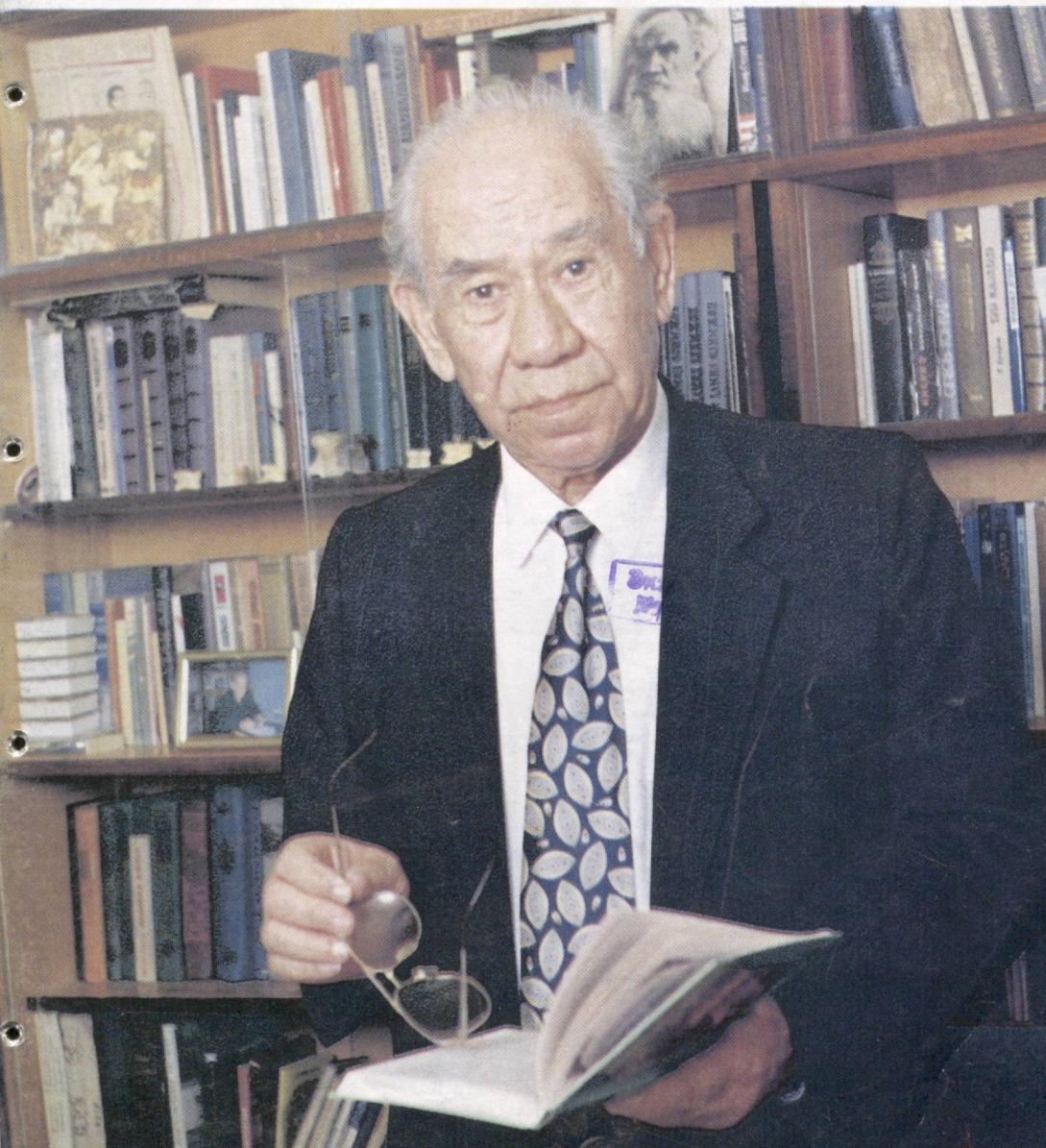
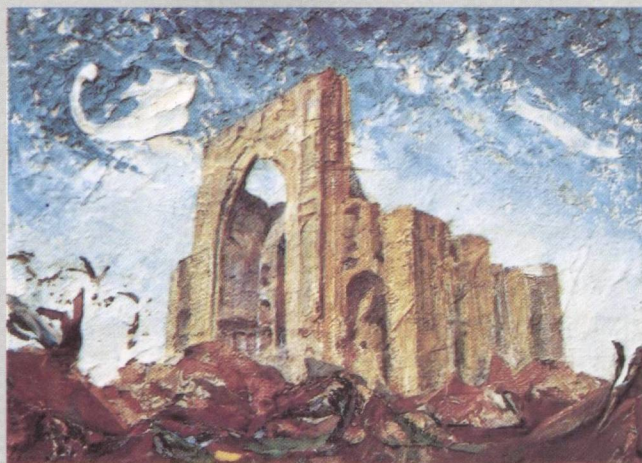

R 496 / 3
2000

Guliston

3
2000

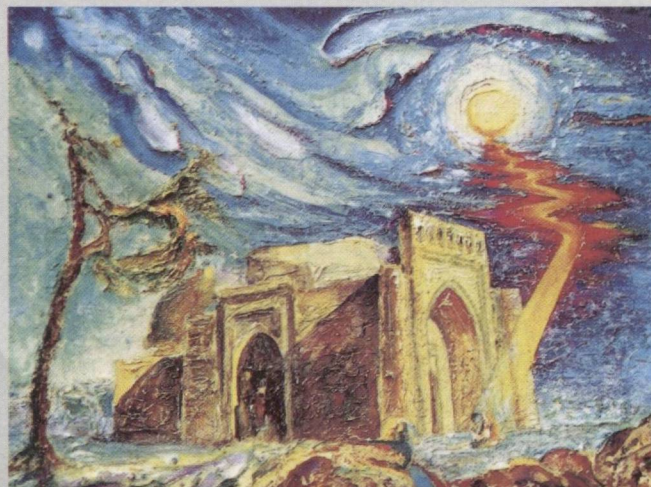
“Нажот”. 1999 йил,
мато, мойбўёқ.

Татьяна
НЕМЦОВИЧ
асарларидан
намуналар

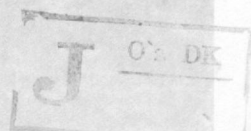

“Хаёт косаси”. 1999 йил,
мато, мойбўёқ.

“Оқ йўл”. 1999 йил,
мато, мойбўёқ.

9 MAY

- XOTIRA VA QADRLASH KUNI

USHBU SONDA

Guliston

3
2000

may-iyun

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ommabop
va badiiy bezakli jurnal

MUASSIS:
*O'zbekiston Respublikasi
Madaniyat ishlari vazirligi*

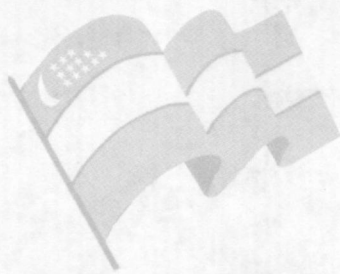
Bosh muharrir —
Tilab MAHMUDOV

Tahrir hay'ati:
Rustam ABDULLAYEV,
Sa'dulla ABDULLAYEV,
Bahodir ABDURAHIMOV,
Oqilxon IBROHIMOV,
Otanazar MATYOQUBOV,
Asqar MAHKAM
(bosh muharrir o'rinbosari),
Alisher MIRZAYEV,
Xo'jaboy YO'LDOSHEV
(mas'ul kotib),
Yo'ldosh SULAYMON,
Muhsin QODIROV,
Tursunali QO'ZIYEV

Jurnal 1925 yildan chiqa boshlagan.

Muharrir minbari. Jamiyatni yangilash, islohotlarni chuqurlashtirish omillari.....	2
Narimon SAMIEV. Islohotlarning ustuvor yo'nalishlari.....	4
Fazliddin HAMROEV. Hamkorlik yo'larida.....	5
Soibjon SOLIEV. Mahalla va boshqaruv madaniyati.....	6
Saidaxbor BULATOV. Amaliy san'at muammolari.....	8
Sarvarjon G AFUROV. Mintaqaviy xavfsizlik tinchlik garovi.....	9
Ibrohim KARIMOV. Falsafa va taraqqiyot.....	10
Barno HOSHIMOVA. Yigit borki, qo'rg'on salomat.....	15
Xolida AHROROVA. Ikki do'st ikki sarkor.....	16
O'ktam HAKIMALI. Iymon gulshani.....	20
Umarali QODIROV. Pul oshnosi emas, odam oshnosi bo'ling.....	23
Izzat SULTON. Oydin kecha asirligida (<i>Davomi. Ikki pardali oilaviy drama</i>).....	24
Jasur RASULTOEV. Qo'llarda sozlaru, qalblarda Vatan.....	29
Dilbar MAHMUDOVA. Oltin sandiq.....	30
Qorajon TOSHMURODOVA. Jonon mening jonimdadir.....	34
Sarvinov SOTIBOLDIEVA. Foniyning badiiyat olami.....	35
Nozim QOSIMOV, Faxriddin IKROMXOJAEV. Laparlari poetikasi.....	36
Zulfiya BOBOEVA. She'rim yongan chirog'imdir (<i>She'rlar</i>).....	38
Barnobek ESHPO'LATOV. Ruboiylar.....	39
MOHINUR. Cho'qqiga intilish iztiroblari.....	40
Mahmuda ABDULLAEVA. Ijod ilohiy mo'jiza (<i>O'zbekiston xalq artisti Abduhoshim Ismoilov bilan muloqot</i>).....	42
Rahim G'AYBULLAEV. Kichik va xususiy tadbirkorlik davlat himoyasida.....	44
Tilab MAHMUD. Tog' ora (<i>hikoya</i>).....	46
Gulsara AHMEDOVA. Kelajagimiz vorislari.....	48
Hakimjon KARIMOV. Tarix va sahna talqini.....	49
Avesto (<i>Davomi</i>).....	50
Ahmadjon ESHONQULOV. Televidenie va ma'naviyat.....	54
Jaloliddin Rumi. Masnaviy (<i>Davomi</i>).....	56
Bahodir KARIM. Doha go'zal bitiklar.....	60
Sirojiddin AHMAD. Mehri daryo uning.....	62
Alijon ZOHDIDY. Gorilla (<i>hajviya</i>).....	64

Muqovaning birinchi betida:
O'zbekiston xalq shoiri ShUKRULLO.
V.Grankin fotosi

Ижтимоий
таракқиёт
ва эҳдламли
жамият
фалсафаси

Жамиятни янгилаш, ислохотларни чуқурлаштириш омилилари

Ватан тараққиёти, халқ фаровонлиги ҳақида, лоақал ўз турмуши, бола-чақасининг келахаги тўғрисида ўйлайдиган эсли-хушли ҳар бири киши Президентимизнинг иккинчи чакриқ Ўзбекистон Олий Мажлисининг биринчи сессиясида сўзлаган маърузасида кўтарилган масалаларга бера-фарқ ва лоқайд бўлолмайди. Чунки маърузада ҳозирги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий-маърифий ислохотларнинг янги босқичида республикамизнинг ҳар бир фуқароси тақдири, мамлакат истиқболи, юрт фаровонлиги ҳамда бутун минтақа тинчлиги ва барқарорлигини сақлашга оид галдаги вазифалар белгилаб берилган. Шу боис И.Каримовнинг Олий Мажлис биринчи сессиясидаги, ундан кейин-ноқ бўлиб ўтган ислохотлар ва инвестициялар бўйича Идоралараро мувофиқлаштирувчи Кенгаш ййғилишида ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида сўзлаган маърузаларини ҳар сафар мутолаа қилганда олдин пайқамаган янги маъно ва ғояларни кашф этиб, қониқиш ҳосил қиласан, киши. Шу фикр ва ғоялар сени ўйлашга, ҳаётини фаолликка, ташаббускорликка ундайди. Чунки бу масалалар ҳар биримизнинг қалбимиздаги орзу-умидларга ҳамоҳанг бўлиб, юракларимизда аксадо берадиган улғувор максадлардир.

Президентимизнинг сессиядаги сўзларига қўлоқ солиб ўтириб, «... бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиши, фуқаролик жамиятининг мустақиллиги шакллантириши...» деган фикрларни хотирамга чуқур ўрнашиб қолди. Аник-ичкам ифода этилган бу сўзларда олам-олам маъно бор. Эркин демократик ва фуқаролик жамияти, деган атамаларда мукамал ижтимоий-сиёсий жамиятнинг маъно максадлари ҳамда вазифалари мужассамдир.

Албатта бундай жамиятга эришишда ривожланган давлатларнинг тажриба ва тараққиёт моделларидан кўр-кўрона нусха кўчирмасдан, Президентимиз айтганларидек, ўзимизнинг шароитимизга, миллий-руҳий феъл-атворимизга, урф-одатларимизга мос йўللار ҳамда усулларга амал қиламиз. Чунки ўзга давлатлар ҳам шу тамойилларни ўзларида тadbик эътифотларидан миллий-маданий қадриятларидан келиб чиққанини кўрамиз. Демократиянинг бешиги деб таъриф бериладиган Фарб

давлатларидаги ижтимоий тузумларнинг таркибига бир назар соладиган бўлсак, демократик усулларнинг ранг-баранглигини кузатамиз. Бутун дунёга ибрат қилиб кўрсатиладиган Америка Қўшма Штатларининг демократик тамойиллари Францияникидан, Германияники эса Англияникидан фарқ қилади. Европанинг шимолида жойлашган Скандинавия мамлакатларидаги демократия бошқа давлатларникидан бўлакча. Демак, ҳар бир мамлакат ўзининг миллий хусусиятларидан, аънаваларидан келиб чиқиб ўзларининг демократик тамойилларини яратганлар. Шундай экан, бизнинг ҳам ўзимизнинг аънава ва удулларимиз, миллий қадриятларимиз негизда шаклландирилган, умуминсоний қадриятларга мос тушадиган демократик тамойилларни яратишимиз табиий ҳолдир.

Ортбошимиз шу улғувор максадларга, орзу-ниятларга эришиш учун сиёсий жаҳада, давлат қурилиши ва бошқарув тизимида, иқтисодиёт, маънавият, суд-ҳуқуқ соҳаларида, ташқи сиёсат, хавфсизликни таъминлаш борасида долзарб масалаларни ечиш йўларини кўрсатиб бердилар. Жумладан, мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислохотларнинг ҳозирги босқичида рўёбга чиқаришимиз лозим бўлган асосий ишларимиз бу — ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини демократлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш. Бунинг учун, биринчидан, Президентимиз таъкидлаганларидек, мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш қўзда тутилади.

Албатта, дастлаб Ўзбекистон фуқароларининг сиёсий, иқтисодий фаоллигини кучайтириш ва инсоннинг ўз қобилиятини тўла рўёбга чиқаришига зарур шарт-шароитлар яратиш лозим бўлади. Негаки, турли жаҳбаларда меҳнат қилётган, интеллектуал салоҳиятига кўра ижтимоий-иқтисодий соҳаларда, жамоат ишларида фаолият олиб бораётган одамлар ўз хоҳиш-иродаларини эркин ифода этиши лозим. Одамлар ўзларининг манфаатларини рўёбга чиқариш ҳамда ҳимоя қилиш ҳуқуқларини амалга оширгандagina жамият тараққиёти ҳам юксалиб бораверади.

Иккинчи масала бу — мамлакатда кўппартиявийлик муҳитини қарор топ-

«Бизнинг
бош сиратимиз
мақсадиимиз қансий ва
ўзгариш бўлиб, бозор иқ-
тисодиётимизга асосланган
эркин демократик давлат
барпо этиши, фуқаролик жа-
миятиимизга мустақилли-
гидан иборат».
И.Каримов

тириш. Юртбошимиз бунинг учун ҳар бир партия муайян ижтимоий қатламга таянган ҳолда ана шу тоифа манфаатларини қўллаб-қувватлаши учун ўзининг ҳаракат дастурига эга бўлишини таъкидлайдилар. Ҳақиқатан ҳам ҳар бир партиянинг мақсад ва вазифалари жамият тараққиёти борадаги муқо-бил тақлиқларини акс эттирган дастури ҳаётга жорий этиш жараёнида кишилардаги фаоллик, ташаббускор-лик ошиб бораверади. Амалий фаоли-ят билан шугулланувчи партиялар хил-мал-хил қарашларга ва ғояларга эга бўлгани учун улар ўртасида баҳс-му-нозаралар юзга келади. Ана шу баҳс-мунозараларга сабаби бўладиган ғоя-лар партияларнинг сиёсий рақобат майдонини ташкил этади. Та-

ҳам нодавлат ва жамоат ташкилотлари бугунги кунда икки минг уч юзгага ет-ган. Улар фақат аҳоли фикрининг турли кўринишларини ифода этиб қолма-дан, ижтимоий фикрни шакллантириш-га фаол таъсир кўрсатаётир. «Одамлар-нинг сиёсий онги, сиёсий маданияти, сиёсий фаоллиги юқалиб борган са-ри, давлат вазифаларини нодавлат ту-зилмалар ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-бос-қиш ўтказиб бориши зарур», — деган эдилар Исрол Каримов Олий Махлис-нинг биринчи сессиясида.

Мухими шундаки, нодавлат ва жамо-ат ташкилотлари фақат ҳайрия ва му-руват муассасаларига айланиб қол-масликларни керак. Бунинг учун улар сиёсий ва ижтимоий соҳаларда давлат тизимларига муқо-бил бўлиб, жамиятда

адолатни қарор топти-ришга ўз ҳиссаларини қўшишлари лозим.

Шу боисдан ҳам Президентимиз ўз-ўзини бошқари-дан ташкилотлар, идоралар ва муас-сасаларнинг нуфу-зини, мавқеини оширишга катта эътибор бермоқда-лар. Буларнинг бар-часи биз бунёд қи-лмоқчи бўлаётган фуқа-ролик жамиятининг асос-ларини ташкил этади.

Жумладан, Ўзбекистонда энг оммавий ташкилот бўлган қасаба уюшмалари ўз аъзоларининг ижтимо-ий-иқтисодий ва ҳуқуқий манфаатлари-ни ҳимоя қилишида катта имкониятлар-га эга. Меҳнат кодексига кўра қасаба уюшмалари корхона, ташкилот ва му-ассаса маъмуриятлари билан жамоа шартномаси, ҳудудий ҳамада тармок битимларини тузиб, меҳнатқашларнинг меҳнат ҳақларини оширишга, ишчи-хизматчиларга овқат пули, транспорт ҳақи учун тоовон тўлашга, ҳақ тўланади-ган меҳнат таътилларининг кунини узайтиришга эриша олади. Меҳнатқаш-лар ва улар оила аъзоларининг дам олиши, соғлигини яхшилаш учун қатор тадбирларни тузиб, амалга ошириш ҳу-қуқига эга. Ўзбекистоннинг Меҳнат ко-дексига қасаба уюшмаларига меҳнатқаш-ларнинг ижтимоий-иқтисодий манфаат-ларини ҳамада қонуний ҳуқуқларини ҳи-моя қилишга катта имтиёзлар беради. Албатта бунинг учун қасаба уюшма-ларнинг етакчилари ташкилотчи, ишби-лармон, иш берувчилар билан қонун доирасида маҳорат билан музокаралар олиб бориш қобилиятига эга бўлишлар-и керак.

Шунингдек меҳнат қончилигини

меҳнатқашлар ўртасида кенг тарғиб қилиш, уларнинг бу борадаги билим-ларини ошириш учун режалӣ тадбир-ларни мунотазам олиб бориш ҳалқи-мизнинг ҳуқуқий онгини, ҳуқуқий мада-ниятини оширишда беҳад ҳисса қўш-ган бўларди. «Соғлом авлод йили»да қасаба уюшмалари бошқа жамоат ташкилотлари билан биргаликда ёш-ларни соғломлаштириш, уларнинг спорт билан шугулланишлари учун ма-ҳаллаларда спорт майдончаларини ташкил қилиб, оммавий тадбирларни ўтказишлари фойдали бўлур эди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-сиёсий ва маданий ислохотларни жамоатчиликка етказиб, уларни амалий фаолиятга сафарбар қилишда оммавий ахборот воситала-рининг роли беқиёсдир. Шу боисдан Президентимиз И.Каримов матбуотни жамиятимизда ҳақиқий «тўртинчи ҳо-кимият»га айланишига, фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларини рўёб-га чиқаришда энг таъсирчан омил деб баҳоладилар ҳамда республика матбу-отининг ижтимоий ҳаётда ўзининг му-носиб ўрнини топишига ҳоҳиш-истак-лар билдирдилар. Лекин оммавий ах-борот воситаларида хизмат қилаётган масъул ҳодимлар, журналистлар эски кўнликмалардан шу пайтгача қўтило-маяптилар, қўн билан ўз билимларини оширишга ҳафсаласизлик қилмоқда-лар. Тўғриси, муаммолӣ мавзуларни ёритишга келганда «бирон бир ишқали чикиб қолмасин» деган ҳадиксираш билан эҳтиёткорлик қилишмоқда. Аммо Ўзбекистоннинг ҳар бир онли фуқароси олдида ислохотларнинг янги босқичида жуда катта ва масъулиятли вазифалар турар экан, уларни амалга ошириш учун бутун омманинг фаолли-гини кўтариш зарур бўлади. Улкан ва-зифаларни удралашга оммани сафар-бар қилишда матбуотнинг, айниқса, электрон ахборот воситасининг роли беқиёсдир. Ҳар бир фуқаронинг ўз фикрларини эркин ифода этиши, дав-лат ва жамият қирлишининг ўта муҳим масалаларини муҳокама этишда фаол қатнашишлари мақсадга мувофиқдир.

Биз тўққиз йиллик мустақил тараққи-ётимиз даврида тўлганга ибратли тажрибаларимизга таяниб жамият-мизни янгилаш ва ислох қилиш йўлида фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга масъул бўлган давлат ва жамият ташкилотлари тизимини янада қаттиллаштиришга эътиборни қаратмоқдамиз. Чунки ҳар қандай дав-латнинг куч-қудрати, аввало, демократ-ик ташкилотларнинг мустақил фаоли-ят кўрсатиши учун шарт-шароит яра-тилганида, фуқаролар ва жамиятнинг барча сиёсий ва ижтимоий салоҳияти рўёбга чиқишида намоён бўлади.

«Ўз ҳақ-ҳуқу-қини маънидидан, ўз қуни ва қобилиятини на-тиб аниқдиган, аниқда рўй берадиган соқон-қодис-ларга мустақил муносабатда бўладиган, шу билан бирга, ўз тақсони манфаатларини ман-лаш ва ҳақ манфаатлари бил-лаш уйеун ҳолда кўрадиган эркин тақсони тақаллашнинг учун барча зарур тармо-тароқчи-ларни яратиб барқар».

И.Каримов

мамлакат ижтимоий ҳаётида эътиборга лойиқ, бирон бир ишни бажарганини эспай олмаймиз. Шу бо-исдан ҳам Президентимиз сиёсий пар-тияларни мамлакатимизнинг иқтисо-дий-сиёсий, маънавий-маданий ҳаёти-да муносиб ўрин ололмаётганини тан-қид қилган эдилар. Ваҳоланки, сиёсий партиялар ўзларининг аниқ мақсад-ларга қаратилган дастурларини амал-га ошириш жараёнида мамлакатдаги ижтимоий ўзгаришларга самарали таъсир этишлари зарур. Албатта бу-нинг учун партия етакчилари ҳам, уларнинг тарафдорлари ҳам ўзлари-нинг нима учун курашаётганларини аниқ тасаввур қилишлари лозим. Шун-дагина ҳар бир партиянинг ўзига хос, ўзига хос дастури ҳам бўлади. Уни республика қонунлари доирасида рў-ёбга чиқариш учун интилишида кўзга кўринадиган натижаларга эришиш мумкин.

Умуман сиёсий ислохотларнинг ҳо-зири босқичида учинчи масала қилиб Президентимиз нодавлат ва жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мустаҳкамлаш ва янада ривожланти-ришни илгари сурадилар. Ҳақиқатан

Испохотларнинг устувор йўналишлари

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг субъекти сифатида ўз истиқлол ва тараққиёт йўлини танлаб, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш йўлидан дадил қадамлар билан XXI асрга интилмоқда. Бу йўл ҳозирги замон цивилизацияси тажрибасини ҳам, халқимиз, миллатимиз ҳаёт шaroитини ҳам, унинг турмуш тарзини ҳам, миллий маданияти ва маънавиятини ҳам, аъёнлари ва урф-одатларини ҳам беками-кўст ҳар томонлама инобатга олишга асослангандир.

Бу масаланинг муҳим томони бўлиб, биз танлаб олган йўл ўзининг ҳуқуқий кафолатига эга. Бозор муносабатларига ўтишнинг беш таъйибли ҳаёт синовидан ўтди, унинг тўғрилиги амалда тасдиқланди, ҳаёт қўлланмасига айланди.

Иқтисодиётнинг мафкурдан холи бўлиши, давлатнинг бош ислотчига айланиш зарурияти, қону устуворлиги, кам таъминланган аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш умуммиллий сиёсат билан, халқ, Ватан манфаати билан, Ўзбекистоннинг истиқболи билан қўшилиб, уйғунлашиб кетди.

Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш, умуман, демократик ўзгаришларни, хусусан, иқтисодий ислохотларнинг негизини, ички ҳолати ва мантиқини ташкил этади. Шу асосда бир босқичдан иккинчи бир босқичга ўтиш сакрашларис, портлаш йўли билан эмас, балки тадрижий равишда бориш белгилан олинди.

Иқтисодий соҳани янада эркинлаштириш инсонни руҳан ва маънан баркамол бўлишга даъват этади. Унинг иродасини мустаҳкамлайди, ақлий салоҳиятини кўтаради, маданиятини оширади. Бу овоз шахсни шакллантиришнинг, инсонни эркинлаштиришнинг устувор йўналишидир. Бу ерда гап, умуман маънавиятини янада тақомиллаштириш хусусида кетяпти.

«Барчамиз яхши англаб олишимиз кераки, — деди юртбошимиз, — ҳаётимизнинг бошқа соҳаларидаги аҳвол, амалга оширилган иқтисодларимизнинг самардорлиги аввало халқ маънавиятининг тикланиши, бўй тарихий меросимизнинг кенг ўрганилиши, аъёнларимизнинг сақланиши, маданият ва санъат, фан ва таълим ривож билан узғайибди».

Ўзбекистон XXI аср бўсағасида турган бир пайтда демократик, адолатли фуқа-

ролик жамияти барпо этиш ва жамиятимиз ривожланиш истиқболи ислотларини чуқурлаштириш чора-тадбирлари билан ўлчанар экан, бу соҳанинг устувор йўналиши, унинг маънавий асоси кадрлар масаласига бориб тақалади. Кадрлар жамиятимизнинг олтин фонди. Жамиятимизнинг бойлигига бойлик қўшадиган ҳам, умуммиллий сиёсатни умуммиллат манфаати йўлида маромига етказадиган ҳам, соғлом ижтимоий муҳитни яратадиган ҳам, ҳалоллиқни ҳаромликдан ажратадиган омиллар ҳам, адолатни адолатсизликдан фарқлайдиган масалалар ҳам яна кадрлар масаласига бориб тақалади. Бунинг учун эски тоталитар жамият асоратларидан халос бўлган, замон талабларига жавоб берадиган, ўзида бозор госяи, бозор мантиқини мужассамлаштирган, демократик тамойилларга амал қиладиган, соғлом кучларни бирлаштириш қобилиятига эга ёш кадрларни қўллаб-қувватлаш ҳақидаги гапларни Президентимиз неча бор такрорлади. «Муболагасиз айтиш мумкинки, — деб таъкидлайди И.Каримов, — бизнинг келажагимиз, мамлакатимизнинг келажаги ўрнимизга қим қилишига ёки бошқачароқ айтганда, қандай кадрлар тайёрлашимизга боғлиқ».

Гап, жамиятимиз ривожланишининг устувор йўналишлари ҳақида кетар экан, аҳолининг кам таъминланган қатламини ижтимоий ҳимоялаш демократик жамият барпо этишнинг ҳамма жаҳдларида, ислотларнинг барча босқичларида асосий мезон бўлиб қолади. Ижтимоий ҳимоялаш одамларнинг моддий аҳолини яхшилашга қаратилган. Бу устувор вазифани бажаришда давлат ҳам, жамоат ташкилотлари ҳам, хайрия жағғармалари ҳам фаол иштирок этишларини замон талаб қилмоқда.

Ўртимизда бозор муносабатлари шаклланаётган даврда ижтимоий муҳофазанинг янги тизими аҳолининг турли қатламларига алоҳида эътибор билан ёндошини талаб этади ва жараян ўзининг амалий натижасини бермоғи лозим.

Мамлакатимиз микёсида туб иқтисодий ислотлар амалга оширилиши натижасида моддий неъматлар ишлаб чиқариш объектларини, корхоналарни янгилаш ва уларни замонавий техник воситалар билан қайта жиҳозлаш, жаҳон андозларига мос келадиган технология билан таъминлаш, ер ости ва ер усти бойлиқларидан умумли, самарали фойдаланиш, жаҳон

бозори талабларига жавоб берадиган маҳсулотларни ишлаб чиқариш, рақобатни кучайтириш устувор йўналишларнинг асосини ташкил этади.

Ўзбекистонда 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма конлари ва маъдан намоён бўлган истиқболли жойлар аниқланган. Улар юзга яқин минерал ҳомашё турларини ўз ичига олади. Шундан 60 дан ортғи ишлаб чиқаришга жалб этилган. 900 дан ортғи кон қидирилиб топишган бўлиб, уларнинг тасдиқланган захиралари 970 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Шу билан бирга умумий минерал ҳомашё потенциали 3,3 триллион АҚШ долларига тенг. Нефть ва газ конденсати, табиий газ бўйича 155 та истиқболли кон, қўмтабҳо металл бўйича 40 дан ортғи, рангли нодир ва радиоактив металл бўйича 40, кончиллик - қимм ҳомашё бўйича 15 та кон қидирилиб топишган.

Олтин захиралари бўйича республикамиз жаҳонда 4-ўринда, уни қазиб олиш бўйича 7-ўринда, мис захиралари бўйича 10-11-ўринда, уран захираси бўйича 7-8-ўринда туради.

Мамлакатимиздаги тич-тотувлик, барқарорлик халқимиз учун катта бойлик, уни асраб-авайлаш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир. Бу жараян истиқбол сари ҳаракатимизнинг кафолатидир. Лекин минтақадаги можаролар бизни доимо огоҳ бўлишга ундайди. Мустақиллик қадрият экан, ана шу қадрият замирида 24 миллион кишининг қадр-қиммати ётбди. Аждодларимиз ҳақни-ҳурмати, авлодлари мис орзу-умиди ана шу она-Ватан тупроғида. Шу муқаддас она заминни асраб-авайлаш ва унинг келажаги йўлида ҳалол меҳнат қилиш барчамизнинг муқаддас бурчимиздир.

«Халқимизнинг келажаги, — деган эди И.А.Каримов «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида» китобида, — энг аввало, унинг ўзига, маънавий қудратига ва миллий онгининг ижодий кучига боғлиқдир. Моддий фаровонликка табиий интилиш миллиятнинг маънавий ва ақлий ўсиш эҳтиёжига ғов бўлмаслиги лозим. Маънавийлик ва маърифийлик халқимизнинг қўп асрлик тарихи давомида доимо унинг энг кучли ўзига хос хусусияти бўлиб келди».

Навроз САМБЕВ,

Фарғона политехника институти,
иқтисодий назария кафедраси катта
ўқитувчиси

Марказий Осиё ҳудудий минтақасида мустақилликини кўлга киритган давлатлар нафакат сиёсий, иқтисодий масалаларда қийинчиликларга учрамасдан, балки маданият соҳасидаги муаммоларига дуч келмоқда. Бу минтақа халқлари минг йиллар давомида бир-бирлари билан ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан яқин алоқада бўлишиб, ҳамкорликда ҳўжалик юритишган, шаҳарлар қуришган, янги ерлар очишган.

Бу минтақа халқларини ахиллаштириб, яқинлаштириб турган муҳим омиллардан бири булар бир хил туркий тилда, унинг турли лаҳжалари, шеваларида гапиришаридир. Халқларимиз ўтмишида буюк мутафаккирларимиз араб ва форс тилларидан бемалол фойдаланганлар ва уларнинг ахлоқ, фалсафа, астрономия, геодезия, геология, минералогия, медицина, география соҳаларида ёзган дурдона асарлари жаҳон маданиятига буюк ҳисса бўлиб қўшилган. Бу халқларнинг савдогарлари, уламолари, бадийи зиёлилари зулфосунан — икки тилда, гоҳи уч тилда — арабий, форсий, туркий тилларда — бемалол иҳод қилганлар. Ўрта Осиё халқларининг маънавий бойликларини ўзиде муҳассам этган халқ ижоди дурдоналари — Алломиш, Гўргўл, Манас достонлари, аҳойиб-ғаройиб халқ эртаклари бир-бирига жуда яқиндир. Халқ ижоди дурдоналарининг айтилиш услуби, бадийи хусусиятлари ҳам кўп жиҳатдан ўхшашдир.

Кўп асрлар давомида бу минтақа халқлари сомонийлар, газавийлар, салжуклар, хоразмшоҳлар, чингизийлар, темурийлар, шайбонийлар кўп остида яшаб, ягона маданий, илмий мерос намуналарини яратиб келган бўлсалар, XX аср охиридаги миллий мустақиллик кўлга киритилиши муносабати билан қирғиз, қозок, ўзбек, тожик, туркман халқларининг алоҳида давлатлари шаклланиб, реал давлат чегараларига эга бўлиши — савдо, иқтисодий ва маданий алоқаларининг чекланишидан келиб чиқувчи бир қанча ижтимоий муаммоларга дуч келмоқдалар. Эндиликда бу янги давлатлар ўртасида иқтисодий, маданий, сиёсий (яъни, давлатлараро) алоқаларни ривожлантиришда ҳам минг йиллик маданий, маънавий бойликларимизга, аъналаримизга суяниш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Давлатларимизнинг аҳиллиги, тинч-тотувлиги, самарали ҳамкорлигини ана шу минг йиллик бой аъналар, тақрирлар асосида давом эттириш ва мустақамлашда илмий ва, айниқса, бадийи зиёлиларимизнинг ўзаро дўстона алоқаларини давом эттириш ва янги-янги шакл ва усулларини топиш жуда муҳимдир.

ҲАМКОРЛИК ЙЎЛЛАРИДА

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов тугган йўл — Ўрта Осиё халқларининг минг йиллар давомида яратган бой маданий қадриятларининг тикланиши ва ривожланишига хизмат қилишга катта эътибор бераётганлиги, «Туркистон — умумий уйимиз» шиори остида Марказий Осиёдаги мустақил давлатлараро иқтисодий ва маданий алоқаларни ривожлантиришга доир самарали фаолияти диққатга сазовордир. Бир неча йил аввал И.А.Каримов ташаббуси билан тузилган ноёб анжуман — Марказий Осиё халқлари маданиятлари Ассамблеяси ва унинг жаҳонга машҳур ёзувчи Чингиз Тўракул ўғли Айтматов бошчилигида бу минтақа маданиятларини янада гуллаб-яшнатишга қаратилган фаолият ҳозир бутун жаҳон зиёлилари тарафидан эътироф этилмоқда.

Мазкур Ассамблеяда Марказий Осиёдаги барча республикаларнинг бадийи зиёлилари фаол қатнашаётганлиги, бу анжуманининг жуда кўп халқларнинг энг ақл-заковатли кучларини бирлаштириб, минтақанинг ўтмишдаги минг йиллик бой маданият ва маърифат аъналарини қайта тиклаб, ҳозирги жаҳон маданиятига ҳам ҳаётбахш таъсир кўрсатмоқда. Ўзаро мўъжизалар айир-бошлашга эҳтиёж юз баравар ортган ҳозирги замонда энг сўнгги янгиликлар билан ўзаро танишув жараёни бадийи зиёлиларимизнинг ўзаро алоқаларини ҳам янги тараққиёт босқичларига мувофиқ ҳолда фаоллаштиришни талаб этмоқда. Марказий Осиё халқлари миллий ўз-ўзини англашнинг янги босқичларига кўтарилган бир вақтда бу халқлар ўзларининг жаҳон маданияти тараққиётида тугган ўрни ҳақида ҳам жиҳдий ўйламоқдалар. Шу вазиятда минтақавий — Ўрта Осиё маданияти деган фалсафий ва тарихий тушунча замонавий аҳамият касб этмоқда.

Мазкур Ассамблея ривожланиши фонди ташаббуси билан Тошкентда яқин вақтларда Мулоқот форуми марказий биноси атрофида бешта тенг ҳуқуқли павилонни бирлаштирувчи Марказий Осиё халқлари маданиятлари Музейини очиб қоясини ҳукуматлар ва жуда кўп нодавлат ташкилотлар

қўллаб-қувватладилар. Ассамблея раҳбариятининг мурожаатиға жавобан жуда кўп ташкилотлар, миллий ва хусусий фирмалар Музей қурилишини молиявий таъминлаш истагини билдирмоқдалар.

1997 йил ёзидан «Марказий Осиё маданияти» газетасининг ўзбек, қозок, қирғиз, тожик ва рус тилларида чиқаётганлиги бу халқлараро теран маданий илдишларимизни янада чуқурроқ тушунишга ёрдам бермоқда. Бу МДХ ҳудудларида чиқаётган ягона халқаро газетадир. Мазкур газета фаолиятининг тарихий аҳамияти беқиёсдир.

Марказий Осиё халқлари ўзаро ҳамкорлигининг истиқболли йўналишларидан яна бири минтақадаги маънавий, маданий, илмий интеллектсуал мулкларимизни биргаликда сақлаш, ҳимоя қилиш, ривожлантиришдир. Ҳозир дунёнинг кўпгина минтақаларида қадимий обидлар, қўлемзалар, Шарқ маданияти дурдоналарини сақлаш учун етарли шароит йўқлиги сабабли, бу дурдоналарнинг йўқолиб кетиш ҳавфи туғилмоқда.

Тарихдан бизга маълумки, қадимий Мисрдаги Искандария кутубхонаси учун подшоҳ Птолемей IV Римдаги нодир қўлемзаларни хаттотга қўчиришти, жуда кўп маблаг эвазига Мисрга олиб келтирган.

Искандария кутубхонаси фаолияти туфайли Эсхил, Софокл, Эврипид каби буюк шоир-драматургларнинг дурдона асарлари йўқолимасдан бизгача етиб келган. Шу маънода Марказий Осиёда ягона Шарқ қўлемзалари ва оосори атиқалари кутубхонаси ва музейини ташкил этиш жаҳоншумул аҳамиятга молик ишдир. Мана шу каби олижаноб ишларга энг яқин илмий ва бадийи зиёлиларимизнинг кучларини бирлаштиришда ҳам Марказий Осиё халқлари маданиятлари Ассамблеясининг куч-қайрати, сазй-ҳаракатлари бебаҳо аҳамиятга эга.

Ғазилддин ҲАМРОЕВ,

“Марказий Осиё халқлари маданиятлари Ассамблеяси”

Ривожланиш фондининг ижрочи директори

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг бошқарувнинг янги тизими шаклланди. Бозор муносабатларига ўтишнинг моҳияти, маъмуни бошқарув маданияти билан бевосита боғлиқдир. Бу жараён инсоннинг инсонийлик фазилатлари билан, шахснинг маданийлашуви, ижтимоийлашуви, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш ҳолатларига ҳам таллуқли. Халқнинг ўзини-ўзи бошқариши орқали бошқарув маданияти шаклланади. Бу масалаларни ечиш учун куйидаги ҳолатларга эътибор бериш лозим:

биринчидан, давлат бошқаруви тизимининг ўзини ривожланган ва демократик мамлакатлар намунаси асосида, уларга ўхшатиб такомиллаштириш. Бу тўғривисз давом этадиган жараёндир;

иккинчидан, кадрлар масаласини ҳал этиш. Бошқарув тизимининг асосий, ҳал қилувчи жойларида замонавий фикр юритадиган, ўз халқи, ўз Ватани манфаатларига ғоят садоқатли, юқори малакали кадрлар ишлаши лозим;

учинчидан, ижроия ҳокимияти устидан жамоатчилик, аввало сайлаб қўйиладиган ҳамда ваколатли органлар назоратини, бошқача айтганда, зарур ваколат берилган халқ депутатлари амалга оширадиган назоратни бутун чоралар билан кучайтириш лозим;

тўртинчидан, халқ ноиблари ва раҳбарлари ўз сайловчилари олдида вақтида ҳисобот беришлари ҳам қарз, ҳам фарзидир. И.А.Каримов томонидан юқорида таъкидланган ғоя, бозор ғояси, бозор мантиқи, умуман бошқарув маданияти бозор муносабатлари билан синтезлашиб, уйғунлашиб кетган.

Бозор иқтисодиётига ўтти даврида ўзини-ўзи бошқариш органлари давлат ва жамият ишларини бошқаришда иштирок этиш учун ўз ҳуқуқларидан фойдаланишга имконият яратмоқдалар, яшаш жойларидаги иқтисодий муаммоларни, ижтимоий вазифаларни, маънавият, маданият, маърифат соҳасида режалаштирилган тадбирларни ўтказмоқдалар.

Ўзини-ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига Ўзбекистон Республикаси қонунларини, Президент фармонларини, ҳукумат ва ҳокимликларнинг қарорларини ҳаётга тадбиқ этишда фуқароларни бirlаштиради. Фуқароларда бошқарув маданиятини вужуд-

МАҲАЛЛА ВА БОШҚАРУВ МАДАНИЯТИ

га келиши юқоридаги ишларни нечоғли бажарилиши билан белгиланади.

Биз ҳуқуқий давлат қурмоқдамиз. Адолатли, демократик фуқаролик жамияти барпо этиш ҳар бир кишидан қонунларни яхши билишни, унинг бажарилишини назорат қилишни ва ўзи ҳам уни амалга оширишда фаол иштирок этишни талаб қилади. Ҳар бир фуқаро ўз ҳуқуқи, эркинликларини аниқ ва равшан билиши ҳамда ўзини-ўзи қонун ва ҳуқуқ йўли билан ҳимоя қила олиши лозим.

«Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни (1993 йил 2 сентябрь) қабул қилингандан сўнг ўзини-ўзи бошқариш органлари ўзларига берилган ваколатлар доирасида қарорлар қабул қила бошладилар. Мамлакатимиз миқёсида сиёсий соҳада, ижтимоий масалаларда, иқтисодий йўналишларда, маданий-маърифий, ташкилий-амалий ишларни бажариб боришлари билан бир қаторда буларни янада тақомиллаштириш борасида тадбирлар белгиланмоқдалар.

Маҳалла бўлиб яшаш қадим замондан шаклланган бўлиб, у минг-минг йилликларга бориб боғланади. Демак, маънавият, маърифат, миллий маданият тараққиёти маҳалладан бошланади. Бошқарув ва ўзини-ўзи бошқаришнинг маскани ҳам маҳалла. Жамоа бўлиб яшаш миллий қадриятимиз экан, у албатта умуминсоний қадриятларнинг яхши аъёналарини ҳам ўзида муҷассамлаштиради.

Мустақиллик тўғрисида маҳалла фуқаролари билан ҳуқуқий давлат ўртасидан энг долзарб мақсад ва вазифаларни мувофиқлаштирмоқда. Шунинг таъкидлаб ўтти жоизки, маҳалланинг мустақиллиги ва ўзини-ўзи бошқар-

иш органи сифатида эътироф этилганлиги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 105-моддаси билан ҳуқуқий жиҳатдан кафолатланади.

Унда бундай дейилади: «Шаҳарча, қишлоқ ва овулларда, шунингдек, улар таркибидаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғинлари ўзини-ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оксоқол) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди.

Ўзини-ўзи бошқариш органлари сайлаш тартиби, фаолиятини ташкил этиш ҳамда ваколат доираси қонун билан белгиланади».

Бу ҳолат қонун йўли билан кафолатланган экан, ҳамма жойда, бошқарув органларидан тортиб, давлат ҳокимиятигача бўладиган йўналишларда, муносабатларда асосан фуқароларнинг манфаатлари, мақсадлари ҳимоя қилинади.

Дарҳақиқат, шундай экан, миллатлар, барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида баб-баравардир, деган тамойилга риоя қилинади.

Республика «Маҳалла» ҳайрия жамғармасини ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони (1992 йил 12 сентябрь) бу соҳани бошқаришда айна муддао бўлди. «Маҳалла» жамғармаси миллатимиз ва халқимиз томонидан эъзозланиб келинган маданий, маънавий урф-одатларимизни қайта тиклашда ва уларни янги мустақиллик аъёналари билан бойитишда, маданиятини қайта тиклашда, муҳтож оилаларга, ногиронларга, етимларга, ёлғиз қолган қарияларга меҳр-шафқат қилишда, уларга моддий ва маъ-

навий ёрдам беришда ибратли ишларни амалга оширяптилар, деб айтсак муболаға бўлмайд.

Бу масалада Фаргона вилояти Кува туманида олиб борилаётган ишлар таҳсинга сазовдорд.

Кувада, учта маҳаллада Дехқонобод, Қизил юлдуз ҳамда Сойкелди гузарлари қурилиши режалаштирилган эди. Туман ҳокими Муҳаммаджон Носиров ташаббуси билан тадбирий чоралар белгиланиб, иш бошланди. Бу тадбирни амалга оширишда жамоа ҳужалиқлари, ташкилотлар, корхоналар жалб қилинди. Хайрли иш миллий, маҳаллий урф-одатларга кўра ҳашир усулида амалга оширилди. Мактаблар, болалар бочгалари, медицина пунктлари, тадбиркор ва ишбилармонлар, умуман, маҳалла фаоллари ҳам қараб турмадилар. Режалаштирилган 3 та маҳалла гузарлари ўрнида 5 та – Сойкелди, Қизилюлдуз, Дехқонобод, Акбаробод, Султонобод гузарлари ҳамда «Дон маҳсулоти» қошидаги спорт мажмуаси қуриб битказилди. Гузарлар маиший хизмат кўрсатиш шохобчалари эвазига обод бўлди. Шу билан бир қаторда маҳалла тарихини акс эттирувчи «Маҳалла музейлари», кутубхона, ёзги томоша майдонлари ва оромгоҳлар қад кўтарди. Кувадаги бу аънавий иш Маданият ишлари вазирлиги ва республика «Маҳалла» хайрия жамғармаси томонидан маъқуллангандан сўнг, мамлакатимиз миқёсидаги маҳалла фаоллари иштирокида ушбу гузарларда намунавий анжуманлар бўлиб ўтди. Анжуман қатнашчилари туманда амалга оширилган ишларни яқдиллик билан қўллаб-қувватладилар ва ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар. Бундай тадбирлар тумандаги 34 та ўзини-ўзи бошқариш органларида ҳам амалга оширилди. Нати-

жада қолган барча ўзини-ўзи бошқариш органлари ҳам ўз биноларига эга бўлдилар.

Акбаробод қишлоқ фуқаролар йиғинига қарашли Гулистон, Олмазор, Муҳитдинов номили, Намуна, Байналмилал, Янги ҳаёт қишлоқ фуқаролар йиғинлари маҳаллаларида ҳам ишлар шу даражада амалга оширилди. Аҳмад Фарғоний юбилейи муносабати билан Кува тумани маҳаллаларида ободонлаштириш ишлари билан бир қаторда рўзғор туғиш, маросимларда бирга бўлиш, хайру эҳсон қилиш, ҳалол ва ростгўй бўлиш, хунар сирларини ўрганиш каби қатор тадбирлар ўтказилиб, бу жараён аънамага айланиб қолди.

Мустақиллик шарофати билан миллий қадриятларимизни тиклаш ҳамда уларни янада ривожлантириш ишлари Кува туманида жадаллик билан амалга оширилмоқда. «Энг намунали маҳалла болалари» телетанловининг биринчи ва иккинчи босқичлари кўтаринки руҳда ўтди. Танловда маҳаллага ҳамкорлик қилмаган биронта ташкилот, корхона ёки жамоа ҳўжалиги қолмади. Давлат ва нодавлат ташкилотлари ҳам, тадбиркор ва ишбилармонлар ҳам, маданият муассасалари ҳам, бошқарув органи ходимлари ҳам иштирок этдилар.

Охунбобоев номили жамоа ҳўжалиги ҳомийлигида Муҳитдинов номили қишлоқ фуқаролар йиғини ташаббуси билан ўтказилган маҳаллалараро телетанловда туман ҳокими М.Носиров, ҳоким ўринбосарлари, сиёсий партия вакиллари, барча маҳалла фаоллари қатнашдилар.

Бу ташаббусни Янги ҳаёт, Иттифок, Туркравот, Байналмилал, Дехқонобод, Намуна қишлоқ фуқаролар йиғинлари маҳаллалари ўртасида ташкил қилинди. Телетанловда ёш-

лар билан бир қаторда фахрийлар, барча маҳалла фаоллари қатнашибди. Фольклор-этнографик дасталар лапарлар, қўшиқлар ижро этдилар, халқ ҳўнармандчилиги-наққошлик, косибчилик, чеварчилик, зардўзлик ва бошқа касб эгаларининг иш намуналари намойиш этилди. Шунингдек, маҳаллалар озодлигини, аҳоли турмуш шароитлари, спорт ишларига ҳам эътибор берилди.

Лекин ҳамма маҳаллаларда ишлар бир меъёрга кетяпти, деб бўлмайд. Маҳаллада бошқарув маданиятини янада яхшилаш ва такомиллаштириш зарур.

Миллий ва умуминсоний қадриятлар доимо муштарак. Шу нуқтаи назардан шаҳарчалар, шаҳарга яқин қишлоқлардаги маҳаллаларда яшовчи турли миллат вакиллари билан янада иноқлик, ҳамжиҳатлик Ватан, халқ манфаати йўлида ўзаро қўшничилик муносабатларини кучайтириш, байрамлари, йирик аллома, мутафаккирларнинг таваллуд тогган кўнларини биргаликда нишонлаш, уларни камчилик, сермазмун қилиб ўтказишни давр талаб қилмоқда.

Маҳаллада халқ ҳўнармандчилиги аънавларини қайта тиклаш ва уни ҳозирги замон талаблари асосида ривожлантириш, шу йўл билан бошқарув органлари ва давлат ҳокимияти ҳамкорлигида ёшларни касбга, хўнарга ўргатиш, уларни иш билан таъминлашга кўмаклашишни кучайтириш лозим. Маҳалла ёшларига инсонпарварлик, истиқлол ва истиқболнинг қадрига етиш руҳида, жисмонан, ақлан, маънан етук баркамол авлодни тарбиялашга эътиборни қаратиш лозим.

Ёшларда Ватан тарихи, миллий маданий меросни қўқур ўрганиш, аждодларнинг ибратли ишларидан фахрланиш, умуммиллий сиёсатни тўғри тушуниш орқали умуммиллий бойликка кўпроқ хисса қўшиш, Ватан тақдирини ўз тақдири билан боғлаш каби тўғйларни вужудга келтириш зарур.

Шундай қилиб, бугунги кунда маҳалла тушунчаси халқ, миллат, Ватан тақдири билан уйғунлашиши лозим.

Бу сиёсат миллиятимизни, халқимизни маънавий покланишга, миллий тикланишга ундайдиган сиёсатдир.

**СОИБЖОН
СОЛИЕВ**

Ўзбекистон миллий мустақилликка эришган, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий жабҳаларда улкан самара қўлга киритилди. Аммо шу ютуқларга маълиф бўлиб қолмасдан галдаги вазифаларни амалга ошириш учун қатор тадбирларни белгиласан. Шу мақсадда республика ҳукуматининг кейинги вақтда қабул қилган қарор ва ҳужжатлари ҳаётийликнинг ҳар томонлама жаҳон андозалари асосида ривожланишига қаратилмоқда. Жумладан, ёшларга таълим-тарбия беришда ўтмиш маданиятимиз, ҳаётимиз, миллий санъатимиз, ота-боболаримиз томонидан яратилган ва бутун жаҳонга машҳур бўлган аjoyиб санъат намуналаридан кенг фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда.

Ёшларга самарали таълим-тарбия бериш, уларни ҳар томонлама бадиий ва эстетик руҳда тарбиялаш, вояга етказиш, миллий маданиятимиз ва санъатимиз, хусусан, тасвирий ва амалий санъатимизни ўргатиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Шу ўринда мактаблар ва олий ўқув юрларида тасвирий ва амалий санъатни чуқур ўргатиш учун бир қатор муаммоларни ечиш лозим деб ўйлайман. Биринчидан, жаҳондаги кўпгина мамлакатлар Шарқ халқларининг, шу жумладан, Ўзбекистон амалий санъатини чуқур ўрганмоқдалар. Айнисика, Америка, Франция, Япония сингари ривожланган кўп мамлакатларда шу масалалар билан бевосита шуғулланадиган амалий санъат институтлари мавжуд. Уларда бизнинг амалий санъатимиз катта эътибор билан ўрганиляпти. Чунки, бизнинг аждодларимиз амалий санъат намуналарини орқали юксак маънавий бойликларни қолдирганлиги, унинг ҳар бир турида, ҳар бир бўлимида, ҳар бир рангида катта тарбия, фалсафа, руҳият олами, ҳаққоти, тибобий асослари мавжуд. Хориждаги олимлар бу маънавий хазиналарининг қалити Ўзбекистонда эканлигини биладилар.

Иккинчидан, ҳозир техника тез суръатлар билан ривожланиб бораётган бир даврда амалий санъатни ёшларга ўргатишда компьютер техникаларидан фойдаланишидир. Чет элларда ёшларга амалий санъатни ўргатишда компью-

тердан кенг фойдаланилмоқда, бу эса катта натижалар бермоқда. Бизда ҳам амалий санъат турлари бўлими — наққошлик, гиламдўзлик, ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги ва

тўплаб, келажак авлодга етказишимиз зарур.

Тўртинчидан, қадимдан ота-боболаримиз ранглардан ҳамма соҳаларда кенг фойдаланиб келганлар. Масалан, тиб-

мафъат. Шу ранглардан тоғ-таги босоратинг қувват. Оқу сариқ ранглар ҳаддан ошса агар, бундан сенинг кўзларингга ет-гай зарар».

Сариқ ранг кўз нури ҳамда асаб тизимини қўчайтиришни таъкидлайдилар. Бу бошқа ранглар ичида энг қувноғи саналади. Қадимдан ота-боболаримиз сариқ рангини сариқ касалга даво деб ҳисоблаб келишган. Нега биз маънавий хазиналарини чуқур, илмий ва амалий ўрганмаямиз? Дунёда бир қанча рангшунослик илмий-тадқиқот институтлари ишлаяпти. Улар инсонни тарбиялашда, саломатлигини қўчайтиришда ва қишлоқ ҳўжалигида жуда катта аҳамият касб этмоқда. Бизда ота-боболаримиз рангшунослик соҳасида минглаб асарлар ёзиб қолдирган бўлсалар-да улардан тўлиқ фойдаланмаямиз.

Мустақил Ўзбекистонимизда «Рангшунослик» илмий-тадқиқот институти ташкил этилса мақсадга мувофиқ бўлур эди. У ерда рангларни физикавий, кимёвий, тарбиявий, фалсафий, шифовий ҳўслатларини, қишлоқ ҳўжалигидаги аҳамиятини ва бошқа қирраларини ўрганувчи алоҳида лабораториялар, кафедралар ташкил этилса фойдалан холи бўлмасди. Биз ҳам ота-боболаримиз қолдирган катта пойдеворга жаҳон андозаларига жавоб берадиган илмий тадқиқотларни олиб киришимиз керак.

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек халқининг ўтмиши буюк. Унинг мустаҳкам буюк маънавий мероси, маданияти борки, барча миллатлар, мамлакатлар билан тенгма-тенг очик ўз билан гаплаша олади. Шу билан бирга кўнра юртимизнинг келажаги ҳам буюкдир. Халқимизнинг буюклиги сон жиҳатидан қўлғида эмас, балки унинг меҳнатсеварлигида, илмга чанқоқлигида, меҳру оқибатида, меҳмондўстлигида, андишалигида, сабру тоқатида, чексиз маънавий хазиналарида, урф-одатларида, ҳар томонлама ўзига ҳослигидадир. Буларнинг бари истиклол ва ҳурриятимиз тўғрисида янада сайқал топишда, уларни бутун жаҳон кўриб турибди.

Сандаҳбор БУЛАТОВ
педагогика фанлари доктори, Илмий номдаги ТДПУ профессори

Амалий санъат муаммолари

бошқаларни ёшларга ўргатишда ҳамда ижодий иш фаолиятида компьютердан фойдаланиш вақти келди. Бунинг учун нима қилмоқ керак?

Амалий ва тасвирий санъат ўргатилётган университет, коллеж, лицей, мактаб ва қўшимча таълим муассасаларига компьютер техникасини жойрий этиш лозим. Бунинг учун илмий тадқиқотлар, методик қўлланмалар ва альбомлар чоп этиш зарур. Афсуски, шу вақтгача тасвирий ва амалий санъатда компьютер техникасидан фойдаланиш муаммаси бўйича бирорта илмий тадқиқот иши қилинмаган.

Учинчидан, аждодларимиз маънавий хазиналаридан ёшларимизни тез ва мукаммал баҳраманд этишда амалий санъатнинг роли жуда катта. Ёшларга амалий санъатни ўргатиш асосида таълим-тарбия беришининг самарадорлигини оширишнинг яна бир йўли, у ҳам бўлса, амалий санъат энциклопедиясини яратишдир. Шу пайтгача амалий санъатта оид бирорта ҳам энциклопедия тузилмаганлиги ачинарли ҳолдир. Вақт ўтиши билан маънавий хазиналари бўлими амалий санъат карвонидан жаҳонларга тўқилиб-тўқилиб қолаётгандай. Бунинг учун биз сочилиб қолаётган маънавий хазиналарини тез орада

биётда ранглар орқали кишиларни даволашда, кишиларнинг ички дунёсини билишда, ранг орқали фалсафий ғояни ифода этишда ва бошқаларда фойдаланганлар. Лекин афсуски, ҳозирда бу соҳаларда ранглардан фойдаланишга кам эътибор берилмоқда, бу борада илмий-тадқиқот ишлари кам олиб борилмоқда. Ранг ҳақида адабиётлар жуда кам.

Ваҳоланки, рангларнинг ҳўсиятлари ҳақида халқимиз ҳаётий тажрибаларга эга. Юқорида айтиб ўтганимиздек тасвирий фаолият, яъни рангли каламлар орқали рухий бегоб одамни даволаш мумкин. Руҳан сикилган одам дарров рангли каламларни олиб расм чизишни машқ қилса, рухий бегобалидан қутгилди, яъни даво топади. Буни Нью-Йорк университети олимлари ўз тажрибаларида синаб кўрганлар. Шу ўринда рангли қаламнинг қайси биринчи фойдаланиш кишининг рухий ҳўлатида ўзгариш бўлаётганидан дарак беради. Чунончи, қизил рангини кўпишлатиш газабдан, қора ранг — гамгинликдан, кул ранг — тоқатсизликдан дарак беради ва ҳўказо.

Ибн Сино рангларнинг рухиятга таъсири ҳақида қуйидагича фикр билдиради. «Қора, яшил рангдан кўзга бор

МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИК ТИНЧЛИК ҒАРОВИ

Сарваржон ҒАҒУРОВ:
сиёсий фанлар номзоди,
Тошкент давлат
шарқшунослик институти

Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви жадал давом этаётган ҳозирги даврда хорижий давлатларда кечаётган сиёсий, иқтисодий ва иқтисодий жараёнларни атрафлича таҳлил этиш катта аҳамият касб этади. Жаҳоннинг юксак тараққий этган давлатлари қаторида эндиликда ривожланиб бораётган мамлакатлар билан ҳам алоқаларни йўлга қўйиш Ўзбекистон учун катта манфаатлар келтиради.

XX асрнинг иккинчи ярмидан кейин Ўрта ва Яқин Шарқда мустақил тараққий эта бошлаган араб давлатларини, улардаги иқтисодий ривожланиш, хорижий инвесторлар билан ишлаш тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса, ўз навбатида, мазкур минтақада охириги йилларда кечаётган сиёсий-иқтисодий воқеаларни атрафлича илмий таҳлил қилишни талаб этади.

Ўрта ва Яқин Шарқ минтақасининг тарихий роли Европа, Осиё ва Африка халқларининг иқтисодий ва иқтисодий муносабатларида муҳим аҳамият касб этади. Кўп асрлар давомида шу минтақа Европа қитъасини шакар, турли зирворлар, порох, қорғоз ва компас билан таъминлаб турган. Бу ўлка юнон ва ҳиндлар фалсафий тафаккурини омукта ҳолида Фарбга етказди. Бу минтақа уч йирик дин — иудаизм, христіанлик ва исломнинг ватани, буюк империялар — Форс, Рим, Бобил, Араб, ва Туркларнинг асосий манфаатлари маркази эди. У географик жиҳатдан Африка, Осиё ва Европа халқларини бирлаштириб турган кўприқдир. Бу минтақа доимо қитъалараро савдо маркази бўлиб келган, Шарқ ва Фарб ўртасидаги турли алоқа йўллари билан боғланган. Ўрта ва Яқин Шарқнинг муҳим геостратегик аҳамиятига эга бўлган сув йўллари — Турк бўғози, Сувайш канали, Қизил денгиз, Боб ал-Мандиб бўғози, Ҳурмуз бўғози ва Форс кўрфазидо имоий давлатларнинг диққат-марказида бўлиб келган.

Шундай экан, минтақа хавфсизлигини таъминлаш масаласи даврнинг дол-

зарб вазибаларидан бўлиб қолди. «Ҳар бир минтақада хавфсизлики таъминлаш муаммолари муайян моҳиятга эга. Шунингдек, ҳар бир минтақанинг ўз хусусиятлари, ўз таҳдид манбалари ва хавфсизлиги сақлаш омиллари бор», — деб таъкидлайди Президентимиз И.Каримов. Ўрта ва Яқин Шарқ хавфсизлигини таъминлашни умумжаҳон миқёсига кўтарган нарсаси ҳам минтақанинг муҳим геостратегик мавқеи ва улкан нефть заҳираларидир.

Нефть заҳираларининг жаҳон саноатидаги аҳамиятининг ортиб бориши, ОРЕК (Нефть экспорт қилувчи давлатлар ташкилоти) ва ОАРЕК (Нефть экспорт қилувчи Араб давлатлари ташкилоти)нинг ташкил этилиши ҳамда уларнинг жаҳон сиёсий жараёнларга таъсирининг ортиб бориши, шунингдек, Фаластин — Исроил муаммолари ҳамда Форс кўрфазидо инқирози бу минтақага нисбатан диққат-эътиборни янада оширди. Исроил-Араб муаммоларининг асосида ҳудудий ва сиёсий масалалар бўлса, Форс кўрфазидо инқирозидо нефть марказий ўринни эгаллайди.

Ўрта ва Яқин Шарқ нефти — Фарб давлатлари ва Япония саноати учун муҳим энергетик хомашё бўлиб, бу давлатлар иқтисодий ривожининг барқарорлигини таъминлашда асосий манбадир. Худди шу омил Ўрта ва Яқин Шарқ давлатларининг ташқи ва ички сиёсатини ўта муҳим даражага кўтариб қўйди.

Форс кўрфазидоги Ироқ-Кувайт зиддиятлари сабаб бўлган инқироздан сўнг минтақавий ахрелиш жараёни янада чуқурлашди. Бу жараён араблар ўртасидаги муаммони маҳаллий доирада ҳал этиш имкониятини йўққа чиқарди. Шу инқироз иқтисодий ривожланган мамлакатлар ва ривожланмаган Араб давлатлари ўртасидаги мавжуд фарқларни кўрсатди. Фарб давлатлари билан муносабатларни мустаҳкамлаш истидаги мамлакатлар ва хорижий таъсирга кескин қарши бўлган сиёсий қучлар ўртасидаги қарама-қаршилик кучайди. Сиёсий шарҳловчиларнинг

фикрича минтақавий бўлиниш жараёнидан Араб Мағриби Иттифоқи, Туркия-Сурия-Эрон иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти каби уюшмалар ўз манфаатлари йўлида фойдаланиб қолишга ҳаракат қилинди. Жумладан етакчи мавқеи эгаллашга интилган Миср Араб Республикаси барча Араб давлатларини бирлаштиришга уринди. Аммо бу интилиш ижобий натижалар бермади. Миср раҳбарияти Сурия, Иордания сингари қатор давлатлар билан ҳамкорлики мустаҳкамлашга муваффақ бўлса ҳам Араб-Исроил муаммоларида Фарб давлатлари сиёсатини қўллаб-қувватлагани учун Сурия, Фаластин, Судан каби араб давлатларининг норозилигини кучайтирди.

Ҳозирги кунда Ислам дунёсининг замонвий тараққиётида Фарб аъналарини ва Ислам ақидалари ўртасидаги зиддиятни қузатиш мумкин. Ўрта ва Яқин Шарқ давлатлари бунга турлича муносабат билдирадилар. Эрон бу муаммонинг ечимини фундаментал ва революцион Ислам дини ғоясининг мутлақ қарор топишида деб таъкидласа, Туркия, Миср, Тунис каби давлатлар ўз жамиятларини Фарбнинг иқтисодий ва демократик аъналарига асосан қуришга киришган. 1990-йилларга қадар Форс кўрфазидоги мамлакатларда жамият қурилишида Ислам тамойиллари асосий ўрин тутар эди. Минтақадаги охириги инқироздан сўнг Форс кўрфазидо мамлакатларига Фарб давлатларининг сиёсий таъсири кучайди.

Ўрта ва Яқин Шарқ, Форс кўрфазидо минтақаси доимо тадқиқотчилар, сиёсий шарҳловчилар, аналитиклар, иқтисодчиларнинг изланишларида катта ўрин тутиб келган. Турли даврларда бу минтақага нисбатан турлича муносабат билдирилган. Бироқ замонлар, давлат тўзувлари, мафкуралар, сиёсий қарашлар ўзгаришига қарамайдан, бу минтақа ўз аҳамияти, стратегияси, иқтисоди, йирик молиявий имкониятлари ва геостратегик мавқеи билан умумжаҳон цивилизациясида ўзининг салмоқли хиссасини сақлаб қолаверади.

Иброҳим КАРИМОВ

фалсафа ва таъриқ

Илмий баҳс, қизгин ва асосли мунозара ҳақиқатни англашнинг тарих синовидан ўтган усулдир. Баҳс-мунозарага кенг йўл очилган ва фикрлар хилма-хиллиги қадрланган жамият ва давлатдагина илм-фан, техника ва технология ривожланиши, индивидуал ва ижтимоий онг қарахтликдан, лоқайдликдан, мутеликдан чиқиб, у фаол тус олиши, илмий-иждоий муҳит вужудга келиши мумкин. Бу эса ижтимоий тараққиёт учун кенг йўл очиб билан бирга давлатнинг қудратли, жамиятнинг барқарор бўлиши учун зарур шарт-шароитни вужудга келтиради. Шунинг учун ҳам Ислоҳ Каримов «Фақат баҳс, мунозара, таҳлил меваси бўлган ҳулосаларгина бизга тўғри йўл кўрсатиши мумкин» деб, гоҳий-назарий муаммоларни таҳлил қилишга даъват этмоқда.

Ўзбекистон «Қизил империя» таркибидан чиқиб, тараққиётнинг мустақил йўлига кирга, турли соҳалар бўйича янгича фикрлар, янгича ёндашувлар юзга келгани тамомил табиий ҳолдир. Жумладан, олий ўқув юрларида марксча-ленинча фалсафа асосларидан ва унинг синфилик тамойилидан воз кечиб, фалсафага фан сифатида ёндашув кераклигини кўпчилик, илмий жамоатчилик англаб етди. Шу жараёнда, бир томондан, «фалсафани янгилаш», «миллий фалсафа яратиш» тўғрисидаги фикрлар ўртага ташланмоқда. Иккинчи томондан, асрлар давомида дунёнинг турли мамлакатларида юзлаб, минглаб олимларнинг машаққатли тадқиқотлари туфайли шаклланган фалсафий тушунчалар, категориялар, қонунларга, билишнинг фалсафий услубларига янгича мазмун бериб, олий ўқув юрларида бирон-бир фалсафий оқимни эмас, балки фалсафани фан сифатида ўқитиш, демакки, замон талаблари асосида унга янгича методологик ёндашувни қарор топтириш ҳақида асосли тақлифлар киритилмоқда.

Нега айнан фалсафа соҳасида кўп тушунмовчиликлар, қарама-қарши кўтбага эга бўлган фикрлар юзга келмоқда? Чунки муайян фалсафий йўналиш жамият тараққиёти ва инсон камолотига хизмат қилган бўлса, бошқа бир йўналиш жамиятда турғунлиқни вужудга келтиргани, ижтимоий ва индивидуал онгни жиловлаб қўйгани узоқ ва яқин тарихимиздан маълум. Шунинг учун фалсафа соҳасида кетаётган ҳозирги баҳс-мунозаралар йўлини тўсиб қўйишга қаратилган майлларнинг ижтимоий оқибатлари яхшиликка олиб келмаслигини обдон ўйлаб кўриш керак, деб ҳисоблаймиз. Зеро, Ватанимиз истиқлоли, халқимиз истиқболи ҳақида жиддий қайғуриш шуни тақозо этади. Ўзбекистонда шаклланиши назарда тутилган фалсафа фан сифатида қарор топиб, у миллий маҳдудликдан ҳам, ғарбпарастлик ва арабпарастликдан ҳам холи бўлмоғи лозим.

Билиш диалектик услубининг тарихий индизлари

Оламда қарама-қаршилиқлар борлиги ва улар ўртасида муқаррар кураш мавжудлигини одамлар қадим-қадимларда идрок этишган ва шу реалликдан келиб чиқиб табиий ва ижтимоий ҳодисаларга муносабат билдирганлар. Ўзбекистонлик тадқиқотчилар тарихий манбаларга таяниб, ички зиддиятларга эга бир бутун олам ҳақидаги тасаввурлар 4 минг йил олдин маълум эканлигини айтишадди. Қадимги Шарқ мифологиясидан бизгача етиб келган дoston, ҳикоялардаги фалсафий тасаввурларда оламдаги қарама-қарши қучлар борлиги зухур этилган. Чунончи, «Жафокаш авлиё ҳақида дoston», «Хўжайиннинг қул билан суҳбати» ҳикоясида яхшилик билан ёмонлик, эзгулик билан ёвузлик, бойлик билан қашшоқлик, ҳурлик билан ҳурлик ўртасидаги зиддиятлар, улар ўртасида ўзаро кураш ва мurosасизлик ҳақида гапбаради.

Марказий Осиё мифологиясида ҳам яхшилик билан ёмонлик, нур билан зулмат, бахт билан бахтсизлик ўртасида кураш борлигига эътибор қаратилган. Умуман инсон яхшиликни англаши учун ёмонлик ҳақида тасаввурга эга бўлиши лозим. Борлиқ ёмонлик тўғрисида тасаввур бўлмаса, яхшилик ҳақида фикр юритишининг иложи қолмайди. Бироқ, бир нукта назарда яхшилик ҳисобланган фикр бошқача нукта назарда ёмонлик бўлиб туюлиши мумкин. Одамзод қарама-қарши тушунчалар ёрдамидагина оламдаги ҳодисаларни англайди ва шундан келиб чиқиб муносабат белгилайди, яъни фаолият йўналишини аниқлаб олади.

Туронзаминда иждоий фаолият кўрсатган буюк олим ва илоҳиётчи Зардушт-Спитоме дунёда икки қарама-қарши қуч борлигини айтиб, уларни эзгу-

лик ва ёвузлик руҳи деб атаган. Унинг таълимотига кўра, бу қўнлар ўртасидаги абадий курашда одамлар ё у, ё бу бунда туришга мажбурдирлар. Аъло одам, яъни баркамол одам албатта эзгулик томонида туради, чунки у ёвузлик ҳақида тўла ва тўри тасаввурга эга бўлгани учун имонли инсон сифатида ўзини намойён эта олади. Оламда қарама-қаршиликлар борлигини қадимги Хитой ва Ҳиндистон олимлари билишгани илмий ҳамоатчиликка маълум. Бинобарин, оламда қарама-қаршиликлар бирлик, бирбўтушлик асосида мавжудлигини идрок этиш даставвал Шарқ тафаккури тарзининг маҳсулидир. Сўнгра қадимги грек олимлари «диалектика» сўзини илмий мулоқотга киритиб, бу категория орқали оламни илмий англаш мумкин, деб ҳисоблаганлар.

Грека сўз бўлган «диалектика»нинг лугавий маъноси баҳс юритиш, далиллаш санъати демакдир. Сўқрот диалектикани тушуналари аниқлаш мақсадида суҳбат куриш санъати, Афлотун эса уни олий фан, гоъялари билиш усули, деб ҳисоблаган. Хераклит ва Демокрит диалектикага билиш услуби сифатида ёндашганлар.

Афлотун ва Арастуниинг фалсафий қарашларини илмий шарҳлаб, ўзи ҳам ноёб фикрларни илгари сурган Абу Наср ал-Фаробий оламдаги нарсас, ҳодиса ва жараёнларни идрок этишда жадалий васила (билишнинг диалектик усул) билан жадалий хивора (диалектик баҳс)нинг ролига жуда катта эътибор билан қараган. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмий, Фарғоний, Ар Розий, Беруний, Улугбек, Бедил ва бошқа мутафаккирлар фалсафий категорияларни илмий мулоқотга киритишда катта ҳисса қўшганлар. Уларнинг асарларида у ёки бу тарзда мазмун ва шакл, сабаб ва оқибат, имконият ва воқелик, миқдор ва сифат каби категориялар ўз ифодасини топган. Ана шундай категориялар ёрдамида олам, унда одамнинг ўрни тўғрисида, ижтимоий-сиёсий ҳодисаларга таъсир этишда инсонларнинг мақоми ҳақида нодир фалсафий фикрларни бизга мерос қилиб қолдирганлар. Уларнинг ҳар бирининг фалсафий категорияларга муносабатини баён этишининг ушбу мақола доирасида илоҳи йўқ. Форобийнинг бу масаладаги нуқтаи назарини кўришнинг ўзидаёқ Уйғониш давридаги мутафаккирларимиз оламдаги мавжуд зиддиятларни инкор этмаганликлари, балки реал ҳаётда бор нарсаларни инкор этганликлари маълум бўлади.

Форобий сабаб ва оқибат категориясини асослаш учун катта тадқиқотлар олиб борган. Борлиқ билан худони айнаштириб, уларни оламдаги ўзгаришларнинг биринчи сабаби деб изоҳлаган. Материя (моддий нарсалар) — сув, ҳаво, тупроқ, оловдан ташкил топади деб изоҳлаган. Аллома материя ва шакл категориясига хусусида фикр юри-

тиб, улар бир-бирига сабаб бўлмайдиган, чунки ҳар иккала бирлигиде мавжуддир, бириси экинчиси яшай олмайди, деган. Форобийнинг фикрича, ҳаракат материянинг объектив хусусияти, моддий оламдаги зиддият эса ҳаракат манбаидир.

Форобийнинг фикрича, ҳар қандай қонун умумийлик кўриниши бўлиб, оқил одамлар улар ёрдамида айрим нарсалар моҳиятини англаб оладилар. Аммо умумийликдан айримликка бориш учун инсонда етарли билим, малака бўлмоғи лозим. Афлотун ва Арастуниинг фалса-

фий қарашларини таҳлил этиб, улар оламда қарама-қаршилик борлиги ва бу ўзаро туташ жуфт қувватлар оламни англашга ёрдам беришини кўрсатганликларини айтиди. Айни чоғда улар меъёр категориясининг роли ва аҳамиятини ўқдиришди. «Афлотун, — дейди Форобий, — инсон табиатидаги зарурий ҳислатларини ва уларнинг қарама-қарши жиҳатларини фарқлаш қараклигини тушунирадиган. Масалан, камтарлик таҳсинга сазовор, аммо камтарлик ҳаддан ошиб кетса, у ҳолда ўз кучини йўқотилади ва зарарли бўлиб қолади. Хушёрлик ҳам таҳсинга сазовор, аммо ҳаддан ошиб кетса, у қўрқув ва ўзини тийишга айланади, зарарли бўлиб қолади».

Арастуниинг «Китоб фи ал-мақулот» («Категориялар») номли рисоласини таҳлил этиб, Форобий категорияларнинг илмий билишдаги ролига юксак баҳо беради. Арасту табиат (физик) ҳодисаларини «таҳлил қилишда жадалий (диалектик) васила (усул)ни қўлайди» дейди Аллома. — Жадалий хивора (диалектик диалог)га қобилият пайдо этувчи ҳолатга олиб келувчи нарсани тушунтириш учун у шундай йўл тутайди. Демак, у ушбу нарсаларга илмий қонунларни тadbик этади ва улар туфайли уларнинг моҳиятини ўрганади».

Фозиллар ва жоҳиллар шахри тўғрисидаги фикрида Форобий диалектик зиддиятни инкор этади. «Фозиллар шахрининг зидди бўлган шахар — жоҳиллар шахри, беномуслар шахри, айрибошловчилар, адашган, залолатдаги одамлар шахридир». Жаҳоллатдаги одамлар моддий нарсалар, безакларга сийғиниб, уларнинг назарида булар бахт-саодат бўлиб қўринади. Зотан, (моддий ва руҳий) неъматларнинг ҳаммаси биргаликда уйғунлашган чоғдагина ҳақиқий бахт-саодатга эришиш мум-

кин».

Абу Али ибн Сино оламдаги сабабий боғланишлар (детерминизм) ҳодисасига катта эътибор билан қараган. Сабаб-сиз бирон нарсасодир бўлмаслигига қаттиқ ишонган аллома касалиқ сабабларини аниқлаш билан жиддий шуғулланиб, медицина (маддасино) фанига асос солидики, мана шу қарашлари учун ўша даврнинг ақидапарасти руҳонийлари уни кофирликда айблаганларида, бундай жавоб қайтарди:

Менинг кўфрим айбларга дилимдан ўзига
сўлтон йўқ,
Бу оламда менинг покиза имонимдек
имон йўқ,
Замон аҳли аро танҳо мусулмон-мен
эдим, э воҳ!
Агар кофир эсам мен ҳам — бу дунёда
мусулмон йўқ!

Умуман дунё доимий ўзгаришда ва ҳаракатда, бузилиш ва янгиланишда, нарсас ва ҳодисалар ўзаро қарама-қаршиликда, бир-бирини рад этиш ва айни чоғда бир-бирини тақозоси этишда эканини қадимги дунё алломалари ҳам, Шарқ Уйғониш даврининг таниқли мутафаккирлари ҳам ўз асарларида таъкидлаб, фалсафий тафаккур ривожига ва фалсафий маданият юксалишига бебаҳо ҳисса қўшганлар.

XVIII асрдан Фарбий Оврупода тарқала бошлаган ва ихтимойй тараққиёт ҳамда инсон эрки учун кенг йўл очган фалсафий фикрлар бўм-бўш ёрда майдонга келмаган. Немис файласуфлари Кант, Гегель, Фейербах, Маркс иходлари

ҳам умумбашарий фалсафий фикрларнинг вориси сифатида вужудга келган. Улар яшаган даврга келиб, фалсафий тушуналари муайян тизим (система)га солиш эҳтиёжи пайдо бўлди. Ана шунини аввало И.Кант ва Г.Ф.Гегель бошқалардан кўра чуқурроқ англадилар. Гегель фалсафасининг тадқиқот объекти «Оламий руҳ» ва унинг гавдаланиши, ўзидан узоклашиш ва ўзига қайтишидир. Бу ҳолатни аниқлаш усули ва услуби сифатида диалектикани асос қилиб олди. Биз, юқорида айтганимиздек, фалсафий тушуналар, категориялар, қонунлар Шарқ ва Фарб файласуфларининг асарларида у ёки бу тарзда ўз ифодасини топган бўлса-да, аммо ҳали фалсафага фан сифатида қаралмас ва уни «фанлар фани» ҳисоблашиб келарди. Кант ва Гегелдан бошлаб фалсафий тушуналар маълум тартибга солиниб,

унинг фанга айланиш даври бошланди. Гегель ўтмиш фалсафий меросга таяниб туриб, фалсафий категориялар ва қонунларни бир тизимга солишни бошлаб берди.

Агар Гегель Бутунликини «Олий рух»да деб англаган бўлса, Фейербах ва Маркс уни материя ва унинг ҳаракатида, деб изоҳладилар. Шу фикрга таяниб ва синфийлик тамойилини фалсафага тадбиқ этиб, Маркснинг материалистик диалектик таълимоти юзага келдики, Ленин бошлиқ рус большевиклари бу таълимотни дунёвий мутаассиблик дини даражасига қўтардилар.

Хулоса қилиб айтганда, диалектика (жадалий васила) оламни фалсафий билишнинг битта услуби бўлиб, у ўзининг чўқур тарихий илдизларига эгадир.

Фалсафа — фан

Хар бир соҳанинг тадқиқот объекти ва туркумий жиҳатлари (базиси) аниқ-равшан бўлгунга қадар узоқ тарихий вақт ва олимларнинг нияҳатда машаққатли изланишлари зарур бўлади. Фалсафанинг тадқиқот объекти барча фанларда зухур бўлади, деб тушунишлар даврларда уни «фанлар фани», «фанлар онаси» деб таърифлаш расм бўлган эди. Эшитилиши жозибадор бўлган бу таъриф аслида фалсафани конкрет фан сифатида тан олмаслик оқибати эди.

XIX аср бошларидан эътиборан, Фарбий Оверпю файласуфлари, аввало, Гегелнинг ташаббуси билан фалсафанинг категориал жиҳатлари бир тартибга солина бошланди. Унинг предмети ва билиш услуби маълум даражада ойдинлашди. Утган қиян 2 с давомида фалсафа фан даражасига қўтарилди. У оламни ва унда одамнинг ўрнини аниқлаш билан бирга эндиликда инсон онги ва руҳини инсонийлаштириш учун унинг тафаккур тарзини ўзгартиришни ҳам ўз тадқиқот объектига айлантиришни назарда тутилмоқда. Шу билан бирга янги методологик асослар ва тамойилларда ривожланидиган фалсафа фани одамзот руҳий олами ва жамият маънавий-ахлоқий муҳитини инсонийлаштиришнинг тарих синовларидан ўтган воситаси — имон-эътиқод масаласи билан ҳам жиҳдий шугулланишга даъво этилмоқда. Шундай қилиб, янгича методологик ёндашувга асосланган фалсафа фани ўтмишдаги барча энг ибратли ижтимоий-фалсафий меросни ўзлаштирган ҳолда, тадқиқот соҳасини замон талабларига мувофиқ янада кенгайтириши керак бўлиб турибди.

Бугунги фалсафа фани жуда бой категория ва тушунчанинг негизларига эга. Чунки, борлик, фазо ва вақт, микдор, сифат, меъёр, ҳаракат ва тараққиёт, материя, субстанция, онг, рух, инкор, ворислик, эволюция, революция, сакраш, портлаш категориялари; сабаб ва оқибат, айиримлик ва умумийлик, мазмун ва шакл, имконият ва воқеалик, зарурият ва тасодуфийат, моҳият ва ҳодиса, бутун ва қисм каби бир-бирини тақозо этадиган алоқдорликларни ифодаладиган

жуфт категориялар; қарама-қаршиликлар билриги ва кураши, микдор ва сифат ўзгаришларининг бир-бирига ўтиши, инкорни инкор каби ялғи умумий қонунлар; объективлик (хотислик) ва илмийлик каби тамойиллар; оламни фалсафий билиш методлари — диалектика, метафизика, синергетика, трансдентал билиш, қадриятлар орқали билиш ва бошқалар. Оламдаги ялғи умумий алоқдорликлар, боғланишлар, ўзаро тақозоларни идрок этишга имкон туғдирдиган бу категориялар, қонунлар, тамойиллар ва методлар бошқа тадқиқотчилар учун ҳам фалсафий методологик асос бўлиш ҳуқуқига эга.

Шундай қилиб, фалсафа соҳасида тадқиқот олиб бораётган олимлар «фалсафани янгилаш», «Ўзбекистон ёки Ўзбек фалсафасини яратиш» шioriларини илгари суришлари билан фалсафа фанининг тарихий илдизларига болта урмоқчи бўладилар. Фалсафа фанининг предмети ҳақида умумий келишув лабатта керак. Шу асосда намунавий дастурлар яратиш мақсадга мувофиқдир. Урни келганда шунини таъкидлаш лозимки, бу масалада Фарбга тақлид қилиб фаолият йўналиши белгиланишмига ҳоҳат бўлмаса керак. Чунки И.А.Каримов айтганларидай, «Европада илдиз отиши номини бўлган нарса Шарқда униб ўса олмайдми». Фалсафани олий ўқув юрларидан фан сифатида ўтиш асло уни «муллоқ ҳақиқат даъвоси билан чиқини» билдирмайдми. Аксинча, қадрларимизни ҳақиқатни англаб олишларига, айниқса, мураккаб ижтимоий-сиёсий ҳодисаларни чуқурроқ идрок этишларига, воқеаларни олдиндан кўра билишга ўргатади. Чиндан ҳам қадрлар тайёрлаш Миллий дастури «хар бириимиздан астойдил, бетиним, изчил меҳнатни талаб этади», бинобарин, «бу нозик масалада сўстасхиликка ҳам, қош қўяман деб кўз чиқаришга ҳам йўл қўйиб бўлмайдми», — деган эди И.А.Каримов.

Фалсафада жаҳоланпарастлик ва унинг оқибатлари

Тарихий хотирага эга бўлиш тарихда йўл қўйилган жиддий хатоликларни бошқа бир шаклда такрорламаслик учун қалолатдир. Агар ўз тарихимизга ҳам, ўзгалар тарихига ҳам жиддий назар ташласак, шу нарса маълум ва равшан бўладики, нафақат динларда, балки фалсафада ҳам ақидапарастлик ва жаҳоланпарастликка оғиб кетиш даврлари бўлган. Агар диний ақидапарастлик бир гуруҳ экстремистларнинг қўлига қурол олиб ҳокимиятни эгаллашга ғоявий асос яратган бўлса, фалсафий ақидапарастлик ижтимоий ҳаёт қобиги орасига аста портловчи бомбага ўхшаб фикрларни ҳойлаб, қудратли давлатлар ва барқарор жамиятларнинг барҳам топиши учун кулай ғоявий-сиёсий муҳитни шакллантирган.

Шарқ Уйғониш даврида Марказий Осиёда катта илмий салоҳиятга эга улуг

мутафаккирлар етишиб чиқди. Бу даврлардаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт муҳитини илмий-фалсафий қарашлардаги тараққиқларпарар ғоялар устиворлиги, уларнинг сиёсий ва мафқурага қўрсатган ҳаётбахш таъсирлари билелган эди. Бироқ дин ва илоҳиёт, илм ва фалсафа соҳасида ақидапарастлик ва жаҳоланпарастликнинг аста-секин ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий соҳаларда мўқимлашиб бориши аввало ягона Туркистон халқлари давлатининг парчалашиб кетишига, жамиятда беқарорликнинг авж олишига сабаб бўлди. Ақидапарастлик таълим тизимида қироатхонлиқни қарор топтириб, бутун маънавий маданиятни ғайриилмий, ғайринисоий изга солиб юборди. Ўша даврларнинг ҳукмдорларидан тортиб маҳаллий амалдорларига ҳам оқимасини қоронғиликда, маърифатдан узоқроқ туришидан манфаатдор бўлиб қолдилар. Айрим ҳукмдорлар ўзлари дарвешона ҳаёт кечиришни афзал билиб, одамлар эътиборини бу дунё муаммоларини ҳал этишдан чағлитди, у дунё ҳузур-ҳаловатлари тўғрисидаги ғояларни қадриятга айлантирдилар. Оқибатда Марказий Осиё халқлари миллий давлатларидан ва миллий мустақилликларидан маҳрум бўлиларди.

Европада эса XIX аср ўрталарида битта фалсафий оқимни муқаддаслаштириш, бошқа барча фалсафий қарашларни асоссиз равишда нигилистик инкор этишга ва уни мафқура воситасига айлантиришга олиб келинди. Бу тахлитда марксча фалсафа дунёвий мутаассиблик динига айланди ва шу асосда илм-фанда ақидапарастлик ҳукмон маквега эга бўлиб қолди. Табибиётшунослиқда у ҳилоқ ҳўжалиги ривожига мисли қўрилмаган эиен ёқазди, илм-фан, техника ва технология йўлида ўзига хос ғоявий-сиёсий тўсиқларни ажулдо келтирди. Фалсафани фан сифатида инкор этиш ва унинг битта оқими бўлган марксча-ленинча фалсафани идеаллаштириш шунга олиб келдики, унга таянган ижтимоий-сиёсий тизим таназулгга юз туғди ва натижада Совет давлати деб аталган қизил империя ҳалок бўлди.

Синергетика жиддий фалсафий таъхилга муҳтоқ

«Синергетика» грекча сўз бўлиб, у ҳамкорлик, қўмаклашиш маъносини англатади. Яъни бир бутун яхлит ҳаракатда турли имкониятлар ёки энергия турларининг маъхудлиги ва уларнинг ўзаро таъсири борлигини эътироф этишдир. Бунда, бир томондан, турли соҳа олимларининг шу масаладаги ҳамкорлиги назарда тутилса, иккинчи томондан, базис структуранинг тўзулишлардан тўсатдан бўладиган тахсилланмишдан иборат бир-бирдан ажралган элементларнинг биргаликдаги ҳаракати инобатга олиниб, «синергетика» атамаси танлаб олинган.

Табиий ҳодисалардаги уйғунлик, коинотда бекарорлик ва барқарорлик муносабатлари ўзаро алоқада, бир-бирига ўтиб туришида эканини қадимги Хитой ва Грецияда шаклланган фалсафий қарашларда учратиш мумкин. Масалан, қадимги юнон мифологияси ва фалсафасида турли элементларнинг ибтидоий бетабриқ аралашма ҳолатда бўлиб, барча мажбудот ана шу аралашмадан ҳосил бўлади, деб ҳисобланган. Уйғончи даври Шарқ, жумладан, Марказий Осиё фалсафасури биринчи сабаб — Ҳудо эканини эътироф этган ҳолда асосан материя турли элементдан ташкил топиши ва уларнинг бир-бирига таъсири оқибатда Ҳудонинг аралашувида турли моддий жисмлар, системалар сабабли боғлиқлиқ асосида ўз-ўзидан юзага келишини исботлашга интиланлар. Демак, синергетика эндиликда экспериментал тарзда исботланган моддий жисмларнинг ахборот (информация) алмашиш имкониятларини улар фаҳмлаганлар.

Синергетика шуни исботладики, барча табиий ва ижтимоий бирикмалар ўз-ўзини ташкиллаш ва бошқариш механизмига эга. Бинобарин, табиий ва ижтимоий бирикмаларга ҳар қандай шаклда мажбур этишга қаратилган ҳаракат дастурлари бирданига ёки узоқ муддатда салбий оқибатларга олиб келади. Масалалар бундай ёндашув системанинг ички хусусиятлари, унинг мажбурият алгоритми, умуман, ўз-ўзини ташкиллаш қонунларини ўрганишни тақозо этади.

Синергетика асосчиларидан бири Г.Ҳакен табиий ҳодисаларга синергетик ёндашув структураларнинг ўзсиздан шаклланиши, макроскопик даражаларда сифат ўзгаришлари, янги сифатларнинг бирданига вужудга келиши, очик системаларда ўз-ўзидан бўлидиган жараёнлар борлигини назарда тутди, дейди. Синергетик қарашларнинг аъёновликлари фақри шуки, бунда системаларнинг оддийдан мураккаблари, ёпиғидан очигига, бир чизиқлиқдан кўпчиликликка, мутаносиблик ва мутаносибликка яқин жараёнларни англашни тадқиқ этишни, барқарор мувозанатлар наридаги ҳодисаларни ўрганишни тақозо этади.

Синергетика туфайли материя ҳаракати, субстанция, инъикос, информатика, вақт тўғрисидаги илгариги антрономорф тасаввурларимиз мазмунан бойиб, чуқурлашмоқда, реалликка янада яқинлашмоқда. Масалан, шу қочқача ҳаракат материянинг яшаш усули дейиш билан чегараланиб келдик. Эндиликда материянинг структуравий сакланиши ва бир шаклдан бошқа шаклларга ўтишида улардаги қодлашган ахборотли инъикос асосий ролни ўйнаши маълум бўлди. Инъикос оддий таъсир ва ўзаро таъсир бўлиб қолмай, айна чогда, у макро ва микроламдаги системаларнинг ўз-ўзини ташкиллаш ва бошқариш омилга ҳам экан. Кибернетика ва синергетика муваффақиятлари инъикос назариясининг туб мазмунига жиддий ўз-

гаришлар киритади. Нотирик ва тирик табиатда ахборот алмашиш ўзига ҳос шаклларда намоён бўлса-да, аммо моҳиятан улар ўртасида жиддий фарқ йўқ экан.

Шундай қилиб, айрим олимлар эндиликда тадқиқотларда асосий уруғ субстанцияга эмас, балки муносабатлар, алоқалар ва вақт масаласига берилиши керак, деб ҳисоблашади. Масалалар шундай ёндашув фалсафада асрлар давомида жиддий тортишувларга сабаб бўлиб келган муаммони ҳал этиш имконини беради. Субстанция тўғрисидаги самарасиз тортишувлардан нарсда, ҳодисалар ўртасидаги муносабатларни, ўзаро алоқаларни, фазо ва вақт муаммосини ўрганиш, тадқиқ этиш мумкидир.

Вақт масаласидаги аъёновлиги тасаввурларимиз ҳам чекланганлиги маълум бўлмоқда. Географик, социал ва индивидуал вақтлар, объектив ва субъектив вақтлар, жисм ичидаги нарсда вақтнинг ўтиши ўша жисм ҳаракат тезлигига боғлиқлиги, вақт фазоси тўғрисидаги янги тушунчалар фалсафий қарашларимизни янада пурвиқор қилади. Масалан, вақт фазоси тушунчаси бўйича жамият ўтмиш, ҳозир ва келажакка уруғ беришига қараб вақтга муносабат белгиланади. Баъзи кишилар ва халқлар ўтмиш билан янаса, бошқалари келажак ҳузур-қаловатлари орзуси билан яшайдилар. Ўтмиш вақтга уруғ бериувчилар уни идеаллаштириб, ҳозирги вақт ҳаётини кадрламай қўйдилар. Ваҳобийлар ва Хизиб-таҳриқчилар ўтган замон билан яшаб, ўша вақтлар қайтарилишини орзу қиладилар. Коммунистлар эса келажакда қандайдир ижтимоий адолатли жамият қурилажакка ишонч билан нафас олиб, ҳозирги қунлар машаққатларини гўё зарурат деб талқин этдилар ва шу тариқа тақдирга тан бериш руҳини одамлар онига сингирдилар. Инсон ўтмишини ҳолисона баҳолаш, ҳозирни кадрлаш ва порлоқ келажакни яқинлаштириш ишқи билан яшагандагина у баркамол бўлиши мумкин. Бунинг учун у ҳозирги замон фанларини ўқиё-ўрганиши, бор ихтисоснинг яхши мутахассиси бўлиши билан бирга янги фалсафий тафаккур тарзини ўзида шакллантириши керак.

Фалсафани сафсатага айлантириш таймлари

Ўзбекистон халқлари мустамлакатчилик кишанларидан холи бўлиб, тараққийнинг мустақил йўлига тушган, баъзи олимлар давлат ва жамиятда, иқтисод ва сиёсатда, маънавият ва маърифатда сифат ўзгаришлари борар экан, демак, фалсафа ҳам бундан четда қолиши мумкин эмас, бинобарин, уни бутунлай янгилаш, ҳатто миллий фалсафа яратиш зарур, деган қарашлар пайдо бўлиб, эндиликда ба амалий ҳаракат тусини олмақда.

«Янги фалсафа — миллий фалсафа яратиш» ташаббуси билан чиқаётганлар «немис фалсафаси», «инглиз фалсафаси», «Хитой фалсафаси», «Ҳиндистон фалсафаси» бор экан, нега «Ўзбек фал-

сафаси» бўлмаслиги керак, деган нуқтаи назарда турадилар. Турки, фалсафий адабиётларда юқоридаги каби фалсафани мамлакатлар ёки халқлар номи билан аталган мулоқотга кириб қолган. «Ўзбек миллий математикаси, физикаси, химияси» в.х.к. ҳақида гапириш қанчалик қулғили бўлса, «Ўзбекистон миллий фалсафасини» яратиш тўғрисидаги қарашлар ҳам шунчалар асоссиз ва гайриилмийдир. Зеро ҳар қандай фан гарчи даставвал миллий заминда шаклланса ҳам, аммо у умумбашарий аҳамиятга молик бўлади. Масалан, алгебра асосчиси, ватандошимиз Мусо ал-Хоразмий, тиббиёт асосчиси Ибн Сино, астрономия асосчилари Фарғоний ва Улугбек бўлса-да, аммо ҳеч ким уни «Ўзбек алгебрачиси», «Ўзбек астрономиячиси» ва ҳоказо дейишга тили айланмайди, чунки фан сифатида тан олинган ва, демакки, умуминсоний аҳамият касб этгани учун уларни мамлакатлар, халқлар номи билан атамайдилар.

Ўзбекистон миллий университети профессори, фалсафа фанлари номзоди И.Раҳимов республикамизда фалсафа фани жонқуярларидан бири. Янгилик яратиш учун доимо излашишда бўлган бу олимнинг қаламига мансуб мақолаларни, фалсафа ва мантиққа доир қўлланмаларни ўқиш ҳар бир кишини фикрлашга, чуқур мулоҳаза этишга даъват қилиши билан диққатга сазовордир. Маълумки, собиқ Шўролар даври, унинг коммунистик мафкураси миллий республикаларда эркин, ижодий фикр юритишчи зиёлилар бўлишига жиддий монеълик қилар, бундай кишиларга турли ёрликлар ёпиштириб, уларни ишдан четлаштирар ёки бирон-бир тўҳмат билан қамаб ташлар эди. Шу сабабдан Ўзбекистон зиёлилари, жумладан, олимлар ниҳоятда аҳтиёткорлик, муҳофазакорлик руҳида тарбияланиб қолишдики, илм-фан равақиға жиддий тўсиқ бўлиб турган ана шу ёвуз руҳга тезроқ барҳам бериш учун кенг равишда илмий баҳсга йўл очиб, бунда дадиллик қўрсатаётган ҳар бир олимни қўллаб-қувватлаш ижтимоий ва миллий зарурат бўлиб турибди, деб ўйлаймиз. Зеро, Президентимиз таъкидлаб ўтганларидай, «бизнинг тараққиёт сари интилишимизни эса фикрлаш, ҳаракат қилиш ва ташаббус қўрғатишиш тасаввур қилиб бўлмайди».

Шу нуқтаи назардан қараганда ва фикрлар хилма-хиллиги мажбур бўлган мамлакат халқларининг истиқболи порлоқ бўлиши тарихий ҳақиқат эканини англаган ҳолда И.Раҳимовнинг газета ва журналларда мақолалар билан чиқаётгани, фалсафага доир ўқув қўлланмалар чоп этаётганини табриқлаш ва рағбатлантириш мумкидир. Ана шунинг учун мен И.Раҳимов ақони доимо ҳурматлаб келаман, дадил ва жонқуяр олим сифатида қадрлайман. У киши билан оғризма ҳеч қандай ҳусумат йўқ, бўлиши мумкин ҳам эмас. У кишининг илмий-фалсафий қарашларини танқид остига олаётганимнинг сабаби шуки, мен «дўст ачитиб гапиради, душман қўлди-

риб» деган нақлни қадрлайман. Профессор И.Раҳимов оғизда фалсафани фан сифатида тан олса-да, амалда уни инкор этиб, тарихий илмлардан маҳрум бўлган ва синергетика асосига қурилган қандайдир «миллий фалсафа» яратиш ва уни «мурося фалсафаси» сифатида шакллантиришдан иборат хато фикрга келиб қолган экан, уни шу хато йўлдан қайтариш дўстнинг ишидир. И.Раҳимовнинг Фарбага тақдид қилиб «мурося фалсафаси» ёки «миллий фалсафа», «мустақиллик фалсафаси»ни синергетика тамойиллари асосида шакллантириш тўғрисидаги фикрларининг ўзие ўз миллий заминдан маҳрум қандайдир бир фалсафий оқим бўлишини кўрсатади. Фарбадаги «хаёт фалсафаси», фрейдизм, экзистенциализм, прагматизмга бўлган зўр ихлосига қараганда, «миллий фалсафа» бошдан-оёқ фарбапарастлик руҳи билан сугурилган бўлиши, бинобарин, Шарқдаги нодир фалсафий фикрлар уларнинг орасида қолиши керак бўлади. Раҳимовнинг «янгича фикрлаши», «янгича тафаккур услуби», «янгича дунёқараши» моҳият этибори ила марксизмни пригожинизм билан, болшевиизмни миллий шовинизм билан, диалектикани синергетика билан алмаштиришдан иборат қарашлар маҳмуудир. Агар марксизмда зарурий идеаллаштирилиб, тасодифий унинг соясида қолдирилган бўлса, И.Раҳимовнинг «мустақиллик фалсафаси»да тасодифлар идеаллаштирилиб, зарурийат иккинчи даражада бўлиб қолади. Болшевиклар ҳамма нарса ва ҳодисаларни космополитизм нўқтаи назардан ёндашган бўлсалар, И.Раҳимов уларга миллий маҳсуудлик максеидан туриб ёндашишни афзал билади. Болшевиклар диалектикани материалистик таълимот ҳисоблаган бўлса, И.Раҳимов синергетикани янги фалсафий таълимот, дунёқараши, илмий билиш методи ва тамойили сифатида мутлоқлаштиради. Синергетиканинг асосчилари Ҳакен ва Пригожиннинг жиддий оғохлантиришларига қарамай, хали роса фан сифатида шаклланишга улғуриб етмаган ва шунинг учун ўз категориялар базасига эга бўлмаган синергетик қарашларни ў социял ҳодисаларга дарҳол тадбиқ этишни ташвиқ қилиб, бу билан тез оёру ортирмоқчи бўлади.

Агар биз И.Раҳимовнинг газети ва журналларда чиққан мақолалари ва «Фалсафа» (қисқача консепт) ўқув қўланмаси асосида фикр юртасак, мантиқшунос олим не учун шунчалар мантиқсиз, бир-бирига зид фикрларга йўл қўйганига ҳайрон қоламиз. Дialeктиканинг тарихий илдизлири борлигини тани олган ҳолда, у XIX асрнинг «30–40–йилларида табиат ва иجتимоий тараққийётнинг фалсафий бириккуви натижасида пайдо бўлди», дейди. Бу уринда «илмий тафаккур ва фалсафий фикр тарзи азалдан ўзаро таъсир асосида ривожланган» деса, бошқа жойда «фан ва фалсафанинг ўзаро фарқи энди улар орасидаги зиддият, қарама-қаршилик ҳамда антагонизм (?) тўғрисида эмас, балки ҳамқолиқ бирик ҳақида фикр

юртишнинг тақозо қилмоқда» дейди ва гўё синергетика ана шу азалий «антогонизм»ни хал элатди, деган фикрни илгари суради. Фалсафадаги «эволюция» тушунчасини «революция» тушунчасига қарама-қарши қўйиб, бу икки тушунчани одатий (қундалик) онг даражасидан туриб таҳлил этади. Моддий жиҳматларда ҳам, социал бйрикмаларда ҳам аста-секин содйр бўладиган эволюцион ўзгаришлар маълум бир нуқтага етган, илгари меъёр бўзилиб, тўсатдан бўладиган ва синергетик қарашларда ҳам ўз ифодасини толган структуравий ўзгаришлар – портлашни фалсафада «революция» тушунчаси билан ифодаланйб келганини рад этади. Раҳимов «бекорорлик бйорилиқнинг муҳим бир жиҳати» деб туриб, пастроқда бйорлқ «бекорор» ва баркорорликнинг муштараклигидан йборатдир», дейди. У илмий бйлиш жараёнига инсон фаолияти қўшилгани боис у «инсонийлашган жараёндир» дейди. Ахир инсон фаолиятисиз илмий бйлиш мумкинми? Бйр томонда марксизмни, унинг диалектик материалистик таълимотини қоп-қора бўлқларда қўрсатса, иккинчи ўринда мутлақо асоссиз равишда унда меҳнаткаш халқ манфаатини йфодолувчи фалсафа, деб баҳо беради ва бу билан бошқа фалсафий оқимлар меҳнаткашлар манфаатини гўё ҳимоя қилмайдй, деган мантйиқий фикр-ни тугдйради. У бундай дейди: «Маркс фалсафага кишиларни маънавий озод этиш воситаси деб қаради». «Маркс инсон юксак қадрият экан, уни озод қилиш қерағлигини таъйқиландй».

Хуллас, Раҳимов «асарлари»-да бир-бирини инкор этувчи бундай фикрлардан ташқари ҳиддий ҳатолар ҳам учрайди. Масалан, тарихан жуда кўп олимлар, жумладан, Марказий Осиё мутафаккирлари фалсафий категориялари, қонунар асосиди оламнинг фалсафий манзарасини яратиб, диалектикага метод ва баҳс санъати сифатида қараб келдилар. И.Раҳимовнинг эса фалсафий категориялар, қонунарқиз оламини фалсафий идрок этиш мумкин, деган фикрини унинг «Фалсафа» ўқув қўлланма-сида аққол кўриш мумкин. Фалсафий тушунчалар, категориялар, қонунар таҳлил этилганга ана шундай «қўлланма-лардан талабалар нима ҳам оларди? Шубу «қўлланма»-да фалсафий категория-лар ва қонунар таҳлил этилгангани тасодифий ҳол эмас. Бу китобда битта-гина категория — борлиқ тилга олиниб, у ҳам ғарбпарастлик руҳида таҳлил этилган. Шарқ файласуфларининг бу ҳақдаги фикрлари берилмаган. Маъна-вий борлиқ ҳақида мутлақо фикр йўқ, Ғарб олимлари И.Раҳимов учун бир олий қадрият, буюқ тимсол: «Ғарб олим-лари диалектикани инкор этмаган ҳол-да синергетикани мустиққал тафакқур услуби» деб билмокда. Хўш, синергети-ка «мустиққал тафакқур услуби» бўлса, у фалсафий тафакқур услуби мавҳудли-гини инкор этиш учун асос бўла олади-ми? У фалсафий қарашларни кенгайти-риб, чуқурлаштириб, билишини назар-ни даражасини оширмайдими?!

Раҳимов синергетика тараққиётининг эволюцион тамойилини кашф этди, дейди. Тараққиётнинг эволюцион қонуни инглиз Ч.Дарвин томонидан кашф этилганини ўрта мактаб ўқувчиси ҳам билади.

Биздан ашқаридаги ва инсон онги билан боғлиқ нарсаси, ҳодисаси ва жараёнлар қарама-қаршилликларни бирлиги ва қурашнинг мавжудлиги қадимдан маълум экан, уни инсон этиб «зиддиятсизлик назарияси» яратиш ва уни «миллий фалсафа», «мурос фалсафаси» асосига қўйиш илмий фалсафий қашфийёт бўла олмайди. Бизнинг назаримизда, мавжуд зиддиятларни ҳас-пўшлай, уни йўқдек зид кўрсатиш фақат фалсафий мушоҳада юрита олмаслик эмас, ихтиомий зарарли оқибатларга ҳам олиб келади.

Президентимиз И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бугасида» тахтида хавфсизликка солинаётган ҳаётда-лар замонавий ижтимоий зиддиятлар-нинг ифодаси эканини таъкидлайди: «Улар сиёсий экстремизм, шу жумла-дан, диний руҳдаги экстремизмнинг, миллатчилик ва миллий махдудлики, этник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруф-аймоқчилик асосидаги зиддият-ларни, коррупция ва жиноятчиликни, экология муаммоларини ўз ичига ола-ди».

Демак, дунё микёсида ана шундай зиддиятлар, муаммолар мавжуд экан, қандай қилиб «муроса фалсафаси» ҳақида ҳақ бўлиши мумкин? Шунингдек, И.А.Каримовнинг «Шуни эсда тутишимиз керакки, бугун тарих таҳдидлар ва уларни даф этишдан иборат» деган фикри табиат ва инсоният тарихи доимий зиддиятлар, қарама-қаршиликлар ва уларни даф этишдан иборат эканлигини англатади. Бинобарин, диалектика умумий фалсафий категория сифатида ҳар бир давр, ижтимоий-илмий тараққиёт синсиларлари асосида бойиб, табиат, ҳамият ва инсонни билишнинг методологик асосларидан бири сифатида яшаб қолаверадди. Уни на буржуа диалектикаси, на Маркс диалектикаси, на француз ва на ўзбек диалектикасига афратиб бўлмайдди. «Демократик» сўзи ҳам худди шундай. Уни бIRON мамлакат, бирор шахс ёки миллат билан боғлаш мумкин эмас. Гап фақат демократик тамойилларнинг қачон ва қаерда қарор топиши ва ривожланиши, амал қилиниши ё амал қилинмаслиги ҳақида бўлиши мумкин. «Диалектика»нинг ҳам «демократик» сингари на отаси, на онаси бор. Уни тан олиш ё тан олмаслик, унга асосланиш ёки асосланмаслик мумкин. Илмда-ми, ҳаётда-ми «бозорбор» модалар кетидан қувиб яшаб ва ҳаётнинг асосини ташкил этувчи, тарихан шаклланган ва синовдан ўтган маънавий неъматларини инкор этишда не маъно бор?

Биз урушни кўрмаганмиз, Уни фақат ота-боболаримиз ҳикояларидан, кинофильм тасмаларидангина биламиз. Орадан кўп йиллар ўтган бўлса ҳам ўша машъум урушда шахид кетганларнинг ёди фарзандлари, набиралари хотирида бирон лаҳза ҳам унут бўлгани йўқ.

Хар гал Тошкентнинг қоқ марказидаги ёдгорлик — Хотира майдони ёнидан ўтар эканман, қалбимда аллақандай маънос ҳислар уйғониб, кўзимда ёш ҳалқаланди. Бу хотира иншооти нафақат шахидлар руҳини улғулашга, балки тирикларнинг ўтганларни ёдлаши билан ўзларини поклаб, руҳини шод этишлари учун ҳам муҳимдир.

Хотира майдони анъанавий миллий меъморчилик услубида қурилган, ҳар икки томони айвонли, уни нақшинкор устунлар кўтариб туради. Бу ердаги мрамар лавҳаларга иккинчи жаҳон уруши йилларида ўз ҳаётларини қурбон қилган ўзбекистонликлар номи битилган.

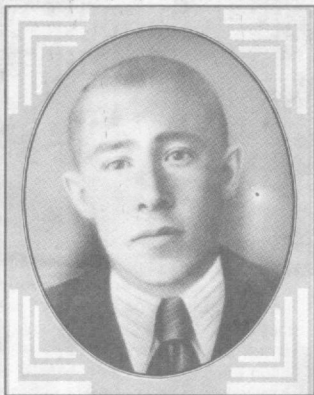
8 қиррали юлдузлар 60 газлик айвонларнинг ёғоч расмларига зеб бериб турибди. Худди шундай юлдуз Мотамсаро она ҳайкали юксалиб турган Мангу олов ўчоғини қуршанган.

Едимда, Хотира майдони янги қурилган кезлари қўшим, ҳамшира Мухаббат Ортиқова қувонганича ушбу мажмуани қурдиришда жонбозлик кўрсатган инсонларни алқаган ва шундай деганди:

— Синглим, мрамар лавҳага битилган отам — Суннат Ортиқов исмларини ўқиганимда, назаримда худди менинг ёнимда тургандек бўлди. Отам 1943 йилнинг 2 майида фронтга кетган эканлар. Ўшанда уч норасида гўдак — опам Мамлакат 4 ёш, мен 2 ёш, синглим Маъмура эса бор-йўғи 18 кунлик чақалоқ эканмиз. Онаизорим Турдиниса ая бизларни оқ ювиб, оқ тарадилар, бирон лаҳза бўлсин отамни вафот этганларига ишонмадилар, урушда нималар бўлмайди, англашилмовчилик бўлган деб ҳар лаҳза отамни кутиб яшадилар. Онам отамни кузатиб вокзалга чиққан ҳайрлашув онларини қайта-қайта ҳикоя қилишдан чарчамасдилар: «... Поезд энди юрай деганда уятни ҳам унутиб, адангни бағрига ўзимни отиб, Сиз кетиб қоляпсиз, энди уч қизни қандай боқаман, деп-

Йигит борки, қўрғон саломат...

ман. Аданглар қизларини бағриларига босиб: «Ҳали шундай яхши замонлар келадики, уч қиз ойдай гўзаллар бўлиб вояга етадилар, ҳамма севадиган, ҳаммага керак бўладиган, ўғилдан ҳам аъло инсонлар бўладилар», — дебдилар. Ўшанда аданглар бор-йўғи 29 ёшли навқи-

рон йигит эди».

Ха, ота меҳрига тўймаган уч қизалоқ учун бу ҳикоя — оталари ҳақида энг азиз хотира. Бошдан ўтган барча қийинчиликлар, етишмовчиликлар уруш янглиғ ўткинчи эди. Аммо унинг ўтқир тирноқлари қалбларни бутун умр тирнаб, ҳали-ҳануз озор етказди.

Хар гал қўшимниқига бирон юмуш билан чиқиб қолсам, уйнинг тўрида осиглиқ турган фотосуратга кўзим тушади ва Мухаббат опанинг отаси ҳақидаги бирон сўзини эшитаман.

— Мана, қаранг, қора хат, — деди у бир сафар кўз ёшларини тўкканча, — ҳар ушлаганимда бармоқларимни куйдираётгандай бўлади. «Ортиқов Суннат 1914 йилда туғилган, 676-ўқчи полкида, 1943 йил 2 декабрида Поласо вилоятидаги Круткий қишлоғида ҳалок бўлди».

Лаънати уруш не-не одамларнинг ёстиғини қуритди, болалар етим қолди, аёллар суяган тоғидан айрилди.

Кўз очиб-юмгунча уч қизалоқ ўзлари она бўлишди, сўнг буви.

Оталари айтгандай элнинг яхши-ёмон кўнида қорига ярайдиган инсонлар бўлиб етишишди. Мамлакат опа — ўқитувчи, Мухаббат опа ва 18 кунлик чақалоқ қолган Маъмура — ҳамшира. Бир пайтлари улар оталари қўлларидан етаклаб мактабга бормаганлари учун армон қилишарди. Энди ўзлари аввал фарзандларини, сўнг набираларини кузатиб боришарди. Армонли, ўқис қалбларига шу билан малҳам қўймоқчи бўлишарди. Фақат дил яраси битармикин?..

Инсон доимо умид билан яшайди. 1994 йили Хотира китоби чикди. Бу китобнинг 2-жилди 51-бетида оддий аскар Суннат Ортиқовнинг исмлари зикр этилган. Турдиниса ая Маҳмамова ушбу китобни тез-тез варақлаб бағрига босганча «Ҳеч ким, ҳеч қачон, ҳеч нарса унутилмайди!» деган сўзларни айтишни хуш кўрарди. Бугун Турдиниса аянинг ўзи ҳам орамизда йўқ. У ўлими олдида ҳам ота, ҳам она бўлиб ўстирган қизларига васият қилиб: «Энди отанлар қайтиб келмайди. Энди мен уларнинг олдига кетялман. Отанг руҳи сизлар билан яшайди. Шунинг учун унинг руҳига бир калима тиловат қилиб юринглар», деди. Турдиниса ая 82 ёшида вафот этди. Турмуш ўртоғи билан беш йилгина бирга бўлди. Аянинг бағри кенг, меҳри булоқ эди. Бу меҳр фарзандлардан тортиб набираларгача етди. Лекин фарзандлари ҳамон ота меҳрини, набиралари боболарини кўмсамади.

9 Май — Хотира ва қадрлаш кўни. Президентимиз ташаббуслари билан Мустақиллик майдонида Ватан ўғлонларини хотирлаш кўни ўтказилади. Кимдир отасининг, кимдир фарзандининг, кимдир қариндош-уруғининг номларини излайди...

Мен ҳар гал Мухаббат опани кўрганимда, бир шоирнинг «Йигит борки, қўрғон саломат!» деган сатрларини эслайман. Юртимиз осмони мусаффолиги улар билан эканлигига ишонч ҳосил қиламан.

Барно
ҲОШИМОВА

ИККИ ДЎСТ — ИККИ ШАРҚОР

Неча кундирки, Фозила опамни кўриб келишни ўйлайман. Лекин сира насиб қилмаяпти. Қаёқдандир ҳеч ўйламаган заруратлар пайдо бўлади-ю, интиқ кутган бу дийдорлашув кейинга сурилиб бораверади. «Ҳеч бўлмагандан кўра кеч бўлгани яхши» деб ўзимни овутаман... Бу гал йўқлаб боришимнинг сабаби бор: Фозила опамларни мустақил юртимизнинг юксак мукофоти билан кутлашим керак. Телефонда эмас, йўқ, қаршиларида туриб, яшнаб турган, лекин бироз ҳорғин чехраларига, қулиб турган кўзларига тикилган кўйи, уларни маҳкам қучиб, иссиқ бағирларига сингиб,

«Буюк хизматлари учун» нишони билан тақдирланганликлари учун оилам, дўсту қадрдонларим номидан табриклашим керак. Севинчимнинг чеки йўқ. Ҳақиқатан ҳам Фозила Сулаймонова эл-юртта буюк хизматлар қилиб қўйган инсон. Ёш авлодни энг яхши фазилатларни ўзида мужасамлаштирган ҳақиқий инсон қилиб камол топтириш йўлида эллик йил мобайнидаги саъй-ҳаракатлари учун тақдирландилар. Ҳали-ҳануз ижодий меҳнатдан тинмайдилар. Фозила Сулаймонованинг 1997 йилда «Ўзбекистон» нашриёти чоп этган, ўттиз йиллик меҳнатлари маҳсули «Шарқ ва Ғарб» номли аса-

ри қўлаб илм аҳлларини ҳайратга солди. Олиманинг кўп йиллик тадқиқот ва кузатишлари маҳсули ўлароқ чоп этилган бу асар, менинг наздимда, бутун бир жамоанинг меҳнат маҳсули бўлиши керак эди. Олима Фозила Сулаймонова бу шарафли вазифани баҳоли қудрат якка-ёлғиз амалга оширдилар, уларнинг ғайрати ва қувваи ҳофизасига тасаннолар ўқимоқ керак. Ҳукуматимизнинг олимани «Буюк хизматлари учун» нишони билан тақдирлаши унга берилган адолатли баҳо, деб билдим.

Бир пайтлар «Паровоз» деб номланган, ҳозирда Ҳамид Сулаймон номи берилган кўчадаги ҳовли қайда-

сан, деб борарканман, олиманинг, унинг умр йўлдоши профессор Ҳамид Сулаймоннинг бошидан кечган, менга биров маълум бўлган кўргиликлар ҳужжатли кино лентасидай кўз ўнгидан бир-бир ўтди.

Мен Фозила Сулаймоновани эллигинчи йиллардан биламан. У чоғларда Фозила Сулаймонова Ўрта Осиё Давлат университети ўқитувчиси эдилар. Камина янги ташкил этилган «Ўзбекистон хотин-қизлари» журналида адабий ходима эдим. Олий маълумот олиш қайдадир, узок келажақда лип-лип этиб қайгадир йўқолиб кетган... етиб бўлмас орзу эди. Ҳаётда янги толган дугоналарим Мунира Усмонова, Жўрахон Жўраева, Машҳура Султоновалар мендан кўра бахтлироқ — Ўрта Осиё Давлат университети талабалари эди. Уларга ҳубам ҳавасим келарди. Уларга яна шунинг учун ҳам ҳавас қилардимки, учалови Фозила Сулаймоннинг талабаси. Менинг ҳавасимни қўзғаб, бири олиб, бири қўшиб ўқитувчиларини макташадим, ўқитувчиларига қўшиб унинг умр йўлдоши, Ўрта Осиё Давлат университети доценти, Тошкент Педагогика институтини ўқитувчиси Ҳамид Сулаймонни макташадим. Менинг қалбимда эса ана шундай ўқитувчилар қўлида тахсил кўриш орзуси кўртак ёзади. Аммо, орзу орзулигича қолиб кетди. 1950 йилнинг машум куз ойлари етиб келган эди. Машҳумлиги шунда эдики, ҳамма йиллар каби оддий бу йил Ўзбекистон зиёлилари тарихига бало-қазо йили бўлиб кирганди. «Ўзбекистон хотин-қизлари» журнали таҳририяти 1 май кўчасидаги 20-хўлида — Ўзбекистон Ёзувчилар уюмчаси ажратган икки хонада фаолият юритади. Шу сабабли ҳам биз Ёзувчилар уюмчаси билан бир оиладек умргузаронлик қиламиз, бу ташкилотда рўй бера бошлаган тазйиқларга беихтиёр шоҳид бўла борамиз.

Ўшанда ёзувчилардан ким аввал қамалди, ким кейин — аниқ эсимда йўқ. Бугун ишга келсак бирлари йўқ, эртаси ё индинига яна бир нечаси... Ҳамма шивирлаб сўзлашади. Миш-мишларнинг охири йўқ... «Шоир Шайхзодга қамалибди», «Ёнгин Мирзони ҳибсга олишибди» каби сўзларни эшитганимда юрагинг увушиб, кўркувдан бутун вужудингни титроқ босади. Бир пайт ранг-рўйдан қон қочган, теваракка олазарак боқиб шоира Саида Зунунова кириб келди. Ҳеч ким билан сўзлаша-

май тўғри уюшма раиси Уйғун хонасига кириб кетди. Кейин билсак, халқ душмани деб ҳибсга олинган умр йўлдоши ёзувчи Саид Аҳмад масаласида қақиртирилган экан. У ерда нима гаплар ўтди, уни санокли одамлар — фақат коммунистлар билишди...

Кунлардан бир кун машинистка қизимиз Мурувват Муҳитдинова ёнига сеvimли адибимиз Ойбек оға кирибдилар. Тахририятга кириб келсам, Ойбек домла қўлларида қўлёзма, машинистка қизимизга ниманидир тушунтиришга уринаяптилар. Қиз эса машинкадан кўз узмай унсиз йиғлайди. Ойбек домла шахт ўгирилиб хонадан чиқилар-кетдилар. Кейин билсам, ўша чоғлар Ойбек домлага ҳам тазйиқ ўтказилган экан. Асабийлаша-асабийлаша бу буюк сиймо тутилиб сўзлайдиган бўлиб қолганлар. Эндигина ўн еттини қоралаган машинистка қизимиз адибнинг нима демоқчи бўлган-ларини аңгламаган. Ойбек домла чиқиб кетганларидан сўнг ҳам ярим соат чамаси ўзини тутолмай ўқиб-ўқиб йиғлайди. Шундоқ инсонни шу кўйга солишибди-я — деган сўз лабимдан учганини сезмай қолиб-ман. Нимадир бўлаётганини, ёмон кун ўрсатилаётганини сезардигу, лекин ким нима қиляпти — билмасдик. Билишимиз ҳам мумкин эмасди. Ҳеч ким ҳеч кимга бир нима демасди. Катталар балки бир-бирлари билан сўзлашган бўлсалар бордир, лекин биз ёшлар ҳеч нимани билмасдик, аммо қандайдир ёмон нарса рўй бераётганини сезардик. Сезардигу лекин нима бўлаётганини билмасдик. Мавҳумлиқдан ҳам ёмон нарса бормикан оламда.

Минг тўққиз юз эллигинчи йил ноябрининг уч кунни ичида уч киши ҳибсга олинганидан дарак топдик. Билсак, 1950 йил июнь ойида қамалган таржимон Абдураҳмон Алимўхамедовнинг акаси Наби Алимўхамедов, таниқли олим Ҳамид Сулаймон ва атоқли таржимон Мирзақалон Исмоилийлар қамалибди. У кунларни ҳеч кимнинг бошига солмасин, солганга эса тўзим берсин. Кўп ўтмади. 1951 йил бошида шоир Шўхрулло, ундан кейин кетма-кет шоир Шўхрат, журналистлар Маҳмуд Муродов ва Мели Жўралар ҳибсга олибди.

ФОЗИЛА СУЛАЙМОНОВА

ШАРҚ ВА ФАРБ

Ана шундай тахликали кунларда яшаш нихоятда огирлашиб кетди. Шу чоқкада ўзимизни жаҳондаги энг адолатли мамлакатда яшаймиз деб ўйлаган биз — ёшлар қалбимизни ўртаган саволларга жавоб тополмасдик. Ана шундай шароитда кўп нарсаларга ақлимиз етмай яшадик. Лекин катталар ҳам жим эди. Кўркув салтанатида умргузаронлик қилиш огир эди, жуда огир эди... Эҳ-ҳе, не-не кунлар тушди элнинг бошига. Эл бошига тушган бу қоронғу кунларда кўз ёшлар селдай қуйилди.

Ўша кунларда Фозила опани танимай қолдик. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, дейдилар. Фозила опамиз ўзларини ўтга ҳам, сувага ҳам урдилар. Умр йўлдошлари, фарзандларининг отаси бегуноҳлигига ишончлари қомил бўлгани учун ҳам бош урмаган идоралари қолмади. Ягона ниятлари «халқ душмани» деган тавқи лаянати билан 25 йилга қамалган Ҳамид Сулаймоннинг бегуноҳлигини исботлаб, қамоқхонадан олиб чиқиш эди.

1950 йил кўз олдимдан ўтади. Урушдан сўнг ҳали эл-юрт оёққа туриб ололмаган, ҳали-ҳануз эл очин-тўкин яшайдиган чоғлар. Фозила опамиз ўқитувчилик маоши билан икки фарзандлари, тарбияларига олган уч етим ва қайноналарини оқ юйиб, оқ тарашди, яна топганини қа-

моқдаги домламиз билан ҳам баҳам кўрмоғи керак... Не-не кунларни кўрди ўзбекнинг боши... Тишини тишига қўйиб яшади.

Фозила опа 1953 йил августнинг бошида Москвага бориб, СССР Бош прокурорининг махсус ишлар бўйича ўринбосари Хохлов билан учрашадилар. Орадан бир йил ўтган, 1954 йилда ҳукм бекор қилингани ва иш қайта қўрилиши ҳақида хабар келади. 1955 йилда Ҳамид Сулаймон ҳам, улар билан олдинма-кейин ҳибсга олинган етти «айбдор» ҳам лагерлардан қайтишди. Қамоқдан озод этилиш ҳали ҳаётга тўла ҳуқуқ билан қайтish эмас эди. Бояқш Ҳамид Сулаймон бир йил давомида ҳеч ерга ишга жойлашолмадилар ва, ниҳоят, 1956 йил кўлкамига бориб Ўзбекистон Фанлар Академиясининг тил ва адабиёт институтига илмий ҳодим бўлиб ишга жойлашишга муваффақ бўлдилар. Икки олим бир ёқадан бош чиқариб ижодий меҳнатга шўғилланди.

Оврупо адабиёти мутахассиси бўлган бу икки ёруғ қалб соҳиби Навоий иходиғи ўрганишга киришди. Эҳ-ҳе, Ҳамид оға бу соҳада қанчадан-қанча янги тадқиқотларни амалга оширмади дейсиз. Аслида, бунга улар анча илгари тайёргарлик кўрган эдилар. 1947 йилда Ленинградда фан номзодлиги диссертацияси устида иш олиб борган эдилар. Аммо, у чоғлар Алишер Навоий иходи устида иш олиб боришга ҳаййқан бўлишлари керак. Негаки, оталари Сулаймон Ҳўжаев — биринчи ўзбек киноактёри, кинорежиссёри «халқ душмани» деган тавқи лънатга грифот қўрилиб, ҳибсга олинган ва ном-нишонсиз кетган. Маълум бўлишича, домламиз аввал бошданок Навоий иходи устида ишлаш ниятида бўлсалар-да, ҳадиқсираш оқибатида Оврупо адабиёти билан машғул бўлган эканлар-да.

Фозилахон Сулаймонованинг далолат беришларича, Ҳамид Сулаймон қамоқдан озод бўлиб қайтиб келишлари биланок бутун куч ва биллимлирини Алишер Навоий лирикасини ўрганишга бахш этганлар. Кейинчалик Фозила Сулаймонова ҳам домланинг ёрдамида араб алифбосини ўрганиб, Навоий иходи билан шугулланганлар. Бу икки дўст ва ҳамкасаба шундайин сиймолашти, улар ҳақида аёри сўзлаб бўлмайди, менинг наздимда. Улар замонамиз ёшларига ҳар жиҳатдан ибратли ҳаёт йўлини босиб ўтдилар. — Нега? — деб сўрайман ўзимдан. Жавоб излаб узоққа боришга ҳожат йўқ. Фозила

Сулаймонова ўзбек аёлига хос барча ихобиий хусусиятларни ўзида муҷассамлаштирган: меҳнаткаш, жафокаш, фидойи, камтарин, меҳроқибатли, садоқатли инсон. Шу билан бирга Фозила Сулаймонова шахсида ҳам шарқ, ҳам ғарбга хос хусусиятлар намоян.

Кизиқ... Бу икки сиймо ҳақида ўйлаганимда негадир болалигимда ўқиган бир шеърнинг икки сатри ёдимга тушади. Уни ким ёзганлиги ҳам ҳаёлимдан кўтарилиб кетган:

Ҳаёт оғир, дам оғир, сўзлаш ҳам оғир,
Турмуш шундай бир чўққики, йўли ёнбағир...

Мен суйган бу икки сиймо ҳудди шеърда қўйлангандек ҳаётнинг барча пасту баландини бошдан кечирдилар ва ахирий сийланган чоғларида яйраш ҳам насиб этди. Ҳамид Сулаймон фан доктори бўлдилар, қатор илмий ишлари билан фан оламида иззат-эътибор топдилар.

Бир вақтлар қайсидир газетада Ҳамид Сулаймон суратини кўрган эдим. Бу суратда у ўзбек олимлари Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси вице-президенти, академик Иброҳим Мўминов ва академик Қори Ниёзийлар билан бирга Хиротдаги Алишер Навоий мақбараси олдида турган эди. Ушунда мени бу одамнинг қадди-басти ҳайратга солганди. Зеро Ҳамид Сулаймон баланд бўйли, бу иккала академикдан ҳам баланд эдилар. «Табиат уларни жисмоний тарафдан ҳам, ақл-заковатдан ҳам ҳўп сийлаган экан», деб ўйлаганим ёдимда. Бу ақл-заковатни эса бир дақиқа бўлсин тинч қўя олмасдилар суюқли домламиз, йўлда ҳам, идорада ҳам, оила даврасида ҳам фикрлашдан толмасдилар.

Қисқа вақт ичида бу икки олим биргаликда собиқ Иттифоқ китоб фондлари, шахсий кутубхоналарни ўрганилар, ноёб китобларнинг микрофильмларини олдирдилар ва бу билан қаноатланмай хорижда сақланаётган кўлёмзаларни ахтариб толиб, зарурларини Иттифоқ давлат халқ кутубхонаси орқали микрофильмларини олишга эришдилар. Бу борада қилинган ишларнинг қўлами шу даражада каттаки, домланинг қамоқдан ўтган олти йиллик умрига юрагинг туз селгандек ачишиб кетади. Серғайрат, тиниб-тинчимас бу инсон олти йил ичида яна қанча илмий ишларни қилиши мумкин эди-я...

Фозила Сулаймонова бу йилларни шундай хотирлайдилар: «Англиянинг

Оксфорд университети Бодлеян кутубхонасида сақланаётган терма девон, Британия музейидаги «Бадоеъ ул-бидоя», «Девони Фоний», Париж миллий кутубхонасидаги ўша девоннинг энг қадимий қўлёмзаси, Нью-Йорк музейида ноёб девон қўлёмзаларининг микрофильмларини олишга муяссар бўлди. Маълум бўлишича бу девон Султон Ҳусайн Бойқаро учун махсус қўйрилган нусха экан. Домланинг ўзлари уйимиздаги лабораторияда ишлаб, эски қўлёмзаларни қозғога кўчирар эдилар...»

Олиманинг бу сўзларини тингларканман, навоийшунос олим Ҳамид Сулаймоннинг ўз соҳаларини, буюк Навоийни қанчалар суйганларини ҳис этаман. Уларга ҳавас қиламан, уларнинг ғайрати, матонатига таҳсинлар ўқийман. Бундай ўйлаб қарасам, қилинган ишлар қўлами шунчалар каттаки, уни сифатлаш жуда қийин ва мен ўзимга осон йўлдан бориб, Фозила Сулаймонованинг таърифларидан фойдаланаман. Фозила опа ўша даврни шундай эслайдилар: «Материал шунчалик кўп ва девонлар тури, таркиби ниҳоятда турлича эдики, нимадан иш бошлашни аниқлаш ҳам мушкул эди. Бу муаммо аниқ фанлар методикасини матншуносликка татбиқ этиш йўли билан ҳал қилинди. Ҳар бир шеърнинг матлаб-бошланган байти, байтлар сони шоир ҳаётлигида Хиротда қўйрилган, мўътабарлиги жиҳатидан таянч нусха сифатида танланган. Ленинград ДХҚда Ханников 55 девон мажмуаси асосида тўрт томлик жадвал тузиб чиқилди. Бу мураккаб ишга ҳам ёрдам бера бошладим. Танланган қўлёмзалардан шеърлар ҳақидаги маълумотлар жадвалларда ўз ифодасини топар эди. Жадвал усули ҳар бир қўлёмза қандай асар эканини аниқлашда қўл келди. Бундан ташқари жадвал ёрдамида Ленинградда Дорн 564-рақамли девон Навоий томонидан тузилмагани, Париж инв. 764 ва Лондон инв 401-рақамли девонлар шоирнинг ҳали фанга маълум бўлмаган дастлабки девони «Бадоеъ уд-бидоя» эканлиги ва ЎзФА Шарқшунослик институти инв. 1995 рақамли девон «Ғаройиб ус-сигар» эмас, балки адиб томонидан тартиб этилган иккинчи девон «Наводир ун-ни ҳоя» эканлиги аниқланди. Тўрт девон мажмуаси ўша давргача «Чор девон» деб келинган бўлса, Навоий уни «Хазойин-ул-маоний» — «Маънолар хазинаси» деб атаганини аниқлади...»

Бу таъриф-тавсифларни ўқиганда ҳар қандай одам ҳаяжонга тушмай

қолмайди. Яна Фозила опамларнинг сўзларидан шунки таъкидлагим келадик, ўша чоғларда институтда жой етишмаслигидан бу икки ажойиб инсон ўз уйларида илмий лабораторияга айлантириб юборишган. Домла Ҳамид Сулаймонга рафиқалари Фозила Сулаймонова, лаборантка С.Муҳаммадхаледова, кейинчалик М.Рахматуллаева, М.Ҳакимов ҳамда аспирант Ё.Исҳоқовлар қўшилганлар. Ўша чоғларда бу ажойиб жамоа фотонусхалар устида иш олиб борарди. Фозила опа ибораларини қўласак, ўшанда Ҳамид Сулаймон девкорлик билан ишлаганлар ва бу меҳнат самараси тез орада намоён бўлган. Ўзбекистон Фанлар Академияси «Ҳазойин ул-маоний»нинг биринчи жилдини 1959 йилда, «Ғаройиб ус-сигар» ва иккинчи жилди «Наводир ул-шабоб»ни 1960 йилда, учинчи жилди «Бадоеъ ул-васат»ни 1961 йилда, кейин сўнгги жилди — «Фавойид ул-кибар»ни босмадан чиқарди. Ўшанда республикаимиз илмий жамоатчилиги «Ҳазойин ул-маоний» нашрларини қанчалар мамнуният билан қарши олганини қўплар эслайди. Айтишларича, севимли адибимиз Ойбек домла китобни қўлларида тутганча: «Яхши, яхши» деган эканлар. Олим Яхё Ғуломов эса рус ва ўзбек сўзларини аралаш-қуралаш қилиб: «Ҳамидулла быка за рога олди, зур...» деган бўлсалар, Максуд Шайхзода «Ирода ва меҳнат зафари» деган эканлар. Ва ниҳоят, бу улкан ишнинг самараси ўлароқ 1961 йилнинг ноябрь ойида Ҳамид Сулаймон докторлик диссертациясини ёқлаганлар. Шулар ҳақида фикр юритар эканман, 25 йилга озодликдан маҳрум этилган олим замон зайли билан олти йилда чиқиб келмаганларида адабиёт фанимизга қўшилган бу улкан улуш бўлмас экан-да, халқимиз катта маҳрумиятда қолар экан-да...», деган фикрга келаман.

1967 йилда Навоий номидаги адабиёт музейи ташкил этилганда профессор Ҳамид Сулаймон унга директор этиб тайинланганди. Домла ҳар вақтдагидек зўр ғайрат билан ишга киришдилар. Олдинда буюк Навоийнинг 525 йиллиги байрамига тайёргарлик вазифаси турарди. Иш қўла-ми шу даражада катта эдики, бутун жамоа ҳатто дам олиш куни ҳам ишладилар, буюк шоир асарлари ноёб нусхаларини Англия ва Франциядан келтиришга муваффақ бўлиб, бир йилу уч ой деганда олдиларига қўйган вазифани адо этдилар. Ҳамид Сулаймон шунчалар улкан шахси,

улар бажарган ишнинг барчасини айтиб адо этиб бўлмайди. Домла қаерда сафарда бўлмасин, бир янгилик топардилар. Фозила опамизнинг далолат беришларига кўра, 1975 йилги Ҳиндистонга қилган ижодий сафари ҳам муваффақиятли бўлган. Домла шогирдлари С.Ҳасан билан биргаликда Дехли, Агра, Сринагар, Алигарх, Бомбай, Лахнау, Ҳайдарабод шаҳарларидаги китоб жамғармалари ўрганилиб, унда Фирдавсий, Саъдий, Низомий, Ҳофиз, Бобур, Комрон асарлари нусхалари қўп-лиги, аммо Алишер Навоий асарлари йўқлигини аниқладилар.

— Ҳайдарабод сафарининг сўнгги куни Салоржанг музейи фондида номаълум шоир девони қўлёзмаси борлиги аниқланган, — деб ҳикоя қилдилар Фозила Сулаймонова. — Унга «Девони Ҳофиз базабони туркий» деб ёзилган. Ўнлаб ғазаллар, матлаъ ва мактаъи кўчириб олинган. Ватанга қайтгач, улар Шерозий ғазалларига мўқоса қилинганда бир-ортаси Ҳофиз Шерозийники бўлиб чиқмаган, девон Ҳофиз тахаллусли, ҳали фанга маълум бўлмаган, XIV-XV асрларда яшаган хоразмлик туркийзабон шоирники экан. Бу кашфиёт эди. Эссиз, эссиз, қанча кашфиётлар юзага чиқмай қолди.

Ҳамид Сулаймоннинг халқ душмани саналиб қўбсга олиниши, олти йиллик қамоқ азоби қилар ишини қилган экан. 1979 йил ёзида, домла қанчадан-қанча ижодий режаларни амалга оширмоқчи қўзлаган бир чоғларида ҳаётдан кўз юмдилар.

Икки дўст, ҳамкасаба, толиқиш нималигини билмай ўзларини фан равнақида бахшида этган бу икки саркор ҳақидаги битикларимга нукта қўяр эканман, шоир Шўхратнинг қуйидаги сатрларини эслайман. Шоир ўзи эътиқод қилган олимга бағишланган шеърини шундай таомлаган эди:

*Қордай оплоқ эди қалбингиз,
Навбахордек ғўзал — пурвир;
Юрқларда шундай қолдингиз —
Эй, элима толиқмас саркор.*

Яхшиямки ҳаёт давом этади, яхшиямки домланинг ишини давом эттирувчи қатор шогирдлари, яқин дўст-ҳамроҳлари, оlima Фозила Сулаймоновадай жонқуяр ўринбосари бор. Демак, ҳаёт ва кашфиёт давом этади.

Холида АХРОРОВА,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими

ЎТКИР ҲОШИМОВ

Ҳисма

Инсон ҳаёти шатранж тахтасидаги пиёданнинг юришига ўхшайди. Гоҳ оқ катакдан ўтади, гоҳ қора катакдан... Фарқи шуки, бировнинг қисматида оқ катаклар кўпроқ бўлади, бировникида — қора катаклар...

“Яхшига кун айқ...”

Халқимиз.. “Яхшига кун йўқ, ёмонга ўлим” дейди. Ҳақ гап! Ёмонлар яхшиларни ўлдириб, уларнинг умрини ҳам ўзиникига қўшиб олади. Шунинг учун узок яшайди.

Ўқигилик ва тўқигилик

Бир нарсани ҳеч тушунмайман: Китоб ўқидиганларда пул йўқ, Пули қўплар китоб ўқимайди.

Болалик ва кексалик

Болаликда дунё кенгу кийим тор. Кексайганда кийим кенгу дунё тор...

Графитишанлар

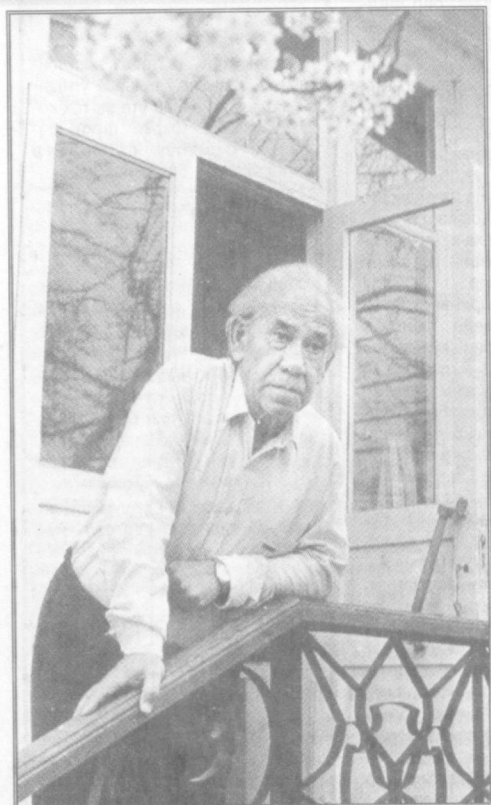
Хонадонингизда кекса одам борми? Бахтли экансиз! Дунё ташвишларидан тўйиб кетсангиз, шуларни зиёрат қилинг: Ҳаёт абадий эмаслигини ўйлаб таскин топасиз.

Хонадонингизда гўдак борми? Сиз ҳам бахтли экансиз... Дунё ташвишларидан тўйиб кетсангиз гўдакни багрингизга босинг: Ҳаёт абадий эканини ўйлаб таскин топасиз...

Ағола

Адолат битта бўлади, дейиш соддаликдир. Адолатнинг қиёфаси минг хил бўлиши мумкин. Бу — унга қакдан қарашга боғлиқ.

Бадий ижод шундай дарахтки, шохиди умуминсоний медалар етилади, илди эса миллий заминда ётади.

Бевафо дунёнинг қаеридадир қалбингга беҳад яқин, ҳар лаҳза қўришга, суҳбатлашишга эҳтиёж сезирадиган, ҳар кун ўзи ҳақида бир неча бор ўйлашга мажбур эътидан, лекин салобати билан қаршисида ҳижолат тортирадиган, яъни сендан кўра бир неча бор юксаклиги сабабли ҳузурга боришга интиладирадиган, айни пайтда, ёнида ўтиришдан оламни бахтиёр ҳам қиладиган иймонли, қалби мусаффо, сени ҳам қалбига яқин тутадиган инсонлар борлиги қандай яхши! Бу инсон сени кўрганда жилмайиб бахтиёрлигини намойиш этиб, кўзлари порлаб, эътирозсиз, кўнгил хиралигисиз, қўлтигиндан олиб, ичкарига киришга ўндаб, ёнига ўтказиб, бир пиёлагина чой тутиб, юзма-юз келганингга юраги ҳароратини туйиб, ўзингни чиндан ҳам бахтиёр сезган лаҳзаларингга кўзингга яна ҳам чиройли ва яхши кўриниб кетадиган ватандошинг, қондошинг бўлади ва сен уни иккиланмай, ҳавас, иштиёқ билан, ғурур билан «УСТОЗИМ» дейсан...

Ва сен сезиб турасанки, сенинг у, улуғ зотга нисбатан абадул-абад юрагингга Улуғ Эътиқод туйғуси лавуллаб туради ва бу гўзал хис-туйғуларни ўзинг билан фанодан баҳога олиб кетасан. Бундай Улуғ Эътиқод сени қабрда ҳам тарқ этайди...

Балзак, Жек Лондон, Тагор, Толстой, Қодирий... Бу зотлардан ёзиш саноатини ўрганди. Қайсидир маънода муаллим вазифасини ўтади. Катаев, Олес Гончар, Михаил Алексеев, Чингиз Айтматов менга «оқ йўл» тилашди. Барибир уларни «Устоз» эмас, муаллим дейман.

Шукрулло! Ватандошим, қондошим бўлгани учун иккиланмай, фахр билан «Устозим» дейман.

Дарвоқе, бошингга бирор қулфат тушса, уни қондошларинг солса, оғир дамлларинга устозинг сенга сездирмай, қайсидир вазирнинг қабулига кириб, сенинг ҳақ эканлигини тушунтиради, сени оқлайди ва олчокларинг чангалидан қутқариб қолади. Сен учун куйиб-пишиб юради. Сени даҳшатли фожиалардан ҳалос этади ва сенга бу ҳақда гапирмайди. Бирор вақт бу ҳақда сўрасанг, бўлса бўлгандир, хотирамдан қўтарилибди, дея қўя қолади. Буни у зот бирор манфаатсиз бажаради. Улуғ бир қайғу-гўзал адабиётни босиб келётган тўфондан, яъни қондош қиличидан асраб қолади... У зотнинг бундай эзгу ишларини бош-

қа замондошларинг, яъни олчоклар талонида қолган ижодкорлар ҳаётида ҳам қўзатасан. Кўзларинг ўнгиди сийрату суврати гўзал бўлган ҳазрат Навоий, ҳазрат Машраб ўта бошлайди. Темури бобонинг адоқсиз саховатлари ҳақида ўйлай бошлайсан...

Бу улуғ зотни эслаганингда «Мунжот», «Қаро кўзим», «Насруллоҳи» каби мумтоз оҳанглари тинглангандай ёки гўзал бир ғазални ўқигандай ёки муҳаббат лаҳзаларидай ҳаяжонга тушасан, хуллас, қалбинг Улуғ Муҳаббатга тўлиб-тошади. У зотга бирор вақт яхшилик қилган бўлсанг ҳам майли эди. Бирор ишда фойданг тегса ҳам майли эди. Нима учун доим сенга қайғуради? Сен ҳақингга бош қотиради? Ҳаётинг, тақдиринг билан қизиқади?

Шукрулло!

Бу зотнинг ижоди гўзал бўлгани, яъни мумтоз адабиёт аъёналарига содиқ бўлгани учун суврати ҳам, сийрати ҳам гўзал. Ижоди паст кимсаларнинг шоғирдлари ҳам ўзларидай... Уларда меҳр-муҳаббат туйғуси ҳам йўқ. Гўзал ижодкорнинг қалби ҳам гўзал. Қашшоқ қалбли кимсаларнинг адабиёти ҳам қашшоқ бўлиши табиий бир ҳол...

«Ё Оллоҳ! — дея ич-ичиндан кучли бир фарёд отилиб чиқади, инсон бу қадар мусаффо, бегубор бўладими?! Вақтим йўқ, чарчаб турибман демай, ё кайфиятим яхшимас демай, бирор нарсани илтимос қилсанг, юргри-

лаб юмушингни битиришга киришди! Ёру биродарларига бевафалик қилмас! Ягона, яъни Ҳақиқий Эътиқодга абадий содиқ қолса! Гўзалликни асраш учун кунни тўн курашса! Эвазига ҳеч нарса талаб этмаса! Эй, поки парвардигор! Шу улуғ зотнинг умрини узун қил! Мафритинг ила саломатлигини доим гўзал қилгил! Неки орзу-армонлари бор, ижобат қилгил!»

Оллоҳ томонидан бундай савол сўралади: «Эй бандам, сен неча йиллар мобайнида бандалар назари тушадиган жойларингни поклаб, тозаллаб юрдинг, аммо менинг назарим тушадиган қалбингни ақалли бирон соат ҳам пок тутмадинг. Мен эса унга умидвор бўлиб, ҳар кунни қалбингга қардим!»

Шукрулло ака бандаларнинг кўзлари тушадиган ерларини пок тутиш билан бирга қалбини ҳам доим пок тутишга уринган, яъни Оллоҳнинг талабларини астойдил баҳарган зот!

Вақт етиб, қўлингга қалам олиб, Устозинг ҳақида икки оғиз сўз айтиб десанг, аммо у зотга бўлган эътиқодингни ярмини ҳам ифодалай олмай қийналиб қолсанг... яна салобати босса... кўзларинг ўнгида жонланиб: «Ҳой, мени мақтама, мен мақташингга муҳтож эмасман! Бир Оллоҳгина мақтовга лойиқ» деб шаштингдан туширса.

Шукрулло Ватанини, миллатини Оллоҳ қалбига солган Улуғ Эътиқод билан севади. У зот Шукур Бурҳон қисматиға, Очил Тоғаев қисматиға ҳам беҳад қайғу-ҳасрат билан қарайди... Навоий, Темури, Улуғбек, Бобур, Беруний, Хоразмий, Форобий, Ибн Синоларни берган миллат фарзанди бўлгани учун ҳам бу Ватанини, бу миллатни севади, унинг фарзандларига қайғуради, бирортасининг бошига озгина қулфат тушса идорама-идора югуради, ҳимоя қилади, балолардан асраб қолади... иккинчи томондан Шукрулло деган зотнинг бир томони бутун инсониятга Улуғ Маърифат берган — дини исломни юзага келтирган Пайғамбарга бориб тақалгани учун ҳам маърифатидан барчани манфаатдор қилгуси келади...

Туркистон тупроғи — Улуғ тупроқ! Бу тупроқда яшаган, насига еганлар ҳеч қачон, ҳеч кимга ёмонлик қилмаслиги керак! Боз устига ўз қондошига! Бирор қондошига ёмонлик қилмагани фақат Оллоҳгагина маълум!

Ҳазрат Навоий бир ғазалида ҳазрат Хусайн Бойқаро ҳақида гапириб шундай дейди:

«Шоҳлар дарवेशию дарवेशлар шохки, бор

Шоҳиғ суврат анга, дарवेशлик сийрат анга». Шоҳларнинг дарवेशи, дарवेशларнинг шоҳи... Шукрулло акага шорилар ҳам, одаимийлик ҳам, дарवेशлик ҳам сийрат...

У зотни қарийб ўттиз йиллардан бери яхши биламан. Йигирма йил эса у зот билан яқин алоқада кечди. Мени ва бошқа шоғирдларини устозга яқинлаштирган, яъни ғурур билан «Устоз» дейишга эҳтиёж сездирган ҳислат у зотнинг саҳоватидир... қалбнинг бегуборлиғидир...

Ботир Нурбоев номзодлик ва докторлик ишрини ёқлаш учун ҳам озмунча азият чекмади. Ҳар иккала ишда ҳам Шукрулло бошида туриб кўп ёрдам қилди. Юсуф Жумага, Рауф Парфига ҳам шундай яхшиликлар кўрсатди. Улар ҳам эртани кечми, тундами устознинг эшигини тақиллатиб бораверди. Устоз эса эшигини очавери...

Ўзбекистоннинг озодлигини орзу қилган ва шу йўлда қатагонга учраб қамалиб чиққан, қамокдан кейин ҳам озодлик йўлида тинмай курашган устоз Шукрулло озодлик арафасида чиндан ҳам миллий қаҳрамонга айланди. Бу йўлда тинмай курашда ва курашаётганларнинг бошини силади. Турли йигиларда қатнашиб озодлик ҳақида оташин нутқлар ҳам сўзлади. Бизни ҳам мана шу ҳис-туйғу бирлаштиради десам янглишмайман. Эсни таниб, оқ-қоранинг фарқига бора бошлаган лаҳзаларингдан эътиборан орзу-армонинг биргина озодлигини кўриш бўлиб қолади. Бу йўлда бир эмас, бир неча бор мен ҳам қатагонга учрадим. Миллатчи деб ишлардан ҳайдалдим. Шукрулло ака гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона оғир дамларда бошимни силарди.

Шукрулло аканинг уйига қадам қўйган кезларим, албатта, бирор меҳмоннинг устидан чиқаман. Меҳмонлар Ўзбекистоннинг турли ерларидан келишади. Турли юмуш-илтимослар билан. Устоз ҳам эринмай, зарур ерга кириб, меҳмонларнинг юмушларини битириб беради. Қанча ёрдам бўлса, у зот фақат беминнат қилади.

Ижодда бетакорор. Ғўзал шеърятчи бор. Болафелъ. Беҳад меҳнатқаш. Шу билан бирга бирорта дўсти ҳиё-

нат йўлини тутса, куйиб кетади. Одил ака билан қарийб 50 йиллик дўстликларини ҳам биламан. Шукрулло ака Одил акани беҳад эъзозлайди. Дўстликларига бирор вақт раҳна солмаган. Ҳозир ҳам шундай.

Мустабид тузум миллатимизни 130 йил мобайнида икки тоифага ажратиб, бир-бирига қарши қўйди. Ёлланганлар масжидларимизни, ёдгорликларимизни, мазорларимизни бузилишида, муқаддас китоблар ёқилишида ташаббускорларга айланиб қолдилар. Ёлланмаганлар эса уларни доим инсофга қаққиб келди. Инқилобдан кейин эса бўлиниш тезлашди, икки томонга ажралганлар энди бир-бирларига кучли рақибга айландилар. Ёлланганлар ёлланмаганларни саводсизликда, яъни Ленинни, коммунистик партияни тушунмасликда айблади. Ёлланмаган эса ёлланганини сотқинликда айблади. Бир миллатнинг фарзандлари икки бўлакка бўлиниб, ғанимининг гиж-гижлаши билан бир-бирларини ўлдиришга киришди. Натижа Қодирӣ, Чўлпон, Фитрат, Сўфизода, Усмон Носирни йўқотиш билан ниҳояланди.

Шукрулло ака билан қамалиб чиққан Шайхзодани кейинчалик ҳам тинчтишмади. Кайсидир раҳбарнинг салбий муносабати туфайли бечора Шайхзодани ўнга яқин шоир ва ёзувчилар Ёзувчилар уюшмасида очикдан-очик таъқиб қилишди. Иттифоқ ёзувчилари курултойига вақил қилиб сайлашмади... Ўша кезлар фақат Шукрулло ака ва Одил ака, яна бирикки ижодкор Шайхзодани қўлланларини кўпчилик билади. Умуман Шукрулло аканинг бирор одамга на жисмоний, на маънавий зиён етказганини билмайман, эшитмаганман.

Ватандошини, қондошини Шукрулло ака фақат ардоқлайди...

У зотнинг қонида маҳаллийчилик туйғуси мутлақо йўқ. Бу ғўзаллик устозни халқи олдида обрўсини минг бор оширади. Бир миллат ўзини иккига ажратиб, бири бирини «қиллоқ», «шаҳарли» деб ажратса, ғаним бундан фойдаланиб, бошимизга қандай қуллар солиши мумкин...

Устоз Шукруллонинг бир пайтлар «Жавоҳирлар сандиги» асарини ташналик билан ўқиганман. Шунингдек шеърларини ҳозир ҳам ҳавас билан ўқийман. Кейинчалик «Кафсансиз кўмилганлар» асарини ўқиб чиққангидан кейин бир неча кун изтироблар орасида бўғилиб қолиб, овқат емай қўйганман. «Кафсансиз кўмилганлар» жуда катта қалбнинг ҳеч-сиз изтироблари, қайғу ҳасратлари, дарду аламлари самараси эди ва бу ҳақда ўша кезлар катта мақола ҳам ёзганман.

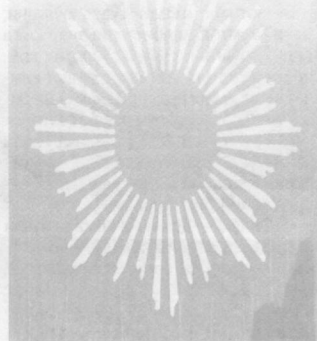
Устознинг ҳақиқий донишманд ва улуг шоир эканлигини, ватанпарвар, миллатпарвар эканлигини Ёзувчилар уюшмаси иккига бўлинган кезде, бир миллатнинг фарзандлари иккига бўлиниб, бир-бирини ғажий бошлаганида, элпарвар Одил Ёқубовнинг ишдан четлаштирилганда кўрдим. У зот ўша қуллари изтироб чекканидан қорайиб кетди. Қондошларнинг бир-бирини ғажийишдан беҳад азоб чекди. Елиб, юғуриб, босиқлик билан қондошларни муросага келтиришга, айрилганини бўри еиши мумкинлигини ҳам тушунтирди...

Ҳадиси шарифда: «Қўлидан ва тилидан мусулмонларга озор етказмайдиган кишигина ҳақиқий мусулмондир» дейилган. Шукрулло ака бирор одамга қўлидан, тилидан озор етказмаган.

Ёшинг бир ерга етганида бирор зотни «Устоз» деб аташдан кўра оғир жараён йўқ. Навоий ҳазратлари, Қодирӣ ҳазратлари... чин маънодаги устозлар, сенга устоз бўлиши учун ижодкор сифатида, инсон сифатида ҳурматингни қозонган, сен ҳақингда, ижодинг ҳақида доим раҳнамолик қилган зотгина бу шарафга лойиқ...

Устоз ҳадемай 80 ёшларини қаршилайди... шу лаҳзаларда у зотнинг шаънига қанча олқишлар ёғдирсанг ҳам кам... ул зот юрагим тўридан ўрин олган... Бу тушунча ва туйғу абадиёт билан боғлиқ...

Ўқтам
ҲАКИМАЛИ

“Пул ошноси эмас, орама ошноси бўлинг”

(Абдулла Қодирий дўстлик ҳақида)

Абдулла Қодирий айтиш мумкин-ки, нафақат истеъдодли ёзувчи, балки қузатувчан психолог, руҳшунос олим ҳамдир. Агар ҳар қандай шахс кундалик турмуш жараёнида ўзига хос руҳий билимларни эгаллашини назарда тутсак, ёзувчининг бу борада юксак камолотга эришганлигини кўрамиз. Маълумки, ёзувчилар, санъаткорлар юқори даражадаги қузатувчанликка, чуқур мулоҳазакорлик ва ривожланган иходий тафаккур қобилиятига эга бўлишади. Шу билан бирга ёзувчининг шахсий руҳий хусусиятлари, истеъдоди, ғайрати, ирода кучи ва табиатининг ўзига хос томонлари мавзу ва ҳаёт воқеаларини танлашда аҳамиятлидир. Айни замонда ёзувчи ҳаётий тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ўз асарларида шахслараро муносабатлар, инсонларнинг бир-бирини тушуниши ва ҳулқ-атворлари, уларнинг ички дунёси, этнопсихологик ҳис-туйғулари, миллий характер хусусиятлари ҳақидаги қарашларини баён этади.

Одатда ёзувчи ўзининг ғоявий йўналиши, ахлоқий-маънавий қадриятлари, эстетик концепцияси, дунёқараши, эҳтиёж ва қизиқишлари, иходий ниятидан келиб чиққан ҳолда иход қилади. Шу нуқтаи назардан қараганда Абдулла Қодирий кишилар орасидаги муносабатларда муҳим ўрин тутадиган, юксак маънавий-ахлоқий фазилатлардан бири — дўстлик ҳақидаги қарашларини асарларида чуқур ифода қилган.

А.Қодирийнинг «Меҳробдан чаён» романи тарихий-маиший мавзуда ёзилган бўлиб, XIX асрнинг 40-60 йиллар воқеаларини ёритади. Асарда бир неча қаҳрамонлар орасидаги дўстлик муносабатлари алоҳида тасвирланган. Масалан, Анвар ва Насим ўртасидаги дўстлигини ёзувчи романнинг «Чин ўртоқ» бобида шундай ифода қилади: «Гарчи Насимнинг отаси Қўқоннинггина эмас, бутун хонлиқнинг танилган кишиларидан

ва бу икки боланинг синфий айир-малиқлари ер билан кўкча, лекин ёш дўстлар бунинг фарқига бормаслар, Насим «хоннинг мирзобошисининг ўғлиман» деб ҳаволанмаганидек, Анвар ҳам «Салим бўёқчининг ятимин, Солиҳ Махдумнинг аспрандасинман» деб андиша қилмас эди. Бу икки бола бир жойда суҳбатга киришсалар, четдаги бир киши Анварни йиртиқ бўз кийимлар ичида ва Насимни шоҳи адраслар билан фарқ ҳолда кўриб, албатта, «Бу гадейбача билан беқачанинг ўзаро нима муносабатлари бор?» деб таажжубланар, лекин дўстлар ҳали бунинг айирмасини идрок қилмаслар эди».

Дўстликка садоқат тушунчасини Абдулла Қодирий шундай ёритади: ўн беш ёшли Насим касалиқдек оғриб вафот этгач, Анвар марҳумнинг ота-онасидан ҳам кўпроқ кўз ёш тўкади, уч кунлаб Муҳаммад Раҳаббек ҳовлисиде туриб, ҳар оқшом Насимнинг қабри ёнида бир соатлаб йиғлаб ўтиради. Анварнинг ўртоғига садоқати ва самимий чин дўстлиги ҳаммани таажжублантиради. Ҳаётни чуқур англаш ва воқеликка нисбатан онгли муносабатда бўлиш ёзувчининг дунёқарашини ташкил этади. Ёзувчи дунёқараши жамиятдаги воқеа-ҳодисалар, муносабатлар, кишиларнинг хатти-ҳаракатини баҳолаш учун мезон вазифасини бажаради. Бундан келиб чиқадики, ёзувчи дунёқараши, у чизган тасвирнинг нечоғли ҳаққонийлиги, ҳаётга яқинлигини кўрсатиб туради.

Анвар ва Сафар бўзчи орасидаги дўстлик муносабатлари тасвири ҳам эътиборимизни тортади. Сафар бўзчи камбағал, тирикчилиги зўрға тутадиган хунарманд, Анвар хон ўрдасидан фалон тилло маош оладиган мирзоларнинг бошлиғи бўлсада, улар орасидаги дўстлик беғараз, самимийдир.

Юқоридаги мисолларда кўринганидек, инсонлар орасидаги дўстлик муносабатлари уларнинг жамиятда

тутган ўринларига, мавқеларига боғлиқ бўлмаслиги, кишиларнинг шахсий манфаатлари асосига қурилмаслиги зарурлиги асарда ўз ифодасини топади. Шунинг учун Абдулла Қодирий асар қаҳрамонларидан бирининг тилидан «пул ошноси эмас, одам ошноси» бўлиш лозимлигини таъкидлайди.

«Киши ҳақиқий дўсти учун зарур бўлса ўз жонидан ҳам воз кечса арзийди» деган фикрга «Меҳробдан чаён» романида ёзувчи бир неча бор урғу беради. Масалан, Раҳим ва Шариф дўстларининг ўқиси Анварни қутқариш учун ўзларини ўлимга ҳам олиб бориши мумкин бўлган ғоятда қалтис ишга қўл уришади. Ёки Султонали қатлга маҳкум қилинган ҳолатда, ўлимдан қутилиб қолиш иложи бўлсада, Анварнинг қарердалигини Худоёрхон аёнларига айтмайди. Анвар эса дўсти Султоналини қутқариш учун ўз жонидан воз кечади.

Миллатлараро дўстлик ҳам романда қаламга олинган. Юқорида айтиб ўтилган Қобилбек-Раҳим-Шариф ўртасидаги дўстлик бунга мисол бўла олади. Йигитлар турли миллат вакиллари, яъни бирлари ўзбек, бошқалари тожик бўлишига қарамасдан, бу улар орасидаги муносабатларга раҳна солмайди. Шу жиҳатдан олганда Абдулла Қодирий халқлар, миллатларнинг тенглиги ҳақидаги, улар орасида дўстлик, ҳамкорлик бўлиши зарурлиги ҳақидаги фикрларини, қарашларини баён этган.

Дўстлик — шахслараро муносабатларнинг барқарор кўриниши экан, ёзувчининг ўзи ҳам кишилар билан дўстлаша билганлиги ва бу муносабатларни асраб-авайлашга, ривожлантириб боришга интиланлиги ҳақида замондошлари, фарзандлари ўз хотираларида ёзиб қолдирган.

Умарали
ҚОДИРОВ

Низомий номидаги ТДПУ
тадқиқотчиси

ОЙДИН КЕЧА АСИРЛИГИДА

(Давоми. Боши ўтган сонда)

Иккинчи парда

Бешинчи сўраш

Кўча. Бизга маълум дарвоза олди.
Бу ерда ҳайрон Ҳошимжон турибди.
Ҳабиба пайдо бўлади.

ҲАБИБА. Ассалому алайкум, Ҳошимжон ака!

ҲОШИМЖОН. Ваалайкум... (Ичкарига шошиб кириб кетаётган Ҳабибага). Шошма, яхши қиз! (Ҳабиба тўхтади). Сенга бир саволим бор... Кеча Обиджон билан бир масала юзасидан суҳбатлашмоқчи бўлиб учрашган эдик...

ҲАБИБА. (ҳаяжонда). Қанақа масала?
ҲОШИМЖОН. Қанақа масала ҳақида сўзлашмоқчи бўлганимизни мен сендан билмоқчиман.

ҲАБИБА. (ваҳимада). Мендан? Ажаб!
ҲОШИМЖОН. Ажабланишга ҳақинг бор... Гапшундаки, бизнинг суҳбатимиз бошланмасидан аввал тамом бўлди.

ҲАБИБА. Тушунмадим.

ҲОШИМЖОН. Обиджон аввал менга муҳим ва назик бир гапни айтмоқчи бўлди-ю, кейин бу ниятидан қайтиб, айтмасдан қочди. Ҳозир мен сени кўрдим-у, бу муҳим ва назик бир гап сен билан боғлиқ бўлса керак, деган фикрга келдим.

ҲАБИБА. (енглик хис этиб, тинчланади). Нега мен билан?

ҲОШИМЖОН. Кўриб турибманки, ойим сени келин қилмоқчи... Обиджон мен билан уйланиш ҳақида маслаҳатлашмоқчи бўлди-ю, тортинди. Журъат этмади, шекилли.

ҲАБИБА. Янглишдингиз (алам билан). Уйланиш ҳақида Обиджон ҳеч ким билан маслаҳатлашмайди. Ҳеч қачон!

ҲОШИМЖОН. Нега? Нечук маслаҳатлашмайди?

ҲАБИБА. Билмайман. (Кетади.)

Олтинчи сўраш

Уша зал. Бахринисо ва Обиджон пайдо бўладилар.

БАХРИНИСО. Кир, бу ёққа! Ўтир! (Обиджон ўтиради). Сенга муҳим гапим бор. Менга сенинг узил-кесил фикринг керак.

ОБИДЖОН. Уйланиш масаласида бўлса керак.

БАХРИНИСО. Уйланиш масаласида бўлмасдан қандай масалада бўлар эди?

ОБИДЖОН. Сиз яна шошасиз!

БАХРИНИСО. Шошмасдан иложим йўқ.

ОБИДЖОН. Сабаб?

БАХРИНИСО. Ҳабибага совчи келибди.

ОБИДЖОН. (беихтиёр ўрнидан сапчиб туриб кетади). Йўғ-э!

БАХРИНИСО. Юрагинг чиқмасин! Ўтир! (Обиджон ўтиради.) Ҳабиба совча рад жавоби берибди. (Обиджон энди хурсандлигидан беихтиёр иргиб туради.) Ўтир, деялман сенга, ўтир! (Обиджон ўтиргандан сўнг). Ҳабиба «менинг севган йигитим бор», дебди ойсига.

Нисом нафратини саволий драмси

ОБИДЖОН. (атайин) Ҳабибанинг севган йигити ким экан?

БАХРИНИСО. Худди билмаган кишидек гапирасан-а! (жаҳл билан) Ҳабибанинг севган йигити ким бўлар эди, сен бедовсан-да!

ОБИДЖОН. Яна мени ҳақорат қиласиз. Сиз учун мен аввал дардисар эдим, энди бедов от бўлиб қолибман. Гуноҳим нима, ойижон?

БАХРИНИСО. Бутун хотин зотини қоралаш гуноҳ эмасми? Билиб қўй: сен нафратланган хотинлар орасида сени туккан аёл ҳам бор.

ОБИДЖОН. Мен сизни ёмонлар қаторига қўшаётганим йўқ, Сиз мустасносиз.

БАХРИНИСО. (истехзо билан) Бу марҳаматинг учун ташақкур!.. (жиддий) Мен мустасноман, аммо бир мартаба қоқиниб, кейин тавбасига таянган келин-ийнг мустасно эмас. Шундайми?

ОБИДЖОН. Келинингиз тавба қилган эмас.

БАХРИНИСО. Ана холос!

ОБИДЖОН. Саодат Собирдан кўнглини узган эмас.

БАХРИНИСО. Ёлғон! Бўхтон!

ОБИДЖОН. Собирнинг тўхтовсиз телефон қилишлари бежиз эмас. «Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди».

БАХРИНИСО. Собир телефон қилса, нега Саодат балога қолиши керак?

ОБИДЖОН. «Ғунажин кўзини сузмаса, буқа ипини узмайди».

БАХРИНИСО. Келин-ийнгни ҳақорат этишга ҳақинг йўқ!

ОБИДЖОН. «Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас».

БАХРИНИСО. Сенга бас келиш — мушкул! (Бошқа оҳангда) Энди Ҳабибага нима деймиз? (Обиджон нима дейишни билмай, иккиланиб жим қолади.) Мен сени дарров уйлантирмоқчи эмасман. Тўйингга тайёргарлигим йўқ. Аммо сен Ҳабибани ҳозир қўлдан чиқариб юборадиган бўлсанг, мен сендан у дунё-бу дунё рози бўлмайман. Сен бунни билиб қўй!

ОБИДЖОН. Мен умуман уйланишмоқчи эмасман.

БАХРИНИСО. (Хуноб. Ғазабда.) Йўқ, йўқ! Мен адашдим: сен фақат дардисар эмассан, сен фақат бедов эмассан. Сен бедавосан. Сен букрисан. Букрини гўр тузатади. Йўқол кўзимдан, бедов!

(Обиджон кетади. Бахринисо ўзига келиб олгандан кейин чақиради.) Ҳабиба, ҳой Ҳабиба!

(Ҳабиба киради).

ҲАБИБА. Лаббай, хола!

БАХРИНИСО. Нега мени «хола» дейсан, Ҳабиба? «Ойи» деявер. Мен сени «қизим» деганман.

ҲАБИБА. Нима дейсиз, ойижон?

БАХРИНИСО. Ойи деган тилларингдан ўргилай!

ҲАБИБА. (бетокатлик билан). Обиджон нима деди?

БАХРИНИСО. Обиджоннинг нима дегани билан ишинг бўлмасин. Сенга бир саволим бор.

ҲАБИБА. Йўқ, аввал Обиджоннинг нима деганини айтинг.

БАХРИНИСО. Бу хонадонда менинг айтганим айтган, деганим деган. Хотирча бўл! Ўғлимни қайириб олиш қўлимдан келади.

ҲАБИБА. Ўғлингизни тезроқ қайириб олинг.

БАХРИНИСО. Мен ўғлимни қайириб олиш йўлини тополмай доғдаман. Аммо топанам. Сабр қил. Кут.

ҲАБИБА. Кутаман, қиёматгача бўлса ҳам кутаман!

БАХРИНИСО. Сен ҳавас қилишга арзирлик келинсан, Ҳабиба! Энди саволимни берсам майлими?

ҲАБИБА. Майли.

БАХРИНИСО. Сен билан ўғлимнинг тўйи масаласини нуқул беш иккаламизгина гаплашамиз. Ота-онанг билан ҳам гаплашганимсан? Адаг мени қариндош тутишга розимики?

ҲАБИБА. Адам нега рози бўлмасинлар? Адам сизни «фариштали аёл» дейдилар.

БАХРИНИСО. Ойинг-чи? Ойинг ўзи бирдан-бир қизини эрга беришга тайёirmi?

ҲАБИБА. Ойим мени эрга бермасдан бошга ёстиқ қилармидилар?

(Тез чиқиб кетади. Бахринисо Ҳаббанинг жавобидан мамнун кулади. Хошимжон киради).

БАХРИНИСО. Кел, болам! Яхши соатда келдинг.

ХОШИМЖОН. Яхши соатда келганимни кайфиятингиздан дарров пайкадим. Ҳўш, яхши кайфиятингизга сабаб? Агар сир бўлмаса, севинчингизни сабабини биз ҳам билайлик. Қувончингизга шерик бўлайлик.

БАХРИНИСО. Ҳабиба ҳозир бир гапи билан мени хурсанд қилди.

ХОШИМЖОН. Ҳабиба нима деди?

БАХРИНИСО. «Ойим мени эрга бермасдан бошга ёстиқ қилармидилар» деди.

ХОШИМЖОН. (завқланиб кулади.) Оқилона гап! Чиройли сўз!

БАХРИНИСО. Бунақа сўзлар Ҳаббидан тез-тез чиқиб туради.

ХОШИМЖОН. Сизнинг Ҳабибага ихлосингиз жуда баланд. Менимча, сиз Ҳаббани келин қилмоқчисиз.

БАХРИНИСО. Шу орзумга етолмай доғман, болам.

ХОШИМЖОН. Орзуингизнинг ушломига нима ҳалақит берапти, ойижон?

БАХРИНИСО. (суҳбатнинг қалтис тус олганини тушуниб, гангиб қолади. Бу аҳволдан чиқишга баҳона ахтаради). Болам, сен қамқоқ балосидан энди қутилдинг. Аввал орқа-олдимизни йиғиштириб олайлик, Обиджон ҳам институтини битириб, ишласан, белимизга бироз қувват кирсин, кейин орзу-хавасни ўйласак ярашади.

ХОШИМЖОН. Укамни уйли-жойли қилиш — менинг бурчим. Орзу-хавасингизни амалга ошириш тadbирини кўра беринг, ойижон. Пул бўлса топилади.

БАХРИНИСО. Қаердан топилади?

ХОШИМЖОН. Икки йиллик маошим завод бухгалтериясида тахлиниб ётибди. БАХРИНИСО. Ишламаган вақт учун мўмай пул олиш уят, деган эдинг-ку, болам?

ХОШИМЖОН. Мўмай пулни савоб ишга сарф қилиш асло уят эмас. Тўй харажатлари тўғрисида сира ҳам еманг, ойижон.

БАХРИНИСО. Раҳмат, болам.

ХОШИМЖОН. Худо хоҳласа, сиз билан Обиджоннинг тўйида ўйнаймиз.

БАХРИНИСО. Илоҳо, айтганинг келсин.

ХОШИМЖОН. Энди тўйни тезлатиш қолди, холос.

БАХРИНИСО. Афсуски, тўйимизга тўсиқ бор.

ХОШИМЖОН. Тўсиқ? Қанақа тўсиқ?

БАХРИНИСО. Уканг Обиджоннинг кайфияти.

ХОШИМЖОН. Қанақа кайфият?

БАХРИНИСО. (куйиниб) Шу дардсар, шу бедов, шу бедаво уканг уйланмоқчи эмас.

ХОШИМЖОН. Ҳабибага-я?

БАХРИНИСО. Обид умуман уйланмоқчи эмас.

ХОШИМЖОН. Нима учун? Туппа-тузук йигит, нега уйланмас экан?

БАХРИНИСО. (алам билан). Сен сўрама-ю, мен қўймай, болагинам.

(Йиғлаб, тез чиқиб кетади). Телефон жиринглайди.

Хошимжон шошиб телефон олдиға боради, трубкани олади. Худди шу пайт остонада Саодат пайдо бўлади ва Хошимжонни қўриб, орага қайтади).

ХОШИМЖОН. Алло!

(Саодат тўхтади ва даҳшат билан кузатади. Биз у томонда трубканинг шошиб ташланганини эшитамиз. Қўлида трубкани тутган ҳолда, Хошимжон ўйланиб қолади. Кейин трубкани ташлайди. Трубканинг қўйиб қўйилганидан хурсанд Саодат енгил «ух» тортади ва кетмоқчи бўлади). Тўхтанг, Саодат! (Саодат тўхтади). Ўтиринг. (Саодат ўтиради). Сизга гапим бор!

САОДАТ. Гапингиз ҳозирги телефон кўнғироғи ҳақида бўлса керак.

ХОШИМЖОН. (қўл силтади). Йўқ!

Йўқ! Саволим бизнинг оиламиздаги бир сир ҳақида.

САОДАТ. (чўчиб тушади) Сир? Қанақа сир?

ХОШИМЖОН. (сукунатдан сўнг) Менимча, ҳаммангиз мендан бир нарсани яширасиз.

САОДАТ. Биз сиздан нимани яшира-миз?

ХОШИМЖОН. Худди шу саволим мен сизга бераётirman. Сиз эса жавобдан қочмоқчисиз. Мана шунинг ўзи ҳам менинг саволим ўринсиз эмаслигидан далилат беради. Шундай эмасми? (Саодатдан сўз кутади. Саодат сукут сақлайди). Кун кеча Обиджон менга бир гап айтмоқчи бўлди-ю, қўчага олиб чиқди: айтилаётган гап шунақа муҳим ва нозик экан (Саодат ваҳимада). Аммо Обиджон дарвозамиз олдида чайналиб-чайналиб айтар гапини айтолмай турганида, қўқис Абдурахим ака ўтиб қолди. Саломлашдик. Абдурахим ака Обиджонга бир назар ташлади-ю, мени гапга солди.

Гапини з тугаганидан кейин қарасам, Обиджон йўқ, Менимча, у қочди. Нега? (Саодат енгилли тортди). Мана ҳозиргина ойим ҳам менга бир муҳим гапини айтиш мажбурияти олдида қолди-ю, айтолмай чиқиб кетди (Саодат яна енгил тортди). Демак, менинг ўринли саволимга жавоб бериш энди сизнинг зиммангизга тушади (Саодат сукунат сақлайди). Оиламизда бир сир бор. Мен бу сирни билмак истайман. Ё билишга ҳақим йўқми?

САОДАТ. Билишга ҳақингиз бор, албатта.

ХОШИМЖОН. Ҳақим бўлса, айтинг. Бу қанақа сир?

САОДАТ. Бу саволингизга Обиджон жавоб бермоқчи. Кутинг. Укангиз сизни узок кутдириб қўймаса керак (Кетади).

Эйтинги кўриниш

Хушманзара дарё бўйи. Узокда қорли тоғ чўққилари кўринади. Олдинги планда ёш мажнунтол. Унинг тағида ўриндик. Ўриндик ёнида Ҳабиба ва Обиджон тикка туриб суҳбатлашмоқда.

ОБИДЖОН. Шундай қилиб, совчи келгани рост, дегин.

ҲАБИБА. Рост. Совчи келди.

ОБИДЖОН. Совчага рад жавоби берибсан. Миннатдорман. Шун айтиш учун мен сени безовта қилдим.

ҲАБИБА. Безовта қилганингизга хурсандман. Менинг ҳам сизга айтадиган гапим бор.

ОБИДЖОН. Эшитаман. (Ҳабиба жим). Гапир, Ҳабиба.

ҲАБИБА. Миннатдорлигингиз ортқича.

ОБИДЖОН. Ортқича?

ҲАБИБА. Ҳа. Миннатдорлигингиз тамоман ортқича.

ОБИДЖОН. Нера?

ҲАБИБА. Мен совчиларга шошиброқ жавоб бериб қўйибман, афсус. Энди

совчи келса... Ойим мендан яна сўрайди-лар, албатта. Ушанда...

ОБИДЖОН. Ушанда сен ойнганга нима деб жавоб берасан?

ҲАБИБА. «Ихтиёр сизда, ойижон» деб жавоб бераман.

ОБИДЖОН. Нега? Нега аввалги галин-дан кайтасан? Гапир, тезроқ.

ҲАБИБА. Мен сиз ўйлагандек бефаҳм эмасман. Ойилангизда нима бўлаётганини аллақачон тушунганман.

ОБИДЖОН. Тушунган бўлсанг, нима бўбди?

ҲАБИБА. Саодат опам ўлиб кетмаганага пушаймон бўлиб юрган бир пайтда сиз акангиз олдида уни шарманда қилмоқчисиз. Инсоф борми, сизда? Агар сиз бу ниятингизни амалга оширсангиз, ноҳақ бир ўлимнинг гуноҳи сизнинг зиммангизга тушади. Сиз бунини унутманг!

ОБИДЖОН. (ўйлаб қолади.) Йўқ! Акамни огоҳлантириш — менинг муқаддас бурчим!

ҲАБИБА. Илтижо қиламан, Обиджон ака, кечинг бу ниятингиздан!

ОБИДЖОН. Йўқ! Кечолмайман! Кечмайман!

ҲАБИБА. (қатъий) Сиз шу ёвуз ниятингиздан кечмасангиз, мен сиздан кечаман! Худо ҳақки! (Кетади. Обиджон дахшатда, дармонсизлиб, беихтиёр ўриндакча чўкади).

Салқизилган кўриниш

Уша зал. Бахринисо ва Абдурахим сўхбатлашиб қирадилар.

БАХРИНИСО. Демак, сен Собир билан учрашдинг.

АБДУРАХИМ. Ҳа, биз учрашдик. Мен Собир билан бафуржа сўзлашдим.

БАХРИНИСО. Бафуржа сўзлашган бўлсанг, нега узок йўқ бўлиб кетдинг? Сабаб? (Ўтирадилар).

АБДУРАХИМ. Сабаб — тирикчилик.

БАХРИНИСО. Сустроқ гапирдинг. Дараксиз кетганингдан бошқа бирор сабаби йўқми, ишчилик?

АБДУРАХИМ. Қизиқ эксансан! Нима сабаб бўлиши мумкин?

БАХРИНИСО. Сени кута-кута кўзим тўрт бўлди.

АБДУРАХИМ. Тирикчилик! Ташвишлар кўпайиб кетди.

БАХРИНИСО. (Абдурахимнинг кўзларига тикилади.) Кўзларинг айтиб турибдики, сен менга совуқ хабар келтирдиган. Гапир, тортинма!

АБДУРАХИМ. (сукунатдан сўнг) Сендан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди, Бахри. Яширишга ҳаққим йўқ!

БАХРИНИСО. Гапир тезроқ, бўлмаса тарс ёрилиб кетаман.

АБДУРАХИМ. («чайналиб» тургандан кейин). Афсуски, менинг Собир билан учрашувим биз кутган натижани бермади. Мен мурод мақсадимга етолмадим, сенинг топиширингнинг бажаролмадим. Шу сабабли сен билан учрашишга шошмадим. Узр!

БАХРИНИСО. Очқироқ гапир! Тоқатини тоқ қилма!

АБДУРАХИМ. (жим тургандан кейин, айтишга журят этади.) Собир Саодатни унутган эмас.

БАХРИНИСО. Бу менга унинг бетўхтов телефон кўнгирақларидан яхши маълум. Бугеини гапир.

АБДУРАХИМ. Собир Саодатни унутмоқчи ҳам эмас. Ҳеч қачон унутмайди.

БАХРИНИСО. Ё Оллоҳ!

АБДУРАХИМ. Собир набиранга ота бўлишга ҳам тайёр... Собир билан сўхбатдан сўнг мен шундай хулосага келдим. (Бахринисо ўйлаб туриб, чўқур «ўх» тортди.)

БАХРИНИСО. Эҳтимол сен шошиброқ хулоса чиқаргандирсан?

АБДУРАХИМ. Йўқ. Мен шошмадим. Узок ва қизгин сўхбатимиз чоғида Собирнинг сўзлари тамоман самимий эди. Сўхбатимиздан кейин ҳам ўз хулосам устида ўйлашга менда етарлиқ муддат бўлди. Йўқ. Менинг хулосам — асосли.

БАХРИНИСО. Менинг шўрим куриб қолибди-ку. Ахир, Обид ўз ниятидан ҳамон кайтган эмас.

АБДУРАХИМ. Ҳа, сенинг аҳволинг жуда ҳам мушкул энди (Жуда ҳам хунбо, ўйларга берилади). Бу моҳаро менинг ҳам бошимни жуда қотирди. Мен бир жумбоқни ечолмай доғман. Мен ҳаёлимни банд этиб, қалбимни қон этган бир саволга жавоб ахтараман-у, топмайман.

БАХРИНИСО. Қандай савол?

АБДУРАХИМ. Ақлу хуши туппа-тузук, покиза келининг Саодат қандай қилиб қокқинди, тўғри йўлдан тойилди-ю, етти ёт эркакнинг изхори муҳаббатига учди?

БАХРИНИСО. Сен бу саволингга ҳеч қачон жавоб топмайсан!

АБДУРАХИМ. Нега жавоб топмайман? Нечук?

БАХРИНИСО. Чунки сен ҳам бир эркак кишисан, аёл эмассан. Сиз эркаклар биз аёлларни сира тушунмайсизлар.

АБДУРАХИМ. Биз нимани тушунмаймиз?

БАХРИНИСО. Сиз эркаклар тушунмайсизларки, биз хотинлар севган кишимизнинг, эримизнинг меҳрига кеча-ю, кундуз, ҳар соат, ҳар дақиқа муштоқмиз. Биз истаимизки, эримиз бизни доимо севсин ва бизга севгисини мумкин бўлса ҳар соат ва ҳар дақиқа очик ёки ҳуфийна сездириб турсин.

АБДУРАХИМ. (ўйлаб туриб, иқроқ бўлишга мажбур). Ҳа, сиз аёллар муҳаббат учун тугилганысизлар.

БАХРИНИСО. (истехзо билан). Хайрият, сиз эркаклар ҳам аёлларнинг бу хусусиятини билар экансизлар.

АБДУРАХИМ. Биламиз. Оз-моз бўлса ҳам биламиз. Билмасдан не иложимиз бор! Бу хусусият сиз — аёлларнинг ожиз томонингиз.

БАХРИНИСО. Бу хусусият биз аёл-

ларнинг ожиз томонимизни ёки энг ажойиб фазилатимизми — бунини бизни яратган Оллоҳ таолонинг ёлғиз ўзи билади. Ҳа, биз шундай яратилганмиз. Биз истаимизки, бизнинг ҳар кечамиз ойдин бўлсин.

АБДУРАХИМ. (қулиб). Бу талаб табиат қонунарига хилоф: ахир, ойнинг ҳам ўн беш кун и ёруғ, ўн беш кун қоронғу!

БАХРИНИСО. (чин қалдан). Бу қонуннинг биз аёлларга дахли йўқ. Шу ҳақиқатни тушунмаган эр хотинига ҳам жабр қилмади, ўзига ҳам! Ҳа! Бизнинг қонунаридази сиёҳдек қон-қора бўлиши мумкин, аммо ҳар кечамиз ойдин бўлиши шарт! Биз эримизнинг меҳрига, ширин сўзига ҳар дақиқа зормиз.

АБДУРАХИМ. Сен ўз бошингдан ўтгандек гапирасан-а!

БАХРИНИСО. Бўлмасам-чи! Ахир, мен ҳам бир вақтлар калчинча бўлганман. Эримнинг ишдан қайтишини интизорлик билан кутганман. Севглим сафарга кетиб, узокроқ қолиб кетса, йиғлаганман. Эрим ҳам мени ҳеч қачон унутмас эди, ширин сўзини мендан аямас эди.

АБДУРАХИМ. (қулиб). Демак, эринг хушомадгўй бўлган экан-да.

БАХРИНИСО. Бўлмасам-чи? Эрим хушомадгўйликда устаси фаранг эди. Аммо самимий эди, хушомадда меъёрини ҳам яхши билар эди. Бачканалик қилмас эди.

АБДУРАХИМ. Наҳотки ўғлинг Хошимжон шундай фазилатдан маҳрум.

БАХРИНИСО. Йўқ, ўғлим рафиқаси билан қандай муомалада бўлишни яхши билади. Аммо омади келиб, муваффақиятдан боши айланганида ёки бошига бир кулфат тушганида, у ҳам аёлини унутди. Биз аёллар истаимизки, эримиз ҳамма нарсани, ҳаммани унутганда ҳам бизни унутмасин! (Сукунатдан сўнг). Афсуски, юртимиз бошига қаро қулар тушиб, «пахта иши» деган касофат чиқиб, ўн минглаб, йигирма минглаб бегуноҳ кишилар бўлтон билан суд қилинганда, менинг ўғлим ҳамма нарсани унутди, Саодатни ҳам ҳаёлидан чиқарди, ойлار мобайнида хотинига бепарво бўлди. Келиним эса «эрим мени севмас экан, мен энди билдим» деб қуйиб юрди. Эридан совиди. Бахтсизлик изтиробини тортди.

АБДУРАХИМ. Сен қаерда эдинг? Нега бу бахтсизликнинг олдини олмадинг?

БАХРИНИСО. Афсуски, мен келинимнинг бу кайфиятини кечиктироқ тушундим. Мен бунини тушунганимда келимин учун қулфатли, ёлғизлик қуналари келганда Собир пайдо бўлди. (Сукунатдан сўнг). Хайриятки, кўп ўтмай қамокдаги ўғлимдан ҳат устига ҳат келаверди. Ўғлим ҳар хатида ўз ўтмишига баҳо берар, «мен сизни қанчалик севганимни энди тушундим, мен сизнинг қадриңгизга етмаган эканман» деб хотини олдида тавба-тазарру этар эди. Биринчи хатдан кейинкоқ келиним Собирни тарқ

этди. Келиним ўғлимининг хатларини кўзларига суртиб, қайта-қайта ўқийдиган бўлди. Э, қўя бер! Айтаверсам, бу — тугамас бир достон!

АБДУРАҲИМ. Демак, келинининг қоқинишида ўғлинг ҳам анча айбдор экан-да!

БАХРИНИСО. Афсуски, шундай. (Узоқ сукунат). Энди мен шўрлик нима қиламан?

АБДУРАҲИМ. Энди пешонангга нима ёзилган бўлса, кўраверасан. Яхши кунлардан умид узма. Худо хоҳласа бир кун бахтинг очилиб кетади.

БАХРИНИСО. (алам билан). Шўр пешонада бахт гули ўнмайди.

АБДУРАҲИМ. Рухинг тушмасин! Сабр қил! (Кета бошлайди). Мен энди борай, рухсат бер!

БАХРИНИСО. Сен мени ғам-ғусса қучоғига ташлаб кетяпсан.

АБДУРАҲИМ. Мен сени олов қучоғига ташлаб кетаяпман, дўстим! Аммо не иложим бор! Сабр қил, сабр! (Чиқади). Бахринисо қаттиқ изтиробда. Унинг кўзлари алам ёшларига тўлади).

Тўғизилги кўришим

Кўча. Ўринбой ва Обиджон — суҳбатда.

ЎРИНБОЙ. Шундай қилиб, акангга айтар сўзингни ханузгача айтмай юрибсанми?

ОБИДЖОН. Айтмадим. Айтолмадим.

ЎРИНБОЙ. Ҳамон журъатсизлик қиляпман, дегин? Журъатсизлик йигит қишга ярашмайди, Обиджон!

ОБИДЖОН. Гап журъатсизликда эмас!

ЎРИНБОЙ. Йигит эмас экансан, латта экансан, латта!

ОБИДЖОН. (анча жим тургандан кейин бирданга). Ҳабиба...

ЎРИНБОЙ. (қаттиқ ажабланиб). Ҳабиба?..

ОБИДЖОН. Агар мен Саодатни фош этсам, Ҳабиба мендан кечиб юбормоқчи.

ЎРИНБОЙ. (тахсин билан). Кизи тушкур сени қалтис жойингдан тутибди-ку! Оббо Ҳабиба-е!..

ОБИДЖОН. Ҳа, Ҳабиба мени мушкул ахволга солиб қўйди.

ЎРИНБОЙ. Сен ўзинг Ҳабибадан кечиб қўя қол.

ОБИДЖОН. Йўқ, мен ҳаётимни Ҳабибасиз тасаввур этолмайман.

ЎРИНБОЙ. Ҳах, нима, қиз қуриб кетибдими? Бирин бўлмаса — бирида. Сендек суҳсур йигитга хотин топилмас-миди?

ОБИДЖОН. Мен-ку хотин топиб кетарман-у, аммо Ҳабибанинг ҳоли нима кечадими?

ЎРИНБОЙ. Ҳабибага ҳам харидор топилади. Тешик мунчоқ ерда қолмайди.

ОБИДЖОН. (ўйлаб туриб). Йўқ, мен Ҳабибадан кечолмайман! Ҳеч қачон!

ЎРИНБОЙ. У-ў! (қулиб). «Бир қора кўз

мубтоло этди, мени» дегин.

ОБИДЖОН. Нега қўласиз? Сиз менинг ўрнимда бўлсангиз, йиғлаган бўлар эдингиз.

(Сукунат)

ЎРИНБОЙ. Демак, сени бу мушкул ахволдан чиқаришнинг иложини топиш керак.

ОБИДЖОН. Қўлингиздан келса, топинг иложини.

ЎРИНБОЙ. (ўйлаб туриб). Бир тadbир бор.

ОБИДЖОН. Tadbир?

ЎРИНБОЙ. Охирги, бирдан-бир тadbир. Бу ҳам бир маслаҳат сенга, йигит.

ОБИДЖОН. Маслаҳатингизни айтинг тезроқ.

ЎРИНБОЙ. Саодатни сизнинг хонадонингиздан тарқ этишга мажбур этиш керак.

ОБИДЖОН. (хурсанд). Нима демоқчи эканингизни яхши тушундим!

ЎРИНБОЙ. Хонадонингиздан Саодатнинг ўзи кетса, сиз ҳам қўймайди, қабоб ҳам. Ҳеч ким сендан ўпка қилмайди.

ОБИДЖОН. Ҳабиба ҳам мендан юз ўгирмайди.

ЎРИНБОЙ. Саодатнинг йўлини очиб қўй, йигит.

ОБИДЖОН. Йўлини кенг очиб қўяман!

ЎРИНБОЙ. Хайда уни! Хайда!

ОБИДЖОН. (рухланиб). Хайдайман! Сиз бунга амин бўлинг!

ЎРИНБОЙ. Мен аминман! Саодат эса жон деб кетади, чунки Собир уни интизорлик билан кутаётганини билади.

ОБИДЖОН. Доно маслаҳатингиз учун катта раҳмат!

ЎРИНБОЙ. Арзимайди! (Кета бошлайди). Алvido, Обиджон!

ОБИДЖОН. Нега «алvido» дедингиз, ота? Биз сиз билан энди учрашмай-мизми?

ЎРИНБОЙ. Мен энди сенга керак эмасман, ўғлим! (Кетади).

Ўчинчи кўришим

Ўша зал. Қўндузи. Ғамгин Саодат стол ёнида ўтирибди. Стол устида конвертлар сочик, Саодат конвертларга тикилиб, узоқ жим қолади.

САОДАТ. Хатлар! Хатлар! Табаррук хатлар! Менга ҳаёт билан хайрлашув осон-у, сизлар билан видолашув мушкул! (Сукунат). Аммо нима қилайчи, мен эримнинг саволига Обиджон жавоб беришидан аввал ғойиб бўлишим керак. Ҳа, мен аҳвалим амалга оширишим шарт! (Буфет олдига боради. У ердан бир нарсани қидиради ва топади. Бу — оқ модада солинган шишча). Хайриятки, ойимнинг уйку дорисидан менга етарлигидан ошиғи қолибди! (Ярим тўла шишчани кўздан кечирилади). Табиатнинг қонунири қизиқ: бир дорини оз ичсанг — шифо беради-ю, қўпичсанг — жонинг олади... Ҳа, энди менинг бирдан-бир нажоткорим — шу! Ичаман-у,

ширин уйкуга кетиб, қайта уйғонмайман! (Ичмоқчи бўлади-ю, ўйланиб қолади). Йўқ! Йўқ! Мен боланим етим қилломайман! Ҳаққим йўқ! (Буфет ёнига қайтиб, шишчани жойига қўйди ва кетмоқчи бўлганида остонада Обиджонга дуч келади. Обиджон остонадан ўтишга қурб етмаганидек, тўхтаб қолади. Улар бир-бирларига узоқ тикилиб, жим қолишади. Саодат унинг ёмон ниятда келганини сезганда, ваҳимада орқага тисарилади. Обиджон ҳамон жим).

САОДАТ. (ўзини зўрлаб). Салом, Обиджон!

ОБИДЖОН. (саломга жавоб қилмай, остонадан ўтади). Бир гап бор, ўтиринг!

САОДАТ. (тик турганича қолади). Гапираверинг, эшитаман.

ОБИДЖОН. (сукунатдан сўнг). Ўзингиз ҳам аллақачон тушунган бўлсангиз керак... (Давом этолмай қолади).

САОДАТ. Сўзингизни давом эттирма-сангиз ҳам бўлади... Мен тушундим: сиз ҳозир мени уйдан ҳайдамоқ учун келдингиз.

ОБИДЖОН. Ҳа! Сиз бизнинг уйимизда энди ортиқчасиз.

САОДАТ. Йўқ! Мен ортиқча эмасман! Мен бировга керакман!

ОБИДЖОН. Кимга?

САОДАТ. Эримга! Хошимжонга!

ОБИДЖОН. Ёлғон! Сиз ўзингизни ўзингиз юпатайсиз, холос. Сиз акамга керак эмасия!

САОДАТ. Керакман! Жуда керакман! (Хатларга ишора қилиб). Кераклигимга мана далиллар!

ОБИДЖОН. Акам ҳамон ғафлат уйкусида. Агар сиз уйимиздан кетмасангиз, мен уйғотаман! Мен сизни фош этаман!

САОДАТ. У кунни кўрганимдан ўлганим яхши!

ОБИДЖОН. Ўлишингизга ҳоҳат йўқ. Собир сизни интизорлик билан кутади.

САОДАТ. Ўлсам ўлсамки, Собирнинг юзини кўрмайман!

ОБИДЖОН. У холда — тўрт томонингиз қилба! Кетинг!

САОДАТ. Мен Хошимжондан ўлмай туриб, тирик жудо бўлишга рози эмасман. Сиз буни тушунинг! Мени ҳайдаманг, Обиджон!

ОБИДЖОН. Кетинг, деяпман сизга! Жўнанг!

САОДАТ. (Обиджоннинг оёғига йиқилиб). Кечиринг мени, жон укам! Акангиз олдидан шарманда қилманг. Кечиринг мен гўмроҳни! Илтижо этаман, Обиджон! Кечиринг!

ОБИДЖОН. Йўқ! Йўқ! Кечирмайман! Йўқолинг! Қанчалик тез йўқолсангиз, шунчалик яхши! Ҳаммамизга! Айниқса сизга! (Тез қичиб кетади. Саодат тиз чўкканича қолади).

САОДАТ. (ўйланиб туриб). Сен топиб гапирдинг, Обиджон. Ҳа, мен қанчалик тез йўқолсам, шунчалик яхши! (Тиз чўкканича боши қуйи солиқ, жим қолади).

Ўн бахрини сафриниш

(Парда очилмасидан аввал биз «Алла» садосини эшитамиз. Уша зал. Уша кунни кечкурун. Ташқари қор-қоронғу. Парда очилгандан сўнг ҳам уша «Алла» садоси давом этади. Қўшни хоналарнинг биридан келаётган бу садо боласини ухлатаётган бахтиёр онанинг овозига сира ўхшайди. «Алла»нинг сўзлари қадимий бўлса ҳам унинг оҳангида фарзанди билан видолашаётган онанинг ноласидан нишона бор. Анча давом этган «Алла» мобойида саҳна бўш туради. Садо тўхтади. Атрофда сукунат.

«Алла» садоси келган хонадан Саодат чиқади. У жуда маъюс. У стол ёнига келади ва чўнтагидан бир парча қоғоз чиқариб, унга ёзилганини «ичида ўқиб», қаноат ҳосил этади ва қоғозни столнинг марказига joyлаштиради. Сўнгра бўфетдан бизга маълум ишшачани олади).

Саодат. Мана энди, мен йўқолишга тамоман тайёрман! (Ибодат оҳангида). Парвардигорим, гуноҳкор бандангни даргоҳинга қабул эт! Гуноҳимга ҳам, пушаймонимга ҳам, тавбамга ҳам ўзинг гувоҳсан. Мени одамлар кечирмаса, сен кечир! Сенинг шафотингдан умид-ворман, ё Оллоҳ! (Шишадаги модданинг ҳаммасини бирданига ютмоқчи бўлганида «гийт» этган шарпа уни чўчиб тўхташга мажбур этади. Саодат қараб «Алла» садоси келган хона остонасида қизалоқни кўради ва даҳшатга тушади).

ҚИЗАЛОҚ. Ойижон, ойижон, қаердасиз? (Ўзини ойисининг кучоғига ташлайди).

Саодат. Болагинам, нега турдинг? Мен сени зўрга ухлатган эдим.

ҚИЗАЛОҚ. Туш кўрдим. Ёмон туш! (Саодат уни бағрига босади). Қўрқиб кетаялман! Ойижон, мени ёлғиз қолдирманг. (Саодат боласини ўпиб, йиғлайди. Телефон жиринглайди. Саодат даҳшатга тушиб, боласини бағрига яна ҳам қаттиқроқ босиб, мактубларни ҳам, дорини ҳам унутиб ташқарига отилади. Телефон яна жиринглайди. Саодат остонада шошиб кириб келаётган Обиджонга дуч келади. Обиджон Саодатнинг жунюнада ваҳоҳатидан чўчиб, ўзини четга олади ва унинг орқасидан ҳайрат билан қузапти қолади. Телефон яна жиринглайди. Обиджон ўзига келиб, телефон ёнига боради).

Обиджон. (Трубкани олади). Алло! (Биз яна у томондан шошиб ташланган трубка шарпасини эшитамиз. Обиджон ҳам трубкани нафрат билан ташлаб, Саодатнинг ҳолати ҳақида ўйлайди. У атрофга қарайди. Унинг қўзлари стол марказида турган қоғозга тушади. У стол ёнига шошади. Қоғозни олади).

Обиджон. (Қоғоздаги ёзувни ўқийди). «Менинг ўлимимда ҳеч кимни айбаламанглар. Мен ўз устимдан ўзим ҳукм чиқардим. (Қаттиқ ҳаяжонда столга назар ташлайди ва кўзи ишшачага тушади. Ишшачани олиб, уни кўздан кечириб, ҳосилзаниб, стўлга чўқади). Саодат пушаймонда ўзини ўлимга маҳкум этибди! Мен эса... мен нодон, мен аҳмоқ эса... (Ёзувни қоғозни майда-майда қилиб йиртиб ташлайди, ва бирданига худди Саодатдек тиз чўчиб, ғойиб эшитувчиларга мурожаат этади). Кечиринчи мен Саодат опа! Кечиринг мени, ойижон! Кечир мени, Ҳабиба! Кечиринглар мен бедавони!

Ўн иккинчи сафриниш

Авансценада ҳаяжонли Обиджон пайдо бўлади.

Обиджон. Ойижон, ойи! (Бахринисо пайдо бўлади. Қўлида қизалоқ).

Бахринисо. Ҳа, болам? Нима гап? Нега мунча ҳовлиқасан?

Обиджон. Келинингиз ғойиб бўлди. Эрталаб чиқиб кетганича дараги йўқ. Бахринисо. Келиб қолар. Қаерга кетар эди у?

Обиджон. У боши оққан томонга кетган. У келмайди.

Бахринисо. Нега келмайди? Обиджон. Мен уни қаттиқ хафа қилганман.

Бахринисо. (У ҳам ваҳимага тушади). Уни топиш керак! Қайтариш керак! Обиджон. Ҳа. Тезда топмасак, қайтармасак, ойисиникига кетиб қолади. Қайтари келмайди!

Бахринисо. Бор, болам! Топтезроқ! Обиджон. Ўзим ҳайдадим, ўзим топаман! Қайтараман. (Шошиб чиқиб кетади. Хошимжон пайдо бўлади).

Хошимжон. Нима гаво, ойи? Бахринисо. Келиним кетиб қолибди. Боши оққан ёққа кетибди. Хошимжон. (ҳайрон). Боши оққан ёққа?

Бахринисо. Уканг уни қаттиқ хафа қилган экан. Энди уни қаердан топамиз? Қандай қилиб уйимизга қайтарамиз?

Обиджон. Мен топаман! Ернинг тағидан бўлса ҳам топаман! Қайтараман! (Шошиб чиб кетади).

Бахринисо. (қизалоқни ерга қўйиб). Кир уйга! Ҳеч ёққа жилмай ўтир! Мен ойингни топиб келаман! (Шошиб чиқиб кетади. Қизалоқ йиғлайди).

Ўн учинчи сафриниш

Бизга маълум, хушманзара дарё бўйи. Маҳнунтол ниҳоли тағидига ўриндиқа ғамгин Саодат ўтирибди. У чуқур ўйга толган. Томоша залида қизалоқ пайдо бўлади.

ҚИЗАЛОҚ. Ойи! Ойи! (У саҳнага чиқади). Саодат. Вой ўлай! Болам, сен бу ёқларда нима қилиб юрибсан?

ҚИЗАЛОҚ. Обиджон ака сизни боши оққан ёққа кетди, деган эди, ҳамма хафа бўлиб, сизни ахтариб кетди. Обиджон акам ҳам, бувим ҳам, адам ҳам кетдилар.

Саодат. Сен нега бу ёққа келдинг? ҚИЗАЛОҚ. Сизни қаерда ёлғиз йиғлаб ўтиришингизни мен биламан-да, ойижон!

Саодат. (қўзларида ёш). Адагн ҳам мени ахтариб кетдимми?

ҚИЗАЛОҚ. Ҳа. Ерни тағидан бўлса ҳам топаман, қайтараман, деб чопиб кетдилар адам (Саодат қизалогини бағрига босади). Ойижон, энди бошингиз уйимизга оғсин.

Саодат. Сен шуни хоҳлайсанми? ҚИЗАЛОҚ. Адам шуни хоҳлайдилар.

(Саодат ўйланиб қолади. У уйга қайтишга баҳона ахтаради. Ваҳимага тушган бўлиб). Уйда ким қолди?

ҚИЗАЛОҚ. Уйда ҳеч ким йўқ. Саодат. Вой, дарвоза очик қолди-ми?

ҚИЗАЛОҚ. Ҳа, очик қолди.

Саодат. Тезроқ бориб, дарвозани беркитиш керак! Бўлмаса, ўри қиради. (Қизалогини кўтариб, томоша залига тушади, залнинг ўртасида бу ёққа шошиб келаётган Бахринисо, Обиджон, Ҳабиба ва Хошимжонларга дуч келади. Сўзсиз, аммо шодиёна, сертабассум учрашув. Хошимжон қизини Саодатнинг қўлидан олади ва ташқарига равона бўлади. Бошқалар унга эргашадилар. «Сен бўлмасанг ёнимда» қўшиғи янграйди).

(Маном).

Қўлларда созлару, қалбларда Ватан

Ўзбек аёллари қадимдан қалб нидоси-ю, изтиробларини, қувончларини куй-қўшиқ орқали ифодалаб келганлар. Асрлар мобайнида аёллар ижро қилган куй ва қўшиқлар, термалар ўзларининг бадиий жиҳатлари, жанр доирасининг кенглиги, услуб ва усулларининг хилма-хиллиги билан ўз давомийликларини сақлаб қолдилар. Мазкур асарлар халқ мусиқа мулкнинг мазмунан бойиши, кўлами ва ривож учун замин яратди. Ихроичилик аъёнларини ўрганиш соҳасида тўпланган тажриба бизнинг давримизда ҳам кенг кўламада истифода этилмоқда. Дутор чолғуси негизда ташкил топган ғуруҳлар ўзларининг сон ва сифати билан ажралиб туриши эътиборга сазовор. Дутор ёҳуд бошқа миллий чолғулар аралашмасидан ташкил топган қўллаб жамоалар ва уларнинг фаолиятлари турли ёзувларда ҳамда аъёнаний усулда сақланиб қолган.

Қўп ҳолларда мазмунсиз шеър, ғазл оҳанг, носоз чолғулар-у, отарчи қўшиқчилар у ёки бу даста муддатини қисқартирган бўлсалар, сермазмун матн, сержило оҳанг, малакали ижрочилар даста ижодида ижобий таъсир кўрсатиб, фаолият муддатини узайтирганлар.

Ана шундай умрбоқий жамоалардан бири узок йиллар мобайнида Ўзтелерадиокомпаниyasi қoшида фаолият кўрсатиб келаётган «Дуторчилар» ансамблидир. Мазкур жамоа узок йиллар давомида ўзбек миллий қўшиқларини ўрганиш ва ўзлаштириш билан бирга маҳаллий бастакорларнинг асарларини ижроси билан ҳам шугулланиб келадилар. «Дуторчилар» ансамбли репертуарининг асосий қисмини Фарғона-Тошкент услубига мансуб лапарлар, яллар ва қўшиқлар ташкил қилиб, созларнинг тембр-динамика хусусиятлари қўшиқчилар ёки қўшиқчининг кучига қараб белгиланади. Бу хусусият «Ол хабар», «Қари наво», «Яллавон», «Эй, воҳ санам», «Ёр-ёр», «Омон ёр», «Чаман нор», «Олмача анор» каби ўнлаб халқ қўшиқларида ўз ифодасини топган. Жамоа репертуаридан ўзбек мусиқа мероси билимдон, машхур бастакор, Ўзбекистон халқ артисти Тўхтасин

Жалилов томонидан яратилган «Сизни айвон», «Ишқ сели», «Қора кўзлар», «Гул бoққа», «Ўртоғим», «Ўйнасин» ҳамда жамoанинг ташкилотчиси ва дастлабки раҳбари Ўзбекистон халқ артисти Ғанижон Тошматовнинг «Енимдасан», «Истар», «Майин шамол эсади», «Истатим», «Гулжамол», «Қиз узатдик», «Ёр-ёр айтинг, дугоналар» каби асарлари муҳим ўрин эгаллаган. Шунингдек, жамоа томонидан К.Жабборов, Н.Ҳасанов, И.Икромов, М.Муртозаев, М.Мирзаев, М.Юсупов, М.Левиев, Х.Тўхтасинов, А.Исмомов, Қ.Комилов, М.Бафоев, С.Жалил, Б.Лутфуллаев, Ш.Шоймардонова, З.Суёнова, З.Раҳматуллаев ва каби бастакорлар асарларидан ҳам кенг фойдаланиб келинмоқда.

Даста озарбайжонча «Олтин узугим», афгонча «Норинж», «Бакас намеғум», эронча «Дўсти дорам», тожикча «Ас сарат қардам», «Жавон», «Ноз-ноз», уйғурча «Гулим», қозқча «Алатов» деб номланувчи қўшиқларни ҳам маҳорат билан ижро қилмоқдалар.

Жамоа таркибидаги ҳар бир чолғу созининг ўзига хос хусусиятларини аниқ ҳисобга олиниши натижасида мақомлардан намуналар, ашулалар ижроси ҳам ўз ифодасини топган. Пировардида даста репертуари «Савти Ушшоқ», «Сурнай дуғоҳи», «Савти муножот», «Галдир» каби асарлар ҳисобига бойитилган. Ижро жиҳатидан мураккаб бўлган «Сегоҳ» (3 қисмли), «Савти муножот» (2 қисмли), «Галдир» (3 қисмли) каби туркум асарлар ижросида жамоага хос бўлган ижобий талқин аяқол сезилди. Заҳирада диапозони кенгайтирилган (одатда қисқартирилди) асарлар ҳам анчагина. Шулар жумласига кирган «Галдир»нинг 2 ва 3 қисмлари, Фарғона водийсида кенг тарқалган «Тановор» ва «Қизгина» деб номланувчи халқ қўшиқларига катта авж қўшилиб, ижроси мукаммаллаштирилган.

Жамоа репертуарида ижро интонацияси, товуш безаклари, усуллари ва диапозони чолғулар, қўшиқчилар табииятига тўғри тушмайдиган асарлар ҳам мавжуд бўлган. Улар асосан маълум бир сана ёки воқеага боғлаб ёзилган ва сунъий қўрилмага эга

бўлгани учун ҳам жамоа репертуаридан тушиб қолган. «Қулиб бoққан чанoғим», «Қўлга боргим келади», «Бўйига бўйим», «Чирчиқ бўйларид» каби асарлар шулар жумласидандир.

Жамоа фаолиятида аъёнаний ижро амалиётида учраб турадиган айрим қўшиқлар мусиқий матни сақланиб, сўзи ўзгартирилган ҳоллар ҳам учраб туради. «Вафoлик», «Андиджон гуллари» ва, айниқса, машхур бастакор Комилжон Жабборов томонидан Ҳабибий шеърига басталанган «Диёримсан» қўшиқларининг янги талқини шу зайдда амалга оширилган. Даста томонидан жанр ва мавзу жиҳатидан турлича бўлган қўшиқлар орасида қадимдан Фарғона-Тошкент услубида марoқ билан куйланиб келинадиган ишқий-лирик қўшиқлар ҳам бор.

Қўшиқчиларнинг ижро услуби, товуш кучлари най, чанг, гижжак, уд, қонун ва рубoбларга хос бўлган тембр ва динамика хусусиятлар билан уйғунлашган ҳолда дуторларнинг майин, ширали тембрлари ёрдамида аёллар руҳиятига мос бўлган лирик кайфият ҳосил қилади. Айни пайтда ушбу боғлиқ О.Мадраҳимова, Қ.Эсонова, С.Каримова, С.Туронова, Х.Жониева, Ш.Исмоилова, З.Мирзатиллаева, ва, айниқса, сержило овоз соҳибаси З.Суёнова сингари қўшиқчилари, З.Раҳматуллаева, Р.Хўжаева, Д.Муҳамедова, М.Мўминова, Ў.Қосимова, Р.Ҳайдарова каби созандалар ғуруҳининг яқдил ҳолда шаклланишига сабаб бўлди.

Ҳозирги жамоа репертуаридан Ватан, мустақиллик мавзуларига бағишланган ёрқин, кўтаринки руҳдаги асарлар қўллаб жой олмоқда. Улар орасидан таниқли ўзбек шоирлари шеърларига басталанган Ш.Исмоилованинг «Хумо», З.Суёнованинг «Ватан ишқи», «Ватан кетмади», З.Раҳматуллаеванинг «Айланар», «Покнома» деб номланувчи қўшиқлари мустақкам ўрин олган. Қўшиқларда нафис жилоланган мустақиллик, ватанпарварлик, ҳаётбахшлик туйғулари халқимиз қалбига сингиб бормоқда.

Жасур
РАСУЛТОВ

Гулсара ҚАЮМОВА америкалик олма Мерлин ПИТЕРСОН билан.

Дилбар
МАХМУДОВА

Олтин сандук

Шогирдлар даврасида

Гулсарахон билан суҳбатимиз завқли кечар, вақт қандай ўтганини билмай қолгандим.

...У ўнг қўлининг ўрта бармоғига кийган ангишвонани чап қўлидаги лиқопчага чертиб-чертиб, лапар айтарди:

Дугона, дугона дейман,
Атторга тегма дейман,
Атторнинг нони қиммат,
Ўлчаб кетодир дейман...

У ҳам, мен ҳам завқланиб куламиз... Гулсарахон давом эттираве-райми, дегандек менга қараб жилмайиб қўяди...

... Кўқоннинг йўлларига
машина ярашган-ей,
машина ярашган.
Кўқоннинг қизларини
оламан деб
ҳамма талашган-ей,
ҳамма талашган...

Энди лапар оҳанги ўйноқликдан эркаланиш, аллақандай ғурур тафтида жиполанади. Суҳбатдошим Гулсарахон Қаямова бироз тин олади ва дейди:

— Бу лапарлар, термалар мен учун ниҳоятда қадрдон. Улар қарийб қирқ йилдан буён оғзимдан тушмайди. Буларни биринчи бор Кўқонда фольклоршунос олима Музайяна Алавия билан учрашганда айтгандим. Шунда мен билан қизиқиб қолдилар. Яна нямаларни биласан, билганингни айт, айта қол қизим, деб мени эшитишга жуда-жуда хоҳиш билдирган эдилар.

Ёшлигимда онамдан, кексалару кўни-қўшнилардан эшитганларимни қуйлайвердим... Ая ҳам менга жўр бўлганлар. Биргалашиб роса айтишганмиз. Музайяна Алавия Кўқонга кўпкелар эдилар. Суҳбатларини кўп олганман. Ўғитларини кўп эшитганман.

— Халқ оғзаки ижодидан битта сўз билсанг ҳам у ёғини ўзинг тўқиб давом эттириб кетавер, — дедилар бир куни ая менга. — Фольклоршуноснинг сўз бойлиги кенг бўлиши ва у албатта, ижодкор бўлиши керак. Термаларни тўплаш бир иш бўлса, уларга бадий тус ва сайқал бермоқ

A TREASURY OF UZBEK LEGENDS AND LORE

иккинчи иш. Боз устига ширин овозинг ҳам бор экан... Ўзинг тўплаган лапарлар, термаларни ўзинг қуйлай оласан. Қандай яхши, қуйла, қуйлай-вер қизим..

Ушанда Кўқон педагогика институ-тининг «Кутубхонашунослик ва библиография» факультети талабаси эдим. Институтни тугатгач, ўз кас-бим бўйича ишлай бошладим. Ҳо-зирда Бухоро маданият техникумида нотиклик санъати, кутубхонашунос-лик ва жаҳон халқлари маданияти тарихидан дарс бераман. Лекин бу орада ўзбек халқ ижодиётидан бир сония ҳам узилиб қолганим йўқ. На-инки, табиатан бунга ишқибозлигим бор. Қолаверса, Музайяна аядек олима ишонч билдирган эканлар, бу менга ҳамиша қанот берган, масъу-лиятимни оширган. Техникумда «Фольклор дастаси»ни тузишимга ҳам ана шу ишонч сабаб бўлган. Даста аъзоларига ўзим тўплаган термаларни ўргатдим. Дастлаб та-лабалар кўзида имтихондан ўтдик. Даста иштирокчилари янгидан-янги дастурлар асосида концертларга тайёрлана бошладилар. Меҳнат уларни ўстирди, улғайтирди. Энди даста аъзоларига техникум талаба-лари, ўқитувчилар жамоаси давраси торлик қилиб қолди. Биз вилоят ша-ҳарлари, турли туманларда ўткази-лаётган тадбирларда концертлар бе-риб, халқ олқишини ола бошладик. Бу эса ўз навбатида даста дастурини бундан-да жозибали, янада ранг-баранг қилишга чорларди. Биз из-лана бошладик. Бухоронинг шаҳар,

туманлари, узоқ-узоқ қишлоқларида истиқомат қилаётган момоларимиз, боболаримиз оғизларидан ғўзал термаларни ёзиб ола бошладик. Шуниси аҳамиятлики, даста иш-тирокчилари ҳам бу ишга жуда қи-зиқиб, киришиб кетдилар.

— Гулсарахон, сизнинг ижодий би-сотингизда «Қизил гул сайли» тер-маларингиз алоҳида товланиб ту-рибди. Уларни қандай тўплагансиз?

— Айни баҳор, дарахтлар гулла-ган, гуллар қийғос очилган паллада Бухоронинг олис қишлоқларидан бирига бориб, гул сайлининг усти-дан чиқиб қолдим.

Бухорода минора,
Шофирқонда чинора
Севиқлим кўрсам зора.
Бухор йигит барваста,
Қоши қора пайваста,
«Инжа биё» деб аста
Хадя этар гулдаста...

дея жўшиб қуйлаётган йигит-қиз-лар, кексалар билан ҳамсуҳбат бўл-дим. Гул сайлини биргаликда ўтказ-дик. Қишлоқда мўлжалдан ҳам кўп-роқ қолиб кетдим. Энг муҳими, юқо-ридагидек нодир термаларни халқ оғзидан ёзиб олиб, қайтдим. Шунда қорли, изғиринли қишдан чиқиб, офтоб яшнатган далалардаги кўм-кўк майсалар, уччомалар, барқ уриб очилган дилбар гулларга одам-лар нақадар ташна бўлиб қолганла-ри, бундан кўнгилга яйраганининг ғувоҳи бўлдим. Яна шу нарсани ҳис этдимки, халқимиз ўз қадриятлари, удумлари, аънааларини ҳеч вақт эсдан чиқармас экан. Шу воқеа са-баб «Қизил гул сайли» тарихига қи-зиқиб қолдим. У ҳақдаги маълумот-ларни тўплай бошладим.

Момоларимиз, боболаримизнинг ҳикоя қилишларича, қизил гул сайли Бухорода қадим замонлардан Баҳо-уддин ҳазратлари макбараси атро-фидаги боғларда ўтказилиб келинар экан. Бу байрам баҳор вақтида, яъни ҳамалнинг охирига тўғри келган. Наврўз байрамига улашиб кетган. Бунда ҳам Наврўз айёмидагидек одамлар бир жойга тўпланишиб ашулалар айтишган, рақсга тушиш-ган. Масхарабоз, дорбозлар томоша кўрсатишган. Кўчор, хўроз урушти-ришган, кўпкари ўтказилган. Катта бозор уюштирилган. Унда башорат-

чилар, фолбиран ҳам қатнашишган. Қизил гул сайли оддий меҳнаткаш халқ, хунармандлар байрами бўлган. Бу сайлда халқ ўз санъатини намойиш этган. Йигит-қизлар «олма отиш», «гул узатиш», «анор отиш» ўйинларини ўйнаганлар. Йигит-қизлар учун бу байрам муҳаббат, висол, ишқ оҳларига айланган. Йигитлар севган қизларига укалари орқали бир ҳовуч майизи ёки бир бўлак ҳовлами, хўрозқанд юборишган. Бу йигитнинг ўша қизга севги изҳори бўлган. Қиз ҳам совға келтирган бола орқали йигитга ширинликлар ёки ўз қўли билан тиккан белбоғ ёки рўмолча инъом этган. Бу қизнинг йигит севгисига ризолик аломати ҳисобланган. Байрам чоғларида эркак ва аёлларнинг ўзбек ва тожик тилларидаги «хуш келибсиз» айтишувлари авж палласига чиққан:

*Қоши камон хуш омадед,
Кўзи мужгон хуш омадед.
Лаби хандон хуш омадед,
Тиши маржон хуш омадед
Офати жон хуш омадед.*

Тўйлар ва турли маросимларни шу сайил кунларида ўтказишни ният қилганлар. Сайилларда ёр-ёрлар янраган:

*Афшонанинг тулпори
Майсалари уфори
Баҳоруддин чорлайди
Эрта саҳар, наҳори..*

*Етимга беринг ошлар,
Эгилмасин ёш бошлар
Сағирнинг ҳам сайлидир,
Тўқилмасин кўз ёшлар.*

*Хар баҳорда шу одат
Халқ оғзиди ривоят,
Биттадан ниҳол экиш,
Гули сурхга садоқат.*

Юқоридаги термалардан кўриниб турибдики, қизил гул сайли турли табақадаги, турли тақдир турли қайфиятдаги одамларнинг кўнгилларини кўтаришга, бир-бирларига меҳр ва оқибат билан қарашга хизмат қилган.

— Хусусан, Бухоро заминига хос яна қандай қадриятларни биласиз?

— Хар бир вилоятнинг ўзига хос аъёнлари, урф-одатлари, сайил ва маросимлари бўлади. Бу ўша жойда истиқомат қилаётган аҳолининг тур-

муш тарзи, меҳнат машғулоти, санъати ва маданиятидан келиб чиқади. Шу нуқтаи назардан қараганда қадим Бухоро зардўзлар ўлкаси бўлган. Бухоро ўз зардўз ва ипак маҳсулотлари билан қадимий Ипак йўли орқали бутун дунёга танилган.

XVI асрдан бошлаб Бухорода бозор сайли ўтказилган. Амирнинг шахар ташқарисидаги Ширбулдин (ёки Ширбаддан) ва кейинчалик Ситораи Моҳи Хосса саройларида ҳар йили бозор сайли бўлган. Бунда савдо расталари қурилган. Тўрт-олти ҳафтагача давом этадиган бозор сайли кунлари қарнай-сурнай, қўбиз садолари янраган. Бозорда зардўзи, заминдўзи, ипакдўзи, йўрмадўзи маҳсулотлари намойиш қилинган. Бодом гулли, чинни гулли, қашқар гулли, қоса гулли чопонлар, сўзаналар, яхтаклар, нимчалар, белбоғлар, қуббали дўппилар, гардиши дўппилар, гули бибишак аёлларнинг — манг-лайига тақиллаган зарғарлик тақинчоқлари, ковушлар, каштали зар этиклар, зарпешонабанд, заркамарлар, зарли, симли, ипакли ёстиқ жилдлари, зардўзи пардалар ва зарли кийим-кечаклар намойиш этилган.

*Каштадан боғ яратган,
Булбулларни сайратган,
Зардўз деб ном таратган,
Сайли бозордир бугун,*

дея кимдир харидорни ўзига қаратса, бошқа сотувчи:

*Бодом нақшли чопонлар,
Тикми қайси жононлар.
Киймагналлар армонлар,
Сайли бозордир бугун,*

дея харидорни ўзига қорларкан.

Бозор сайлининг ўзига хос тарбиявий жиҳатлари ҳам бўлган. Бунда бозор оқсоқоли катта роль ўйнаган. Оқсоқол сайлини байрамона ўтказишга ҳаракат қилган. Унинг хизматлари учун ҳақ тўланган, совғасалом билан рағбатлантирилган. Амир хазинасидан пул ёки тўн совға қилинган. Бозор сайлида зардўзлик касбини танловчиларга оқ фотиҳа берилган. Ота-оналар зардўзликни ўз фарзандларига мерос тариқасида ўрнатганлар. Ўн-ўн икки ёшли болалар тўрт йилдан саккиз йилгача шогирд тушиб, зардўзликни ўрганганлар. Шогирдларга оқ фотиҳа бериш маросимида «Шохи Мардон ҳақида белингга белбоғ боғладим» дея

фотиҳа ўқиб, устоз шогирди белига белбоғ боғлаган ва мустақил иш бошлашига омад тиллаган. Маросим пайтида устоз бош-оёқ сарпо билан сийланган.

Бозордан чопон, яхтак, дўппи каби маҳсулотларни сотиб олган харидорларга бу буюмларни фалон усто яратган деб, устознинг исми-шарифи ҳурмат билан тилга олинган. Шогирдлар ўз устозларини ҳамма вақт эслаб турганлар. Айниқса, ҳайит-арафа кунларида, байрам ва сайил пайтларида устозлари уйига бориб йўқлаб келганлар. Бозор сайлига доир материаллар билан қизиққанмида одамлар оғзидан ўтмиш устолари — усто Салим, усто Амон, усто Файзулло номларини ҳурмат билан эслаётганларнинг гувоҳи бўлдим.

Бозор сайлида, айниқса, зардўз қизлар тиккан нарсалар алоҳида намойиш қилинган. Бозор сайли кезлари зардўз қизлардан келин танлаш авжга чиққан. Бозор сайли пайтларида айтиладиган лапарлар, термаларни тўпалаётган чоғларимда яна шу нарсанинг гувоҳи бўлдимки, термаларнинг аксарияти зардўз қизларни мадҳ этишга бағишланган экан:

*Олам машхур гулдузи,
Гулларда бармоқ изи.
Иболи бухор қизи,
Сайли бозордир бугун.*

*Зардўз тиккан ҳой хоним,
Юзга киринг илойим.
Мадда берсин Қллоҳим,
Сайли бозордир бугун.*

Мен ана шундай гўзал сайли бозорларнинг қайта тикланишини орзу қиламан. Тўғри, ҳозирда ҳам Бухоро бозорларида кўплаб зардўзлик маҳсулотлари савдога чиқарилади. Очиғини айтганда, бундай моллар олибсотарлар қўлида. Улар харидорларнинг кучи етмайдиган даражада устига қўйиб сотилади...

— Республикаимиз микёсида ўтказилган «Алла» кўрик-танловида Бухоро вилояти иштирокчилари совриндор бўлишди. Бунда сизнинг ҳам ҳиссангиз бор, деб эшитгандим.

— Кўриқда Бухоро вилояти вакиллари ижросида мен халқ оғзидан эшитиб, тўплаган аллалар янраганда ҳаяжонлиниб кетдим. «Бухоро аллалари» деб номланган рисоламдан

мактаб ўқувчилари ҳам, олийгоҳ ва турли билимгоҳлар талабалари ҳам, хилма-хил дасталар иштирокчилари ҳам фойдаланишаётир. Бу менинг узоқ йиллик меҳнатларим самараси. Очиғини айтганда, мен бу рисолага тўпланган лапарлар, термаларни катта қизиқиш ва ҳаяжон билан йиғганман. Бу жараёнда билигимда онамдан эшитган ширин-шакар аллаларим, она бўлиб қизларимга қуйлаган алла қўшқилари неча бор кўнглимдан ўтган.

Табобат илмининг бобокалонни Абу Али ибн Сино: «Гўдакнинг танасини чиниктириш учун икки нарсани зарур: бири уни аста қимирлатиб тебратиш, иккинчиси она қўшиғи «алла». Биринчиси боланинг танасига жисмоний тарбия сифатида зарур, иккинчиси руҳий озук бўлади», — деган эканлар. Кексалар бу фикрни давом эттириб, гўдакни икки нарса — она сuti билан алла ниҳоятда зарур, дея таъкидлайдилар. Шундай экан, баъзида мурғак болакайларимизни «олабўжи келяпти», «бўри келяпти», «жодугар келди» деган кўрқинчли сўзлар билан қўчитмайлик. Балки, уларни ширин-шакар аллалар айтиб овутайлик. Вобкентлик Нодира ая Ҳакимованинг айтишича, қадимда ҳар бир оилада алла қўшқилари янграган. Алла қўшқиларини билган ва уларни чиройли қуйлай олган келинчақлар таҳсинга сазовор бўлишган. Ҳиждувонлик Моҳиул ая Ғуломованинг ҳикоя қилишича, қадимда марсия айтувчилар сингари «алла айтувчилар» ҳам бўлишган. Боланинг қўзи, қулоғи, қорни оғриб қолса ёки бола нотинч ухласа, уйкусини йўқотса алла айтувчи аёлни чақириб, алла айттирар эканлар.

— Бисотингизда яна қандай мавзуларда термалар йиғилган?

— Халқ оғзаки ижодиётининг ҳаммаси завқли, ҳаммаси ибратли. Ҳозирда улардан олти хил мавзудак термалар, лапарлар, афсоналарни тўплаб, рисола ҳолида чоп этганман. Шунга айтишим керакки, уларнинг, ҳар бирининг дунёга келишининг ўзига хос қийинчиликлари ва тарихи бор. Болалигим уруш ва урушдан кейинги оғир йилларга тўғри келган. Эри урушга кетган қўшимиз бўларди. У ҳар куни бир қўшиқни хиргойи қиларди:

Қора сочларимни майин тарайман,
Кеча-кундуз йўлларингга қарайман.
Мен ҳам сендек бир инсоннинг

фарзанди,

Олиб кетсанг сафдошликка ярайман.

Ёки:

Жийронлари боғлиғича қолгандир,

Сайронлари сайраб-сайраб

толгандир.

Гитлер деган шум ниятли бир

маҳлук,

Орамизга жудоликни солгандир.

Буларни мен олти ёшли болалигимда эшитганман. Уша қўшни аёлга қўшилишиб мен ҳам қуйлардим, мен ҳам йиғлардим...

Уруш тугаганига эллик йилдан ошди. Уша аёлининг мунгли чехраси, кўнгил нидолари ҳамон қулоқларим остида жаранглайди. Уни тушларимда кўраман... Унутилган қадриятлар руқни остида чоп этилган «Марсиянома» номли рисоламнинг дунёга келишига мен шу руҳий кечиналарим сабаб бўлган. «Биринчи қор», «Ёмғир қақирувчилар», «Никоҳ тўйлари», «Ассалом, Наврўзи олам», «Қум сайли», «Ипак йўлидир равон» каби рисолаларимнинг ёзилиш сабаби ҳам қадриятларимизга, урф-одатларимизга, аънааларимизга бўлган ўта чанқоқлик, соғинчдир. Муроди мақсадим битта: халқ оғзидан эшитганларим исзис йўқолиб кетмасдан уларни халқнинг ўзига қайтаришдир.

— Бухоро термалари, айтишув ва лапарларининг ўзига хос жиҳатлари нимада деб ўйлайсиз?

— Икки тиллигида. Ярми ўзбекча, ярми тожикча сўзлар бир-бирига шунчалар пайванд бўлиб кетадики, улардан ширин-шакар қўшқилар янграйди. Форсий-забон термалар гоҳида майин бошланиб, шўхчан тус олади. Гоҳида шўхчан бошланиб, майин оҳангда тугайди...

— Шу кунларда қандай ижодий ишлар билан бандсиз?

— «Сандиқчани очдилар» деган янги тўплам устида ишляпман. Бунда Бухоронинг қадимий тўйларида айтиладиغان лапарлар, қизлар сепини ва келинчақ чиройини мадҳ этувчи қўшиқлар ўрин олади. «Ёр-ёр-ёроней», «ёрингмано-ёрингман», «тасаддиқой тасаддиқ», «оҳ, ялли-яли» радиолари қўшилиб айтилади-ган термалар бор.

Масалан:

Бухоронинг йўлида оҳ ялли яли,
Лола ўсар қўлида, оҳ ялли яли,
Бухорога бир келинг, оҳ ялли яли,
Балиғи бор қўлида, оҳ ялли яли.

Рисолада «Қизлар чуғур-чуғури» деган маросим хусусида кенгрок тўхталмоқчиман. Бундай маросим қадим замонда ўтказилган. У аслида беданабозлардан таъсирланиш орқали келиб чиққан. Маълумки, беданабозлар бир неча беданани қафасларга солиб, сайратадилар ва уни маст бўлиб эшиттадилар. «Қизлар чуғур-чуғури» маросимидаги айтишувлар, муҳаммаслар ҳам одамга ана шундай кайф-сафо берган. Қизлар сеплари солинган сандиқларини очиб, байт-барак айтиб, сеплари билан мақтанганлар:

... Очдиларо очилар,

Сандиқчани очдилар.

Сандиқчанинг ичиндан,

Қизлар сепин сочдилар.

Сепларининг ичида,

Тилло бозбон бор экан.

Ўтиб кетган бўвиси

Номалар ёзган экан...

Ширин овозли, олима Ғулсарахон Қаюмова олтин сандиғига тўпланган бундай ноёб айтишувлар, термаларнинг ҳавасмандлари тобора қўпайиб бораётир. Улар нафақат ўзимизда, балки чет эллик олимлар, фуқаролар ҳам бунга катта қизиқиш билан қарамоқдалар. Калифорния университети ўқитувчиси, олима Мерлин Питерсон Г.Қаюмова халқ оғзаки ижодидан тўпланган термалари, айтишув ва лапарларини таржима қилиб, уларни китоб ҳолида ватандошларига совға қилиш ниятида нашр эттирибди.

Ғулсарахон билан суҳбатимиз шундай кечдики, мен деярли гапирмадим. Кўпроқ уни эшитдим. Ғулсарахон орқали Бухорони эшитдим. Кўҳна Бухоро тарихидан, қадриятларидан, дилбар қуйлар, дилбар сўз ўйинларидан тингладим... Ва Музаияна Алавия дуолари ижобат бўлаётганидан қувондим. Тиниб-тинчимас Ғулсарахон эса ҳамон савоб иш билан банд. У халқ орасига кириб, армон бўлаёзган, ўтмишга айланаёзган, дилбар термалар, лапарлар ва айтишувларни ёзиб олиб, унга сайқал бериб, бойитиб яна ўз эгасига қайтараётир.

Давримизнинг машхур олимаси, олмон исломшуноси, шарқшуноси, профессор Аннамария Бригитта Шиммел хоним Шарқ сўфизмининг Овруподаги истеъдодли билмдонларидан. 1922 йил 7 апрелда Германиянинг Эрфурт шаҳрида туғилган бўлажак оли-

доктори деган юксак унвон ҳам берилади.

У Шарқ мутафаккирлари ва шоирлари ижодидаги илоҳий ишқ масаласига доир қатор тадқиқотлар олиб боради. Бригитта Шиммел хоним

**Қоражон ТОШМУРОДОВА,
педагогика фанлари номзоди**

*«Жонон менинг
жонимдадир»*

ма дастлаб лицейда, кейин Эрфурт мактабларида ўқиган. 16 ёшида Берлин университетининг араб тили ва исломшунослик факультетида ўқишга қиради. Араб тилини яхши билган истеъдодли қиз бир йил ичида ўзбек тилини ҳам мустақил равишда ўрганиб олади. 1941 йилда университетни тугаллаб, филология фанлари номзоди илмий даражасига ҳам эришади. Дастлаб Германия Ташқи ишлар вазирлигида таржимонлик қилиб, урушдан кейин илмий-педагогик фаолияти ва изла-нишларини давом эттиради. Марбург шаҳрида дин тарихидан доктор-лик илмий ишини муваффақият билан ҳимоя қилади. 1951 йилда машхур олимага филология фанлари

Шарқ бадиий-эстетик тафаккури бўйича қатор асарларини яратди. Уларнинг барчасида тасаввуф илми, сўфийлик таълимоти акс этган. Олима «Урта асрлар охирида Мисрдаги халифа ва қозилар», «Ибн Ил'ес йилномасига кўрсаткич», «Ер юзидаги динлар», «Шарқ лирикаси» ва бошқа тадқиқотлари орқали кўпчиликка яхши таниш. У ўзи тўплаган илмий ва адабий асарларнинг немис тилига таржимони ҳамдир. Иш фаолиятида Марбург университетиди араб тили ва исломшунослик фанларидан дарс берган. 1954 йилдан Шиммел хоним Анкара университетининг Ислום теология факультетида дарс бера бошлади. У турк педагогикаси ва Туркиядаги Ислום дини масалаларини ўрганди. Кейинчалик у Германияга қайтди ва Бонн университетининг профессори ва исломшунослик масалалари бўйича илмий маслаҳатчи бўлиб ишлади. Аннамария Бригитта хоним 1970 йилдан бошлаб Ҳарвард университетиди ҳинд — мусулмон маданияти фанидан дарс бериб келяпти. Олима тез-тез чет элларга бориб маърузалар ўқиб туради, Нью-Йорк, Лондон, Эдин-

бург университетларининг фахрий профессоридир. 1995 йилда у Германия Китоб савдоси ташкилотининг Тинчлик мукофотини олади.

Заҳматкаш олиманинг меҳнатлари юксак баҳоланиб, Покистон пойтахтининг марказий қўчаларидан бирига Шиммел хоним номининг берилиши бу олиманинг исломшунослик, ҳусусан, тасаввуф илми қобида юқори мартабаларга қўтарилганидан гувоҳлик беради.

Шиммел хонимнинг «Жонон менинг жонимдадир» асари жамоатчиликнинг эътиборига тушди. Бу китобни ўзбек тилига таржима қилган Йўлдош Пардага биз ўз миннатдорчилигимизни билдирамыз. Асардаги «Пайгамбар Алайҳиссалом ва хотин-қизлар», «Қуръони Карим ва ҳадиси шарифларда аёллар сиймоси», «Сўфий аёллар» бўлимлари диққатга сазовордир. Қалбида ёл-

ғиз Оллоҳ ишқи ошиён қурган тақводор сўфий аёллар тарихида кўп бўлган. Улар Оллоҳга бўлган ишқ-муҳаббатларини қўшиқларга солиб қуйлашган.

Суриялик Робийа-аш-Шомийа шундай қуйлайди:

*Ёримга тенг келмас бошқа ҳеч бир ёр
Кўнглимни забт этган танҳо Биру Бор
Гарчи у вужудим, кўзимдан йироқ,
Кетмайди у менинг кўнглимдан йироқ*

Ҳазрат Фаридиддин Аттор «Илоҳийнома»сида Оллоҳ таолонинг нури тўғрисида сўз юритиб, шундай ёзади: «У (нури) бир дақиқа бечора аёл устига туша бўлди, уни Робийадек улўғ бир зотга айлантиради». Асарда Робийанинг бечораҳоллиги, дунё лаззатларига кўп эътибор бермаслиги, синов-имтиҳонларга бардошини тасвирайди.

Булардан ташқари Бригитта Шиммел хонимнинг «Жонон менинг жонимдадир» асарида теософия фани ҳақида фикр юритилган. Теософия — (теос — Худо, софия — донолик) инсон руҳининг Худо билан бирлашиб кетиши ҳамда боқий дунё билан тўғридан-тўғри мулоқот қилиш йўллари-ни ўрганадиган фан.

Умуман, асар тасаввуф илми билан шуғулланаётган олимларга катта манба бўлиб хизмат қилади ва немис олимаси Шарқ сўфизми билан нечоғлик қизиқиш илмий-тадқиқотлар олиб бorganлигидан далолат беради.

Фоний-Навоий ғазалларини так-
рор-такрор ўқир эканмиш, улуг
шoirнинг ўзига хос нафис ва
теран фикрлаши, дунёнинг сирли му-
аммоларини кўра олишини, инсон ру-
ҳияти ва қалбини чуқур ҳис эга били-
шини ҳамда бу хусусиятларини шеър-
ларига бадий сингдирга олгани-
нинг ғувоҳи бўламиш. Фоний «сўз
дарёсининг ғаввоси» эди. «Маъ-
но машаъли кимнинг юзюни
ёритган бўлса, фойз ҳарамиди
жилва этиш ўшанга насиб бўла-
ди. Ким маъно дурининг садафи-
дан ўзига жом қилган бўлса, сўз
майини ўша одам сипқорди».
Фонийнинг ўзи ҳам «сўз майи-
нинг мазасини тушунган», сўз
файзидан қалби нур билан йўр-
тилган, сўзнинг тафти билан ди-
моғи қизиган латофат эгаси эди.
Фоний шеърни, назмни нечоғлик
севиб ардоқлагани унинг қуйи-
даги мисраларидан сезилади:
«Менга ранг-баранг назм боғи
насиб этгач, Чин санамни менга
қанча дуч келмасин, таъбим пар-
дозчисининг доимий иши улар
(шеър-
ларини)нинг хуснига оро бериш бўлади.
Сунбул сочларига тарақ урадим, нар-
гиз кўзларига сузма тортардим. Кўзла-
рининг қонли ёшлари билан юзюни
қизил қилардим, кўзим қорачиғидан
бетига ҳол кўярдим. У шўх санам қий-
син деб сўздан хилма-хил либослар
тикардим, келишган ипак қийимлар
қийдириб, унга юзлаб қимматбаҳо дур-
лар қадардим, жонимни бошдан-оёқ
унга бағишлаб, юз пардасида хиромон
юршишни истардим» («Ҳайратул-аб-
рор»).

Сўз мулкининг султони Навоийнинг
бадий маҳорати соҳасида адабиёт-
шуносликда кўплаб илмий ишлар бўл-
сада, буюк шoir оламнинг барча сир-
асрорларини чуқурроқ тадқиқ этиш
доимо долзарб масалалардан бири
бўлиб қолаверди.

Фоний фалол қўллаган латиф санъат-
лардан бири «Хусни таълил»-дир.
«Таълил» сабаб кўрсатиш демакдир.
Бу санъатнинг моҳияти шундан ибор-
атки, шoir ўз шеърда бирор мат-
лабни изҳор қилади ва ўз мудиаси-
нинг исботи учун шундай далил келти-
радики, у ҳақиқатда унга зид эмас.
Хусни таълил — асослашнинг гўзалли-
ги, яхши далил келтириш — деган
маънони англатади ва маънавий
санъатлар ичида энг мураккаби ҳисоб-
ланади:

Эи мушкин зулфи ў ҳаргиз нашу
жуз мушкилам ҳосил,
Чу мушк афтад қарини лав, ҳосил
нест жуз мушкил.

Маъноси: Мушк сўзи лом («J»)га
яқин турганда, «мушкул» деган сўздан

бошқа нарса ҳосил бўлмагани каби.

Унинг мушкин зулфидан менга муш-
кулликдан бошқа нарса ҳосил бўлмай-
ди.

Демак, ошиққа мушкиллик туғдира-
ётган асосий сабаб маъшуканинг муш-
кин зулфидир.

Сарвиноз СОТИБОЛДИЕВА,
Тошкент Шарқшунослик институти

Сроийнинг бадийи олами

Бувад ҳамчун дили ман сунбули он
сарви сиймандом,
Парешону ду ниму нимаи ў долу
ниме лом.

У кумушбадан гўзалнинг зулфи па-
ришони икки бўлак,
Бири «дол» ва «лом» бўлганидан ди-
лимга ўхшайди.

Фоний фалол қўллаган санъатлардан
яна бири «Тажоҳул-ориф»-дир. Тажо-
ҳул-ориф (маъноси: билувчининг бил-
маган бўлиб кўриниши) санъатида шо-
ир ўзи тасвир этаётган нарса ёки хо-
дасани ёхуд унинг қизиқ хусусиятини
яхши билади. Ана шу хусусият ёки
белгиларни ёрқин ва таъсирли қилиб
ифодалаш мақсадида, ўзини билмас-
ликка олиб сўрайди.

Фарози он даҳан холест ё худ қатли
ошиқро,
Намудй хат, пои муҳраш сиеҳи бар
нигин дорий?

Маъноси:

У оғзинг устида холми ёки ошиқ-
ларни қатл этиш учун хат ёздинг,
Уни муҳраш учун узугингни кўзида
сиеҳ борми?

Байт:

Гул агар набвад руҳат, пас вақти
таъжили хиром,
Аз арақ баҳри чи резон шуд гулоб аз
руй ту.

Маъноси:

Агар юзинг гул бўлмаса, нега жадал
юрганинга
Терлаб, юзингдан гулоб тўкилади?
Байтлардан кўриниб турибдики, та-
жоҳул ориф санъати замирида, аввало
ташбех (ўхшатиш) ётади.

Ташбех — энг кенг тарқалган санъат-

лардан биридир. Ўхшатишни Алибек
Рустамов «Шoirнинг маҳоратини, ху-
сусан, унинг тасаввур ва ҳаёл олами-
нинг бой ёки қашшоқлигини кўрсатув-
чи бадий воситалардан бири» деган
эдилар¹. Ўхшатишнинг хизмати тас-
вирланмишнинг сифат ёки вазифаси-
ни равшанлаштириш, ўткирлашти-
риш ва шу йўл билан ўқувчи ёки
тингловчининг ҳиссини уй-
ғотишидир. Шунинг ҳам эсдан чи-
қармаслик керакки, ўхшатиш шо-
ир тасаввурда унинг ҳаётини
натижасида вужудга келади.

Сунбулу наргиз ба гулзори
руҳат монанд ба-дон-к,
Домафканда шикори оҳуи Чин
кардаий.

Маъноси:

Юзинг гулзоридаги кўзинг
зулфинг,
Гўё тузоқ қўйиб, Чин оҳусини
овлаётганга ўхшайди.

Байтнинг форсий матнига эъ-
тибор берсак, бевосита «чашм»
— кўз, «зулф» сўзлари учрамай-
ди, балки «сунбул» «наргиз» деб

номланган сунбул (соч), наргиз (кўз),
деб тўғридан-тўғри истиора сифатида
берилади. «Гулзори руҳат» юзинг
гулзорга нисбат берилиши бу ўхша-
тиш бўлиб, «сунбул» ва «наргиз» исти-
орадир. Чунки бадий нутққа хос бўл-
ган санъатлардан бири ҳисобланмиш
истиора ва ташбех бир-биридан ифо-
даланиши билан фарқ қилади.

Ўхшатишда учта асосий унсур бўли-
ши керак: биринчиси тасвир объекти
(масалан маъшуканинг юзи); иккинчи-
си тасвир воситаси (кўёш), учинчиси,
мазкур икки қисми бир-бирига бог-
ловчи унсур — ўхшамини. Истиорада
тасвир объекти битта бўлган ҳолда
тасвир воситалари бир негга бўлиши
мумкин. Алибек Рустамов таъкидлаган-
нидек, Навоийнинг ўхшатишларидаги
ўхшамини фақат шаклга эмас, кўп хо-
латда вазифага асосланган. Мана шу
хусусият Навоийга жуда кўплаб ҳеч
кимнинг ҳаёлига келмаган ва келмай-
диган ўхшатишларини вужудга келти-
ришга сабаб бўлган.

«Бадий адабиётнинг вазифаси жа-
миятга бадий шаклда хизмат қилиш-
дан иборатдир» (А.Рустамов). Фоний
етук шеърят даҳоси сифатида гўзал
ғазаллари билан жамиятга, инсоният-
га хизмат қилди. Гениал фикрлари му-
жассамлашган ҳар бир мисра шеър-
асрлардан буюн ўз бурчини юксак да-
ражада адо этиб келмоқда. Зеро, ба-
дий баркамол асарлар мангуликка
даҳлдордир.

¹ Рустамов А. Навоийнинг бадий маҳорати.
Т. Ғ.Фулмон номидagi адабиёт ва санъат
нашриёти. 1979 й. 65-б.

Халқ лапарларида воқеликнинг ўзи-хаос тарзда акс этиши, образлар тизими ва образли ифода воситалари, лирик конфликт ва унинг инъикоси, шеърый шакл муаммолари бевосита лапар жанрининг поэтик хусусиятларини ташкил этади.

Ўзбек халқ лапарлари бадиияти ҳақида сўз кетар экан, энг аввало, бир нарсани — лапарлар бадииятини тадқиқ этиш тарихи ҳақида бир оғиз тўхталмай ўтиб бўлмайди. Шу жиҳатдан қаралса, ўзбек халқ лапарлари ҳақида озми-кўпми мулоҳазалар билдирган Элбек, А.Фитрат, М.Алавия ва Б.Саримсоқовлар мазкур жанрнинг бадиияти ҳақида деярли тўхталмаганлар. Бунга сабаб, биринчидан, улар мазкур жанр ҳақида умумий тарзда ахборот беришни назарда тутган бўлсалар, иккинчидан, у пайтларда муайян жанрлар поэтикасини текшириш тажрибаси ҳали фольклоршунослигимизда у қадар кенг ўрф бўлмаган эди. Шу боис бизнинг халқ лапарлари поэтикасига оид фикр-мулоҳазаларимиз ана шу йўлдаги дастлабки изланишлар сифатида қаралиши лозим.

Лапар халқ лирикасининг мустақил жанри бўлиб, у воқеликни шахсининг оний кечинмалари орқали акс эттиради. Лапар икки шахсининг ўзаро мулоқот (диалог)и шаклида ижро этилганлиги сабабли оний кечинма миқёси ҳам одатдаги лирик қўшиқлар қамровига нисбатан кенгроқ бўлади. Бундан ташқари, кечинма кўпҳолларда, ўзаро бир-бирига эдд халқотерга эга бўлади. Ижрочилар бевосита сўз, хатти-ҳаракат, мимика ёрдамида ўзларининг қалб кечинмаларини томошабинлар (тингловчилар) олдида баён этишлари билан лапарлар муайян даражада драматик турга ўхшаб кетади. Чунки сўзлар воситасида ифодаланган кечинмалар бевосита ижро пайтидаги замон билан ҳамнафас янграйди. Бу хусусият ҳам драма турига оид жанрларга хос хусусият саналади.

Лапар ижрочилари (ийгит ва қиз, аёл ва эркак) ижро пайтида илгаридан ўзларига маълум бўлган, айтиб юрган матнларни қуйлайдилар. Илгари, яъни лапар жанри энг гуллаб-яшнаган даврларда, лапар айтувчилар вазиятга мослаб янги-янгилар лапар бандларини бадеҳа йўли билан яратганлар. Шу йўл билан лапар жанри ҳар бир базм ёки сайлда, байрам ва тантаналарда янги-янгилар намуналар билан бойиб борган. Кейинчалик лапаргўйларнинг камайиб кетиши, жанр ижросида кўпроқ аънавий бандлари қуйлаш, аста-секин ижро жараёнида бадеҳагўйликнинг, демаски, ижодийликнинг сўнишига олиб келди. Мана шундан кейин лапар ижрочилари лапар кечаларида ўзлари бил-

ган аънавий намуналарга мурожаат эта бошладилар. Масалан, қуйидаги лапар банди мавжуд манбаларнинг барчасида айнан бир хил мазмун ва шаклда келтирилади:

Қиз:

— Дарёнинг нарёғида бир туپ ғуза,

У ғузининг тағида олтин қуза.

Жон янга, жоним янга, арзим сизга,

Уйнашга руксат беринг қора қуза.

Ушбу аънавий лапар мисраларини қачондир ижодкор лапарчи яратган. Кейинчалик бу мисралар ўзга ижрочилар томонидан ёдлаб олиниб, муайян вазият ва шароитларда ҳеч ўзгартирилмай қуйланаверилади. Кейинги даврлар лапарчилик аънафасида юзага келган бундай ҳолат бизга қуйидагича хулосага келиш учун асос бўла олади.

Биринчиси — лапар айтиш базмга эмоционал руҳ бағишлаш баробарида ёшлар ўртасида бир-бирларига ўз-ўзларини, дилда яшириниб ётган орзу-омонларини баён этишга ҳам имкон беради. Мана шундан келиб чиқилса, юқоридаги лапар матни йигит ва қиз ўртасида ахборот бериш ҳамда уни қабул қилиб олиш вазифасини адо этади.

Иккинчиси — лапар айтувчи шахслар ижро пайтида лирик ахборотни бир-бирларига шунчаки етказувчи ва уни қабул қилиб олувчиларгина эмас. Улар айни пайтда ўзларининг дилларидида туйғуларни ҳам тайёр матнлар воситасида ифодаловчилар ҳисобланадилар. Чунки улар муайян шароит ва вазият, қалб кечинмаларининг давлатига қараб матн танлайдилар. Танланган аънавий матн эса ижрочининг ҳис-туйғулари билан йўғрилиб бутунлай ўзгача моҳият, оҳанг ва таъсирчанлик касб этади.

Юқорида келтирилган мисраларга жиҳдийроқ аҳамият беринг. Унда ўз севган йигити билан учраша олмаётган, дили ҳижрон азобида қон бўлган қизнинг ноласи яширинган. Дарҳақи-

қат, ўзбек хонадонларида қизнинг юриш-туришидан, хатти-ҳаракатидан ота-она ва янгалар хабардор бўлишган. Янга — аканинг хотини эса кўпинча қайинсигил билан сирдош бўлган. Халқимизга хос бўлган ана шу миллий қалорит лапар мисраларида ўз ифодасини топган. Шунинг учун ҳам қайинсигил ҳадди сиғиб ўз янғасидан севган йигити билан висол дамларига етишга ижозат сўрамоқда. Демак, лапар айтувчилар ижро жараёнида ўз ролини сидқидилдан адо этаётган моҳир актёрларга ўхшаб кетсалар ҳам, бироқ ижро этаётган матнларнинг ўз даражасига, кечинмаларига мослигига қараб уларга ўхша-толмаймиш. Улар ижро жараёнида ҳар бир аънавий матни ҳам ижодий ўзлаштириб, унга ўзларининг қалб қўрларини тўкиб, қайтадан ҳиссий идрок этиб қуйлайдилар. Шу боис ҳам лапар ижроси пайтида айтилган ҳар бир аънавий матн тўла маънода оригинал матн сифатида жаранглайди.

Қуйидаги лапар матни ошиқи беқарор йигит тилидан бутунлай бетакрор дил изхори сифатида янграйди:

Лапар айтиб ишқингизда қуяман, ёр,

Лапарни айтиб-айтиб бўламан зор.

Лапарни сизга маъқул қиламан деб.

Доимо халқ ичиди бўламан хор.

Агар лапар ижрочининг табиий ҳолати, кечинмалари ва хатти-ҳаракати лапар мазмунига мос келмаса, ундай ижронинг тингловчиларга таъсири, лапардаги мисралар қаттидан жой олган оташнок меҳр, дил ҳарорати қўнғилдагидек бўлмайди. Бундан келиб чиқадиган хулоса шуки, лапарда лирик қўшиқ, ёр-ёр, келин салом каби халқ лирикаси жанрларидан фарқи ўлароқ ижро жараёнида ижрочи ва ижодкор шахсияти тамоман бирлашиб кетади. Демак, лапарларда лирик қаҳрамон образи фақат лирик ижрочи шахсияти орқали намоён бўлади.

Халқ лапарларида воқеликни акс этиши миқёси ҳақида гап кетганда, энг аввало, жанрининг мавзуси доирасида келиб чиқиб фикр юритиш лозим. Чунки мавзу доираси халқ лапарларининг мазмунини қамровини белгилловчи меъзон ҳисобланади. Мана шу жиҳатдан қаралса, лапарда ошқ ва машуқа ўртасидаги турли муносабатлар: вафодорлик ва бевафоллик, озул сурури ва айрилиқ азоблари, ёрзу-умид ва чексиз армон қабилар аксарият лапарларнинг мазмунини қамровини ташкил этади: ҳақфий лапарларда дангасалик, беодоблик, ёлгончилик, нопоклик каби ижтимоий иллатларни танқид қилиш билан бирга табиий нуқсонларга эга бўлган шахслар ўртасидаги комик характердаги айтишувлар каби мазмуний қамрови доирасини ташкил этади. Юқорида қайд этилган ҳақфий мазмун қамрови

Куй таралмоқда... Оҳангидан юраклар-
га нур кирмоқда...

Мен уни ирмоқларга ўхшатаман. Ир-
моқлар туфайли чўлда бўстон ҳосил бўл-
ганидек, куй сабаб чанқоқ кўнглилар
шод-у диллар роҳатланади.

Ўзбек халқи қадимдан санаътсевар.
Хар бир хонадоннинг тўрида дутор, тан-
бур ёхуд рубоб осиглик туради.

Миллий созларимиздан таралган наво-
лар қалбларга хушнудлик инъом этади.
Айниқса, най наволарини тингласангиз
оҳанглари сизни мўъжизалар сари етак-
лайди. Куйга созанданинг қалб меҳри
ҳам қўшилган бўлса-чи...

Катта истеъдодга эга бўлган моҳир со-
занда ва бастакор Саиджон Калоновни
санаъат аҳли жуда яхши билади. Саиджон
Калонов 1914 йилда Чўстнинг Каркидон
қишлоғида дунёга келди. Унинг отаси
Калонбой ҳам мусиқа ихлосманди эди,
бўш вақтларини дутор чалиш билан ўтқа-
зарди. У отасининг машқларини қизиқиб
қузарат, куй сеҳридан лол бўлиб, ширин
хаёллар оғушида яшарди. Шу тариқа ёш
Саиджон мусиқа оламига кира бошлади.
У 1925 йилда Тошкентдаги мусиқа макта-
бида ўқий бошлади. Бу ерда у Абдусат-
тор Вахобов ва Шораҳим Шоумаров каби
устозлардан мусиқа сирларини ўргана
бошлади. Саиджон ўқишни тугатган мил-
лий ансамблда найчи созанда сифатида
иш бошлади. Шу ерда у машҳур халқ хо-

физи Муллатўйчи Тошмуҳамедов билан
танишди. Муллатўйчи Тошмуҳамедов
тавсияси билан 1929 йилда Самарқандга
бориб мусиқа ва хореография институти-
да уста найчи Абдуқодир Исмоилов син-
фида икки йил давомида ўқиди. Созанда-
лик маҳоратини пухта эгаллади. Абдуқо-
дир акадек талабчан устоз қўлида таҳсил
олган Саиджон Фаргона вилоят театрида
иш бошлади. У 1936-42-йиллар мобайни-
да Ўзбекистон Давлат филармонияси
ашула ва ракс ансамблида найчи бўлиб
ишлади. Унинг санаъатига ҳавас қилган
ёшлар «уста» деб мурожаат этиб, йўл-йў-

рик сўраб эдилар.

Саиджон аканинг ўзи эса фарғоналик
машҳур санаъткорлар Юсуфжон қизик
Шакаржонов, Жўраҳон Султонов, Маъ-
муржон Узоқов, Отахўжа Эшонларни уст-
оз деб, кўпнарс ўрганди.

Саиджон Калонов 1945 йилдан Ўзе-
бекистон радиоси халқ қолғу оркестрида
созанда сифатида фаолият кўрсата бош-
лади. Шу билан бирга у бастакор сифа-
тида ҳам танила борди. Унинг ижоди, ай-
ниқса, II Жаҳон уруши йилларида гуллаб-
яшнади. У «Зафар марши», «Ўзбек сол-
датларига салом», «Ассалом», «Бу наси-
ми» каби қўшиқларни яратди.

Умр ўтқини. Хар бир ижодкор Оллох
томонидан инъом этилган иқтидорига қа-
раб бирор нарсга яратишга ҳаракат қила-
ди. С.Калоновнинг «Ерга атаб», «Вафо
қилса», «Меҳринг пайвандим», «Дилна-
возим», «Богларда гул» қўшиқлари, «Ар-
мугомим», «Истак» номли қўйларни билан
халқ севган ижодкор сифатида ном қол-
дирган. Саиджон Калонов ижодий фао-
лияти эвазига Ўзбекистонда хизмат кўр-
сатган артист унвонига эга бўлди.

Ҳозир Саиджон Калонов орамизда йўқ.
Лекин унинг куй ва қўшиқлари санаътсе-
вар халқимиз қалбида узоқ яшайди.

Ҳалимжон Жўраев,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
артист

жанрнинг имкониятлари билан шарт-
ланган ҳолда оний кечинмалар сифати-
да ифодаланади. Чунки халқ лапарлар-
ида кенг эпиклик, батафсил тасвир ка-
билар учрамайди. «Ёр, нималар девдим
сизга» лапарни фикримизнинг далили
бўла олади.

Лапарда маъшуканинг ошиқ йигитга
ноз-адолари, даяват ва топшириқлари,
йигитнинг қизга берган жавоблари
ифодаланган.

Қиз:

— Ёр, нималар девдим сизга,
Яна нималар девдим сизга,
Ўсмалар олинг воя, ёр, бизга.

Йигит:

— Ўсмалар қўйволиб, қўйволиб,
Учириб келасиз-а, ёр, бизга,
Қўйдириб келасиз-а, ёр, бизга.

Қиз:

— Ёр, нималар девдим сизга,
Яна нималар девдим сизга.
Атласлар олинг воя, ёр, бизга,
Йигит:

— Атласларни қийволиб, қийволиб,
Қийпилаб келасиз-а, ёр, бизга,
Ловиллаб келасиз-а, ёр, бизга.

Лапарда акс этган йигит ва қизнинг
ўзаро мулоқоти, макон ва замон ўзгар-
майди. Чунки лирик макон ва замон ли-
рик қаҳрамон кечинмаси миқёси дои-
расида амал қилиши ва фақат халқ ли-
рикаси, балки ёзма шеъринг учун ҳам
бир хилда амал қилувчи қонуниятдир.

Халқ лапарларидаги образлар тизи-
ми ҳам ўзига хос бўлиб, ушбу тизими-
ни ошиқ, маъшук, уларнинг ота-онаси,
рақиб, йулқов, меҳнатсевар инсон ва та-
биий нуқсонга эга бўлган шахслар таш-
кил этадики, бу нарсга жанрнинг ҳаётий
қамров доираси билан боғлиқдир. Чун-
ки лапарда акс этмаган ҳаётий мавзу
билан алоқадор образларнинг жанр
таркибига киришига имкон бўлмайди.

Лапарлардаги образлар тизими ҳа-
қида биз умумий тарзда фикр юритдик.
Аслида хар бир жанмовчи образ ўз
ичида турли-туман характердаги об-
разларни қамраб олади. Масалан,
ошиқ вафодор ёки бевафо бўлиши
мумкин. Маъшук ҳам ҳар хил бўлади.
Ота-оналар образи ҳам худди шундай,
яъни икки ёшнинг севгисига хайрихоҳ
ёки қарши бўлиши мумкин. Шу жиҳат-
дан қаралса, халқ лапарларидаги об-
разлар тизимининг доираси кенг ва

ранг-барангдир. Масалан, қуйидаги ла-
пар бандида ўз маъшукасини ёр де-
йишга уялаган бевафо ошиқ образи
ҳақида сўз юритилган:

Йигит:

— Дарёнинг у юзида минораман,
Югуриб бориб минорага сўёламан.
Ичи заррин, сирти қумуш пёламан,
Мен сени ёр дегани уёламан.

Йигит:

— Дарёнинг нарёғида шафтолизор,
Шафтолизор тағида қизлар бозор.
Отангиз берар бўлса, биз харидор,
Онангиз тилларидан худо безор.

Хулоса қилиб айтганда, лапарлардаги
образлар тизими ўзига хос бўлиб,
уларнинг барчаси лирик конфликт ечи-
мида, лирик воқеалар ривожига фаол
иштирок этадилар. Шу боис халқ ла-
парлари жўшқин, тингловчини мафтун
этадиган бир тарзда ижро этилади.

Нозим ҚОСИМОВ,
Фахриддин ИКРОМҲУҲАЕВ.

Шеърим

Зулфия БОБОЕВА

ШЕЪРИМ БИТАН ҚИРОҒИМДАР...

Бир ҳақиқат жой олишшидир қулогимда,
Ишқ изладим ҳар савол, ҳар сўроғимда.
Топдимми деб айланаман бир нуқтада,
Қоврилганим Худодандир ўз ёғимда.

Одамзодга ёруғликдан сўйловчиман,
Қора эмас, оқни кўпроқ ўйловчиман.
Бир манзил деб йўлга чиққан йўловчиман,
Яқинлашган сари сир бор йироғимда.

Муҳаббат бор бу дунёда, хиёнат бор,
Хайриятки оз бўлса ҳам диёнат бор.
Зиёратда кўз ёшларим қатор-қатор,
Капалак бир қўниб ўтган дудогимда.

Шу дардлар ҳам дард дедилар, йўқ қонмадим,
Бир бор қаттиқ севганимдан ҳеч тонмадим.
Бошқаларнинг куйганига ишонмадим,
Куйган бўлса онам куйган фироғимда.

Юрагимни узиб кетди алдамчи тун,
Гуё бошга туширгандек бир қамчи тун.
Хидладилар эътиборсиз, кўнгил учун,
Гул ўстириш осонимиди тупроғимда.

Илҳом беринг бобо тоғлар назимига сиз,
Кўз ёшга қаттиқ дил азимига сиз.
Учиб келинг кетган қушлар базимига сиз,
Тўрт фасл яратаман ўз боғимда.

Гийҳларнинг суҳбатида мавжуд, борман,
Юлдузларнинг нафасида яшар орман.
Шеърим ёнган чирогимдир, бахтиёрман,
Танисалар мени дўстлар «чирогим»-да!

ҚЎШАК ҲОҶИМ

Мени бир кун хузурига чорлайди ҳақ,
Дақиқалар ўтиб борар, вақтли бўлай.
Дунё ғрим, кўнгил ғрим, жон муяллақ,
Худо ишқ бер, ўлимларга ҳақли бўлай.

Бош кўйганим остоналар чўқди менсиз,
Жон ичinda жон асрайман чекиб озор.
Қадамимни билиб-билмай кўйдим эсиз,
Кетар йўлим руҳлар тўла қизгалдоқзор.

Мен ғам ейман, мени бир кун ейди бу ер,
Қузатади ой — қуз бадан, қуз бепарво.
Муҳаббатдан маст-апатлиқ қисматин бер,
Қўзни юмдим, кўнглим қўздир ўлгунча то.

Худо, ишқ бер, қанча бўлса шунча барвақт,
Етар ахир бу оламда бир қамлигим.
Мени бир кун хузурига чорлайди ҳақ,
Одамлигим шунга боғлиқ, одамлигим!

КАК ҲАҚИ

Шу йўлдан хуш келар хуш садо.
Яйраб кетар юрганда жисмим.
Титраб турган шабнамга ҳатто,
Шу йўл мени танитди исмим.

Шу йўл ҳақнинг бешиги, тождор,
Хар юракка малҳам гардлари.
Тикланаман қулганда минг бор,
Покланаман йиғлаган сари.

Шу кўй башариятнинг,
Юрадиган қуролсиз, ўқсиз.
Сўзи сўздир шу оқ ниятнинг,
Шу ниятсиз сарибсиз, йўқсиз.

Шу йўл боғлар кўнгилга қанот,
Қўлмасдан қуш билар учганда.
Асл рангин кўрсатар ҳаёт,
Шукроналик сезасан танда.

Майли оёқ-қўлимни куйдир,
Дунёда йўқ мендек бахтиёр.
Шу йўл мени кетар йўлимдир,
Ҳаққа қайтар йўлим ҳам сўнг бор.

ҚЎШАК ҲАҚИ ҚЎШАК ҲАҚИ...

Ердаги қуш кўк номини ёд айтади,
Мени олдин ўлдирди ўзим ўлмай.
Икки дунё долларимдан дод айтади,
Қўзим тўлса тупроқларга, кўнглим тўлмай.

Ойга мени сотган бўлар бир юлдузим,
Кун беради тунга етмай оқ кундузим.
Бахт шалқис, тўйғу рангсиз, номсиз ўзим,
Қўзим тўлса тупроқларга, кўнглим тўлмай.

Наволарим ерни қучган таралмасдан,
Гул ёшлигим адо бўлган яралмасдан.
Нима келса келгани рост менга қасддан,
Қўзим тўлса тупроқларга, кўнглим тўлмай.

Ёмғирларда оқаберар армонлар жим,
Баҳор, сени алдайберар менсиз ҳар ким.
Етимчага айланасан бойчечегим,
Қўзим тўлса тупроқларга, кўнглим тўлмай.

Кел гулим, бир ўпиб қўй пешонангдан,
Гузаллигдан бериб турган нишонангдан.
Йиллашиңг бор айрилгандек ўз онангдан,
Қўзим тўлса тупроқларга, кўнглим тўлмай.

Маълум эмас душманимми, дўстим ҳақдир,
Билинмайди қайси рангда экан тақдир.
У дунёнинг жаннати ҳам, дўзахи бир,
Қўзим тўлса тупроқларга, кўнглим тўлмай!

МАҲСУМ ҲАҚ

Кўрай десам қувонч бўйин, шодлик ботин,
Юрагимда дардларим кўп айтилмаган.
Музлайберди вужудларим бирин-кетин,
Йўлдан юрдим орқага ҳеч қайтилмаган.

Тафт йўқ менга исинмоққа шеърдан бўлак,
Қуёш бунча узоқ кетдиган кўларингдан.
Оёғимни қўйвормайди бу тош йўлак,
Улим сени кўрмай кўйдим йўқларингдан.

Хоргин кўзим қуриб борар, зарра нам йўқ,
Қуёш бўшалса яна қайтиб тўлмайдами?
Чўнтагимда рўмолча йўқ, Сизда ҳам йўқ,
Бир йиғласам мазза қилиб, бўлмайдами?

Нега гулдан яралмадим, ё майсадан,
Яқинлашган бўларимдиган ҳур қизларга.
Кўнглим ёруғ қундузларни қумсамасдан,
Эртақ айтсам қулмасимди юлдузларга.

Оғирлиги бўйнимдадир, манзилим шу,
Мушкуллари шеърда ҳатто айтилмаган.
Қўларимдан тутманг энди, кетдим мангу,
Йўлдан юрдим орқага ҳеч қайтилмаган!

ҚЎШАК ҲАҚИ ҲАҚИ...

Бошимни эгмайман носоз замонга,
Мени қутса озор қутади ерда.
Юракдан сўзладим яхши-ёмонга,
Сўзим ерда қолди, нафақат шеърда.

Мана бу йўл, дедим, тоғларга элтар,
Булбоқдан кун тоза чоғларга элтар,
Жаннатнинг ўзидек боғларга элтар,
Сўзим ерда қолди, нафақат шеърда.

Бу қандай савдо деб куйиндим ё раб,
Баттарроқ гириблар олди ҳоқ ўраб,
Йилладим қушчага омадлар сўраб,
Сўзим ерда қолди, нафақат шеърда.

Қиргоқ балиқ учун ўлимхонадир,
Қиргоқ қайиқ учун гуё онадир.
Исбот қилиб бердим тўқтинлар надир,
Сўзим ерда қолди, нафақат шеърда.

Жондан кечиш мумкин, ишқданчи, асло,
Бу бошга келса ҳам қуз турли бўлай.
Барбериш кий ахло дедим, ишқ ахло,
Сўзим ерда қолди, нафақат шеърда.

Нодонлик қисматми инсонга ахир,
Меҳр керак чексиз ҳар жонга ахир.
Кетдилар ўз билган томонга ахир,
Сўзим ерда қолди, нафақат шеърда.

Жоҳиллик яшаган жойда ўзим йўқ,
Сизда бўлса бордир, менда тузим йўқ,
Кўкча учун кетдим, энди сўзим йўқ,
Сўзим ерда қолди, нафақат шеърда.

Шеърӣят

Барнобек ЭШПЎЛАТОВ

Барнобек Шарқ фалсафий тафаккурини теран тушунган ижодкорлардан. Харчанд аъъанавий мажозлар билан фикрлаётгандек туюлса-да жадод мантиқ унинг сўзини залворли, охорли, мазмунли қилади. «Рубоий ҳаваси» туркумидаги машқлар шоирнинг ўзига хос поэтик оламига далолат этади.

Момолар нақлича, кўрмай Аллоҳ жамолин,
Шотут пишмас, қулмас экан олманинг холи.
Қани айт-чи, юрак, улуг дийдорга етсак,
Нелар кечар унда мендек гуноҳкор ҳоли?

Қанийди, оҳ, гулга кирган ўрикка дўнсам,
Пойингга тўқилсам, елканг ачомлаб кўнсам.
Гиргиттони бўлиб кўнглинг, дардинг, умидинг,
Дийдорингдан ўзгасидан кечсам-да кўнсам.

Ортингдан ёлвориб келар бир чорбоқ хазон,
Қайрилиб боқма уларга, қизим, онажон.
Мен кўклардан қанот истаб йиллар қаритдим,
Топсам магар ўзи тошдек осилгай осмон.

Эй азиз, фикрим шавқингдин кам тутма сира,
Юзимда сиргалган ёшлар ишқдан хотира.
Одат туманида узоқ адашдим мен ҳам,
Энди дилим равшан тортди, кўзлар-чи хира.

Ёрнинг гамзаси нотаниш, фироқ ўзгача.
Осмон кўзга яқин бўлди, йироқ ўзгача.
Шодлигим диёрин кўрган шамшод қаддиди,
Кўксим очиб қалбин қучдим, титроқ ўзгача.

Кел, қадаминг шугласидан ойдин бўлгай тун,
Табассуминг шиддатидан сўзга дўнгай ун.
Висол ҳикматини атай шивирлар ҳижрон:
Икки ёрти алагда ҳам бўлсинлар бутун.

Елкамга минишди жиндай эггандим бошим,
Ҳатто оғринишди андак чимирсам қошим.
Нега бундайларнинг гамин емогим керак?
Дегандим заҳарга дўнди ҳатто сўк ошим.

Баҳори бугдойининг хуштаъм нони ўртада,
Араби қўчқорнинг қайноқ сони ўртада.
Шопириб, ўпириб суз-да бизларни маст қил,
Боқма ён-верингга, одам жони ўртада.

Ғанимлар ташланар мудом ўнгу сўлимдан,
Беозор, эҳтиёт кечсам ҳамки йўлимдан.
Не бахт, мени асраб қолар ўзим билмас сир,
Исмини билмас дўстларим тутар қўлимдан.

Тандирдан узилган нондек иссиқ истаранг,
Гулим, дийдор даргоҳига етибман аранг.
Танам ва дунёга бошим суқиб боққандим,
Юракдан ўзгасин топдим, қисмат-да, қаранг.

Солиҳлар сафидан қувма, бергил омоним,
Ўзингга аёндир яхши ҳамда ёмоним.
Бошоғимдан гар уларга бурда нон тутсанг,
Ёстиқларин парларидан айла сомоним.

Дунёнинг деб этагидан тутгайман ишининг,
Хиралигин унутганча кузак ҳам қишининг.
Адо бўлмас, барисидан кейин пайқайман,
Тилимгамас, юрагимга ботганин тишининг.

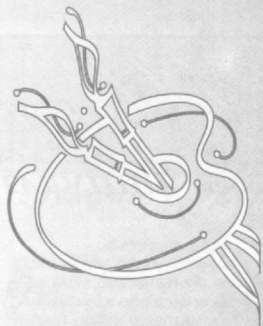

Ҳикмат мулки сари сокин ташлайман одим,
Ой каби тўлишиб борар фикриму ёдим.
Ажиб бир ҳайронлик қийнар улуг манзилда,
Ўзимни чорласам етмас ўзимга додим.

1997-1998

"Автопортрет"

ЧЎҚҚИГА ИНТИЛИШ ИЗТИРОБЛАРИ

Биз нима учун яшаймиз? Ҳаётнинг ўзи нима? Биз қаёққа қараб кет-япмиз? Мусаввира Татьяна Немцович ушбу саволларни қайта-қайта ўзига беришдан чарчамайди ва асарларида жавоб топишга интилади.

«Чинакам ижодкор... санъат бепоеён эканини яхши билади. У кўзлаган мақсадиғача бўлган масофани олисдан ҳис қилади, одамлар унинг ишидан завқланаётган пайтда у... чўққига етолмаганидан изтироб чекади», — деганда улуг олмон бастакори Людвиг ван Бетховен нақадар ҳақ эди.

Мен мусаввира Татьяна Немцович ижоди билан танишиб, у билан суҳбатлашар эканман, таниқли бастакорнинг юқоридаги сўзлари ҳаёлимдан кечди. Татьяна тиниб-тинчимас, доимо ҳаётни ўрганишдан, асарларини такомиллаштириш ҳаракатида юрувчи ижодкорлардан бири эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

Расм чизишга бўлган иштиёқ ёш қизалоқ Таняда жуда эрта, мактабда ўқиб юрган чоғларидаёқ бошланган. У ўша кезларда бадий студияларда қатнашаркан, кўплаб актёрларнинг портретлари ва манзараларни чизишни хуш кўрарди. У олий илмгоҳни тугаллаб, меъмор ва дизайнер бўлиб

ишлар экан, янги технологияни ўзлаштирди, турли-туман бўёқларнинг химёвий таркибини ўрганди, бино ва иншоотлар, интерьерларни лойihalашдагина эмас, балки тасвирий санъатда ҳам тажриба тўплаб, ўса бошлади. Ҳаш йиллари акварелда расм ишлаш унинг энг сеvimли машғулотиранди биги эди. Татьянанинг тасвирий санъатга меҳр қўйишига бувиси Анна Матвеевна Рублеванинг хиссаси катта. Анна Матвеевна машхур иконачи мусаввир Андрей Рублевнинг авлодларидан ҳисобланарди. Революцияга қадар у монастырда хизмат қилар, хизматчилар учун тикиладиган кийимларга мохирлик билан зар безак берарди. У 20-йилларда Тошкентга келиб, Ўзбекистонга бутун меҳр-муҳаббати билан боғланиб қолди. Шунинг учун ҳам у набирасида туғилиб ўсган она-заминга кучли муҳаббатни уйғота билди.

Татьяна мусаввиралиқни манзаралар чизишдан бошлаган бўлса-да, кейинчалик булар Ўзбекистоннинг қадимий ёдгорлиқларига бўлган муҳаббат билан уйғунлашиб кетди. Акварель мойбўёқ билан, қоғоз, мато билан, манзаралар маҳобатли асарлар билан алмашинди.

Мусаввира ўз асарлари билан 90-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб жамоатчилик эътиборини торта бошлади, кўргазмаларда иштирок этди. Унинг асарлари воқеабандлиги, яширин ички эҳтироси, ҳаёт ва шахс руҳиятига теран назар ташлаши билан эътиборни тортади.

Татьяна Немцовичнинг асли касби меъморлик, шунинг учун бўлса керак, унинг асарларида кўпlab архитектура ёдгорлиқлари ўз аксини топган. Бундай асарлар сирасига унинг «Нахот», «Оқ йўл» каби диптихини киритиш мумкин.

Мусаввиранинг «Нахот» деб номланган асарида Ашратхона мақбараси тасвирланган. Бу картинанинг меъморий қурилиши гўё аллақандай кенгликларда сузиб кетаётган кема таассуротини беради. Бир қараганда асарда гўё табиий офат ўзи бергандек, аллақандай ҳаёт ҳодисаси, денгиз уммони ёдгорлиқни пўртаналар қарйига тортиб кетаётгандек... Инсон эҳтирослари, ҳаёт синовларига дош беролмаган тақдир... гўё абадиятга муҳрлангандек... Асардан биринчи олинган таассурот шундай.

Нахот кемааси моддийлик узра эҳтирослар океани бўйлаб сузиб кетаётти. Қадимий буюк маданий ёдгорлиқлар кечкиз, замон ва макон — илоҳий коинот кўчининг нурли ёдусидан иборат. «Оқ йўл» картинасида ҳам меъморий белгилар акс этган. Композиция мар-

казида илоҳиётчи олим шайх Сайфиддин Бохарзий мақбараси. Бино пештоқлари икки томондан миноралар билан ўраб олинган.

Бунинг негизида она-замин образи гавдалантирилган. У гўё бинони елкаларидан кўтариб тургандай. Унг тарафда мунгисз дуони шивирлаётган ибодатгўй — обида. Унинг дуолари сирли йўллар билан қуёшга — илоҳий ва қудратли қучга туташиб кетгандек. Инсон этикоди ва ишончи, одамлар учун мўъжиза яратиб, ҳаёт ато этибгина қолмасдан, табиатни ҳам янатиб юбаради.

Татьянанинг асарларида катта қучуқта, ҳаракат муҳассамки, улар ўзининг жўшқинлиги ва таъсирчанлиги билан кишини ўраб турган атроф-муҳитга ўзгача бир нигоҳ, ўзгача ҳис-туйғу ва кайфият билан қарашга ундайди. Тасвирий санъатда майинлик бўёқнинг қатим-қатимларидан ташкил топади. Мусаввира ана шу майинлиқни юзага чиқариш учун қизиқарли ва ўзига хос усуллар топиб, ранглари шўларга ҳамоҳанг қилади. У совуқ, оёсийиша ранглари яхши кўради ва ҳаво рангни кўпроқ суйиб ишлатади. Унинг ана шу ўзига хос майин ва рангин бўёқлари асарларининг ифода қилини ошириб, моддийлиқнинг, табиийлиқнинг устунилигини ифода қилади.

1991 йил Татьяна Немцович ҳаётига ўзгача ва аҳамиятли ўзгаришларни олиб келди. Бу унинг ижодий фаоллигида, оламни кўтаринки руҳда ифодалашда кўзга яққол ташланади. Ўзбекистон Республикасининг мустақил давлат сифатида эълон қилиниб, жамиятда демократик жараёнлар бошлангачи эркин ижод масаласини ечишга имконият яратди. Социалистик реализм ўтимишда қолиб, касбий маҳоратнинг меъёрлари, академик аъёнларнинг янгилиниши юзага келди. Ана шу даврда мусаввиранинг миллий авангардизми ёрқин бўёқларда намоён бўлган асарлар: «Севилганлар», «Парвоз», «Тогда», «Сўфи ва фаришта», «Илҳом» кабиларда ўз ифодасини топти. Аммо ана шу жараёнда тасвирий санъатнинг аъёнвий усуллари чекланганлигини хис этди, натижада у янги бадий-усулвий ечимларни топиш учун излана бошлади.

Татьяна Марказий Осиё аъёнвий миниатюраси ва шарқона ифодалари тафаккуридан ўтказиб, ўз мақсадларига эришишга муваффақ бўлди. Мусаввира ранг-баранг бўёқлардан фойдаланиб, ўз услубини яратди. Бу услубни биналарнинг ташқи қўрилишини, меъморий обидани ифодалашда қўлади.

Замонавийлик ҳақида гапирар эканмиз, Татьяна Немцович гулдаста, мева-лар, қузги япроқлар сингари кичик

унсурлар орқали абадиятга мурожаат қилади.

«Қузги мудроқ» картинаси ҳам ана шу нуқтага назарлар асосига қурилган. У учбурчак композиция орқали ифодаланган учта унсур: нигоҳни олғувчи чўғдай картошқагўл, сарғиш беда гули ва муҳаббат рамзи бўлган қип-қизил олма — қалб меҳри, оппоқ капалак!

«Бир зум тўхтагил, сен ўзинг ҳаммадан-да гўзалсан!» деган ўй келади қалбга.

«Қузги мудроқ» — бу мавзу ўта шахсий, субъектив мавзу бўлиб, гўзаллик орзуи, муҳаббат ва табиатнинг ҳаёлдаги образидир.

— Татьяна, сизнингча ижод нима? — деб сурайман мусаввирадан.

— Биласизми, ижод менимча фақат муҳаббат туйғайли, муҳаббатнинг қудрати эвазигагина содир бўлади. Ахир, бундай ўйлаб қарасангиз, жами тириклик, ер юзи ҳам аслида Яратганнинг муҳаббати туйғайли пайдо бўлган-ку! Ахир бу дунёда ҳеч бир воқеа-ҳодиса бежиз содир бўлмас...

— Ижодкорга халқнинг кўнглидагини топиб айтиш осон эмас. Атрофингиздагилар сизни тушунмаганларида қандай аҳволга тушасиз?

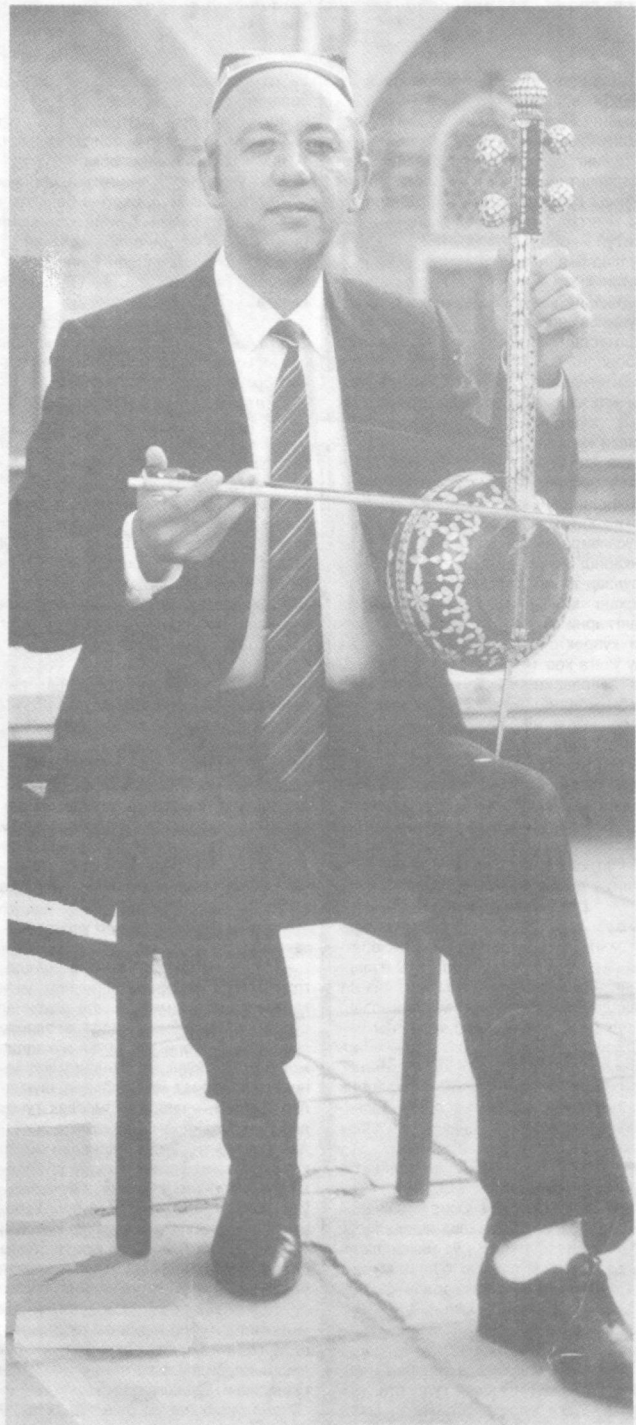
— Э йўқ, мени тушуншмайди, деб нолгим келмайди. Турмуш ўртоғим Сергей Немцович — санъатшунос, қизларим Марина ва Елена ҳам болалиқидан чизишди, санъатга қизиқишди, тез-тез кўргазмаларга боришди. Хатто қизим Марина коллекционер, расмларни тўплайди. Ҳозир унинг ўғли Антондан умидим катта. У эндигина етти ёшга кирган бўлишига қарамай, анчагина мазмундор суратлар чизишга улгурди.

— Ҳозир қандай асарлар устида ишляпсиз?

— Мени муқаддас жойлар, сажда-гоҳлар жуда қизиқтиради, шунинг учун картиналаримда меҳр билан уларнинг суратини ишлайман. Дала ҳовлимга яқин жойда Парпи ота деган муқаддас жой бор. Тоғ йўллари, баланд тоғ қўриқчилари, табиат манзаралари шунчалар гўзалки, уларни чизмаслик гуноҳ деб ўйлаб юрибман. Бир-иккита эскизлар қилганман. Сизга олдиндан айтиб қўйай, албатта кўрганларимни шундайлигича, борини кўчириб қўймайман, ўзимдан нималардир қўшаман. Ўзбекистоннинг табиати шунчалар гўзалки, табиат қўйнига чиқсам, жонли одам билан суҳбатлашгандай хис этаман ўзимни.

Татьяна Немцович асарлари инсон юрагини гўборлардан тозалашга, одамларни янада меҳрибонроқ бўлишга ундайди, фақат яхшиликни ва гўзаллиқни қўришга чақиради.

МОҲИНУР

Бедорлик

Ижод — илоҳий мўъжиза

Бижжак... Шарқона соз! У қалбни
ғўзалликка чорловчи, эзгу туй-
ғуларга ошно айлағувчи оҳанг...
Бутун вужудим қулоққа айланади:
ажабтовур ўтли нолалар, ҳаётбахш
майин нолалар.

Унинг ноласи — илк баҳорнинг илк
нозиктан майсаси.

Унинг ноласи — қақалоқнинг илк
янғроқ овози.

Унинг ноласи — турли ғуборлар-
дан холи илк муҳаббат, субҳидам
куёшининг илк заррин нурлари.

Унинг ноласи — шукроналик,
Ватанга, умрга, ҳаётга — барча-
барча шодлик-қувончларга, ширин
ғам-ташвишларга шукроналик.

Шундай экан, дилбар нолалар
ижодкори, мохир бижжакчи, Ўзбе-
кистон халқ артисти **Абдуҳошим
Исмоилов** меҳмонимиз.

— Абдуҳошим ака, «Бедорлик» си:
учун ижодим, дам олишми ёки ҳузур
ми? Аслида сиз уни қандай ҳис қи-
ласиз?

— Бедорлик мен учун кутиш демак.
Соғиниб кутиш, орзиқиб кутиш...
Ижодкор учун энг ҳузурбахш дамлар
бедорлик дамларидир. Аллоҳ берган
лаёқатни, истеъдодни юзага чиқа-
риш вақти бедорликдир. 100дан ор-
тиқ куй-қўшиқларим шунинг натижа-
си, десам муболага бўлмас.

Бедорлик баъзи инсонларни чар-
чатиши мумкин. Лекин мен учун у

ижод, илҳом билан юзлашишди. Бинобарин, бедорлик — ижод тўлғоғида кечган онларим. Бу шундай мўъжизали илоҳий оламки, буни фақат унга ошно бўлганлар тушунади.

— Бастакорнинг ҳар бир қўшиғи ўзи учун ҳам, тингловчи учун ҳам янгилик бўлиши керак, назаримда. Сиз нима дейсиз?

— Тўғри. Бастакор мусикаси орқали ранг-барангликка эришмоғи, такрорга йўл қўймаслиги керак. Шу боис ҳар бир миллий сознинг ўзига хос чолғу имконияти доимо эътиборимда туради. Қўшиғимни тугатиб, хонандага берар эканман, унинг ижросини интиқлик билан кутаман. Чунки ҳар қандай қўшиқни маромига етказиб қўйлашда гапкўп...

— Ижод бошладан аввал ўзингизни унга қандай тайёрлайсиз? Дейлик, шеърни ўқиб, даб-дурустдан мусика ёзасизми?!

— Ҳар сафар мусика ёзишни бошлар эканман, ўзимни ҳаваскор даражасида ҳис қиламан «Шунча шеърга куй басталадим, яхши кутиб олишди, буниси ҳам шулардан бирида» деган фикр ҳаёлимга келишидан чўчийман. Мағрурлик, манмансирашдан ҳайикаман. Чунки ижод — илоҳий мўъжиза. Мусиқам радио-телевидение орқали янграгач, «энди бастакор бўлибман», дейману янги мусика ёзишни бошласам, яна аввалги ҳолатга тушаман. Биласизми, мусика дунё мўъжизаларидан бири. Куй-қўшиқни тинглаш осон иш, унинг сеҳридан баҳраманд бўлиш эса ҳаммага ҳам насиб этмайди.

— Танкидга, хусусан, қўшиқларингиз танқидига қандай қарайсиз?

— Очиги, танкид кимга ёқарди. Чунки инсон табиати қизик-да. У ҳаммаша ширин сўз, яхши гап гадоси. Лекин танкид ҳолис бўлса, асосли бўлса, уни тўғри қабул қиламан. Тирноқ остидан кир қидирувчилар билан мурося қила олмайман. Танқид бор жойда ҳалоллик, профессионал савод бўлиши шарт.

— Айни вақтда санъаткорларимизнинг жаҳон саҳнасига чиқиши одатий ҳолга айlandи. Хорижда концерт берганингизда қай бир чиқишингиз ўзингизни ҳаяжонга солган?

— Санъаткорларимизнинг хорижда ҳар бир чиқиши фақат мени эмас, барча ҳамюртларимизни фахрлантирса керак. Қўлгина давлатларда бўлдим.

Тили, миллати бошқа мухлисларга санъатимизни намойиш қилиш, улар

олқишига сазовор бўлиш осонроқдир, балким. Аммо мумтоз мусиқамиз орқали улар кўнглига кириб бориш, уни забт этиш осон эмас.

Хабарингиз бор, Парижда бобомиз Амир Темурнинг юбилеи нишонланди. Шунда Баҳодир Йўлдошев режиссёрлигида мумтоз шоирлар — Навоий, Атоий, Ғузулий ғазаллари асосида театрлаштирилган адабий композиция тайёрланди. Дастур орасида менинг «Тўёна» номи мусиқам ҳам бор эди...

— Кечирасиз, гапингизни бўламан. Менимча, сизнинг шу мусиқангизга, ижроингизга барча қойил қолган, тўғрими. Лекин нима учун номи «Тўёна»...

— Бу менинг Ватанимга, мени шу даражага олиб чиққан устозларимга, мени олқишлайдиган барча мухлисларимга миннатдорчилигим ифодасидир. Номи ҳам шундан келиб чиққан.

Энди юқоридаги гапга қайтсак. Атрофимдаги созандалар ҳам залдаги мухлисларнинг қизиқишини сезиб уни шундай ижро этишдики, ҳаттоки ўзим ҳам уларга тэн бердим. Фақат мен эмас, ҳаммам, мусиқа тугаган бўлса-да, унинг таъсиридан чиқа олмай қолди. Ўзим ҳам анча вақт мўъжиза навосида учиб юрдим...

Залдаги томошабинлар ҳайратини кўриб, мусиқам билан, қолаверса шундай санъати бўлган халқим билан фахрланиб кетдим.

— Абдулошим ака, санъат кенг тушунча. Мақом санъати ҳақида фикр юритадиган бўлсак, сиз уни қандай изоҳлайсиз?

— Уста Жума деган бобом бўлардилар. Ўз даврининг зур санъаткори. У киши менга шундай таълим берганлар.

Мақом санъати уч маънони билдиради. Санойи нафиса — яъни, гўзал санъат! Санъат ҳам, санъаткор ҳам доимо пок, гўзал бўлмоғи керак. Санъат манмансираш, қўчирмакашлик, шаққоқлик билан ҳеч қачон чиқма олмайди.

Ғизои руҳ (руҳ озиғи) — яъни санъат руҳлар кучи билан вужудга келади. Шунинг учун санъат илоҳий мўъжизадир.

Илми мусиқа — яъни билимларнинг энг улуги. Бизнинг мақом санъатимиз шу билимларнинг чўққиси.

Мен мақом санъатини бобомнинг шу таълимоти асосида тушунаман.

— Бизда истеъдодлар кўп. Уларга яратилган шароитлар, истеъдодла-

рини намоён қиладиган турли танловлар ҳам кўп. Сиз бунга гувоҳсиз. Сўнгги пайтларда хонандалар сони ҳам сезиларли даражада ошди. Шунинг ҳисобига енгил-елпи қўшиқлар ҳам талайгина: Айникса, эстрада жанрида. Айтинг-чи сонга қараб, сифат унутилмадими? Саёз қўшиқлар кўпаймаслиғи учун нималар қилиш керак, деб ўйлайсиз?

— Қай бир сабабларини айтмай. Бу ишни аввало биринчи поғона — богчалардан бошлаш керак.

Мусиқа муаллимларимиз рубобдоира сингари миллий созларда машғулот ўтказсалар қанийди. Мактабда миллий созларимиз тарихи, аҳамияти ҳақида кенгроқ тушунчалар бериб борилса. Машҳур устоз-санъаткорларнинг ибратли ҳаёти, ижоди кўпроқ ўргатилса. Санъат камтарлиқни, ҳалоллиқни, фидоилиқни ёқтиради, деган фикр уларнинг онгига сингдирилса. Тайёр хориж мусиқаларига ўзбекча матн қўйиб, «қўшиқ қўйладим, санъаткорман» дейиш манманлик эканлиги тушунтирилса...

Афсуски, бемаза қўшиқларнинг мухлислари ҳам тезда топила қолади. Қўшиқларимиз оз бўлса ҳам соз бўлсин-да.

— Бу йил Соғлом авлод йили. Ёш авлод ва санъат масаласига қандай қарайсиз?

— Ёш авлодни санъатга кўпроқ қизиқтириш керак. Санъатга ошно бўлган киши жисмонан ва руҳан соғлом ўсади. Ахир бежиз «Соғлом танда — соғ ақл» демайдилар. Шунинг учун ёшларни гўзаллиқка, нафосатга, эзуқлиқка ошно қилувчи санъат билан шугулланишлари мақсадга мувофиқ. Гўзаллиқни дилдан тушунадиган, қалбдан ҳис қиладиган инсонларнинг қалби гўзал бўлади ва улардан ҳеч қачон ёмонлик чиқмайди. Соғлом авлод йилда санъатни юракдан севувчилар кўпайишини истардим.

— Қўшиқдан кўпроқ баҳра оласизми ёки мусиқадан...

— Иккисидан ҳам.

— Сизнингча Абдулошим Исмоилов ким? Унга қандай нисбат бера-сиз?

— У оддий инсон. Лекин мусиқа учун ҳаётини бағишлаган, унга бир умр муҳаббат қўйган инсон.

— Самиимий сўхбатингиз учун та-шаккур. Сиздан янги дилбар қўшиқлар кутиб қоламиз.

Маҳмуда АБДУЛЛАЕВА
сўхбатлашди

Ўзбекистонда ижтимоий йўналирилган бозор иқтисодиётининг шаклланиб боришининг шарт-шароитларидан бири бу кичик ва хусусий корхоналар тимсолидаги иқтисодиётнинг хусусий секторини яратибдан иборатдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Биз кичик бизнесга, хусусий тадбиркорликка нисбатан республикамизни иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришни таъминлайдиган омил деб қарамоғимиз лозим».

Хатто қулай шарт-шароитга эга бўлган, иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларда ҳам кичик ва хусусий корхоналар учун рақобат уларнинг оёққа туришига қаттиқ таъсир қилади. Шу боисдан кичик ва хусусий тадбиркорлики давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг аҳамияти катта. Чунончи, Англияда тадбиркорликини қўллаб-қувватлашнинг учта давлат дастури, Францияда иккита давлат дастури мавжуд. Жанурий Кореяда савдо ва саноат вазирлиги томонидан кичик ва ўрта корхоналар учун информацион тармоқ ва маълумотлар таянч нуқтасини яратишнинг беш йиллик дастури назорат қилиб борилади.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликини ривожлантиришнинг жараёнларини жадаллаштириш мақсадида ҳамда давлат ҳўжалик ва жамоат тузилмаларининг фаолиятида қулай тадбиркорлик муҳитини яратишда аниқ мувофиқлаштириш ишларини таъминлаш учун 1995 йил августда «Кичик бизнесни ва хусусий тадбиркорликини қўллаб-қувватлаш давлат дастури» қабул қилинди. Унинг асосий мақсади қуйидагилар ҳисобланади:

— бозор муносабатлари фаолиятига аҳолининг кенг қатлами иштирок этиши;

— боқиманда ва фақат истеъмолга

КИЧИК ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК ДАВЛАТ ҲИМОЯСИДА

асосланган руҳиятнинг олдини олиш, «тадбиркорлик вирусини» сингдириш, хусусий бизнес билан фаол шуғулланиш истагини уйғотиш;

— қишлоқ ҳўжалигидаги ўзгаришлар натижасида ишсиз бўлган қишлоқлари иш билан таъминлаш учун қишлоқ жойларда янги иш жойларини яратиш;

— қишлоқ жойларда бозор муносабатлари ва инфратузилмаларни тўхтовсиз ривожлантириб бориш учун шарт-шароитлар яратиш;

— хизмат кўрсатиш ҳўжмини кенг қўламда ўстириш, аиниқса, банк аудиторлик, консалтинг, воситачилик фаолияти билан боғлиқ хизматларни қўпайтириш;

— кичик, тезда мослашувчан ишлаб чиқаришни тадбиқ этиш, ҳўжалик самарадорлигини оширишни таъминловчи, ички бозорини товар билан тўлдирувчи ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни йўлга қўювчи кичик ва хусусий корхоналарни қўпайтириш.

Бу дастур кичик ва хусусий тадбиркорликини ривожлантиришнинг қонуний ва меъёрий негизини такомиллаштириш ва ривожлантириш каби вазифаларни ҳал қилишда давлат қўмагини талаб этади, яъни:

— технологик ишлаб-чиқариш, молия-кредит, ижтимоий ва реклама-информацион қўмақ бериш;

— тадбиркорлик соҳасида ишловчи кадрларни тайёрлаш, қайта ихтисос-

лаштириш, кадрлар малакасини ошириш.

Жумҳуриятда тадбиркорликини самарали ривожлантириш учун зарурий ҳуқуқий муҳитни шакллантириш — бу кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш, ҳимоя қилиш, улар фаолиятини юритишларида эркинлик, аниқ ҳуқуқий кафолат билан таъминлашда бир бутун қонун ва меъёрий тизимни ағуздга келтириш кўзда тутилади.

Айнан, шу «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликини ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида» қонуннинг қабул қилиниши давлат қўмағидир. Ўзбекистон учун эркин тадбиркорлик фаолиятини тезроқ ривожлантириш зарурияти шунинг учун туғилган эдики, меҳнат ресурсларининг ортиққалигини ҳал қилишда ва иш билан таъминлашда тадбиркорликни қўлай имкониятлар берад эди. Шу билан бир қаторда тадбиркорлик бир қанча вазифаларни ҳам ечар эди. Бу вазифаларга қуйидагилар кирди:

— аҳолининг шахсий эҳтиёжлари учун фойдаланиб келинаётган молиявий ва моддий маблағларнинг бир қисмини ишлаб чиқаришга жалб этиш;

— аҳолининг турли хил қатламлари талабларига жавоб берувчи халқ истеъмоли товарларини ишлаб чиқаришни ва хизматлар кўрсатиш доирасини кенгайтириш (бу эса фуқароларнинг иш билан таъминланишини қў-

Иброҳим РАҲИМ

ЎЗБЕКИСТОНИМ ҚИЗЛАРИ

Ўзбекистоним қизлари,
Миллатнинг илдизлари,
Сиз бахтимиз қундузлари,
Элим чехраси — юзлари,
Ўзбекистоним қизлари.

Халқимнинг бол қизлари,
Шарқнинг ёруғ юлдузлари,
Тулган ойдек гўзаллари,
Битилмаган газаллари,
Ўзбекистоним қизлари.

Ҳар жойда ҳозирсиз, борсиз,
Диллардаги сөзсиз, торсиз,
Сизлар борки, биз ҳам бормиз,
Сизга ҳамроҳ ва падармиз,
Ўзбекистоним қизлари.

Замонамнинг шўҳ қизлари,
Қанду асал, қирмизлари,
Аёл йили яхши бўлди,
Кўнглингиз қувончга тўлди,
Ўзбекистоним қизлари.

Бу кун энди соғлом авлод,
Йилидан ҳам бўлурсиз шод,
Ана ҳўрмат, Сизга омад,
Тагин, нималар истайсиз?
Ўзбекистоним қизлари.

пайтиришга ёрдам беради);

— моддий хом ашё ресурсларидан самарали фойдаланиш даражасини ошириш, шу жумладан, ишлаб чиқариш чикиндилари ва иккиламчи хом-ашёларни жалб этиш;

— ишлаб чиқариш ва муомалага ноёб товар ва хизматларни жалб этиш; илгариги маъмурий-буйруқбозлик тизимида талаб бўлмаган ходимларнинг иш тажрибаси, меҳнат янгиликлари ва билимларини жалб этиш;

— давлат бюджетни маблағларини фойда кўрмасдан, зарар қўриб ишлатган корхоналарга жалб қилмай, балки иқтисодийётни тезроқ замонавийлаштириш ва унинг кўрсаткичларини кўтариш мақсадида фойдаланиш имкониятларининг борлиги;

— воситачилик фаолиятини кенгайтириш асосида худудларнинг теңологик қуролланишини ошириш орқали, товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни истеъмолчиларга яқинлаштириш, товар ва хизматларни Ўзбекистоннинг умуммиллий бозоридан халқаро бозорга олиб чиқишни амалга ошириш ва бошқалар.

Тадбиркорлик ривожланишининг давлат томонидан рағбатлантирилишининг иқтисодий томонлари билан бир қаторда, маъмурий-ташқилий рағбатлантириш ва воситаларидан ҳам фойдаланилади.

Кичик ва хусусий тадбиркорлиқни давлат томонидан рағбатлантирилиши қуйидаги тамойилларга асосланади:

— ҳокимиятнинг марказий ва маҳаллий органлари тадбиркорларнинг ҳўжалик фаолиятига қўнўнчилиқнинг махсус назарда тутилган ҳўлатларидан ташқари аралашмаслиги;

— турли мўлкчилик шаклидаги корхоналар билан бир қаторда кредит, моддий-техника, ахборот ва ишчи ходимлар ресурслари учўн теңг ҳўқўқ

билан таъминланиши;

— давлат ва маҳаллий бошқарув органларининг ҳаракатлари оқибатида тадбиркорга зарар ёки олинадиган даромадга таъсир этса, суд қарори билан жавобгарлик белгиланиши ва суд органлари қарорига асосан сўзсиз зарар қўлланиши.

Кичик ва хусусий бизнес корхоналарини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

— қўнўний-ҳўқўқий жиҳатдан таъминлаш;

— ташқилий жиҳатдан таъминланиши;

— тадбиркорлик ривожланиши учўн моддий техник шарт-шароитлар яратиши;

— молия-кредит таъминоти;

— тадбиркорлиқнинг сўғурта кўмаги билан таъминланиши;

— тадбиркорлик секторининг ишчи ходимлар билан таъминланиши;

— ташқи иқтисодий фаолиятда кўмак;

— ахборот-маслаҳат билан таъминланиши;

— тадбиркорларни ижтимоий руҳан қўллаб-қувватлаш.

Хўқўқий кафолатларнинг ўрнатилиши тадбиркорларни маъмурларнинг ўзбўшимчилигидан ҳўмоия қилади, маъмурларнинг ҳўжалик тижорат фаолиятига аралашувини чегаралайди, хўсўсий мўлкчилик ҳўқўқўининг ҳўмоияси ва дахлсизлигини, шу жумладан талон-тарож ва ўзравонликлардан ҳўмоияланишини таъминлайди.

Ўзбекистондаги иқтисодий ислохотларни ўтказиш жараёнида корхоналар умумий сонида хўсўсий секторнинг тўтган улўшини жаҳўн кўрсаткичларига яқинлаштирилди, давлат мўлкчилиги монополияси тўгатилмоқда. Ички маҳсўлот ишлаб чиқаришда нодавлат сек-

тори устўнликка эриша бошлади.

Шўни таъкидлаш лўзимки, тадбиркорлик фаолиятини ўстириш ўзоқ жараён ва уни қуйидаги босқичларда амалга ошириш мўмкин:

I босқич — тадбиркорлиқнинг шаклланиши ва ривожланиши учўн қўнўний ва меъёрий-хўқўқий асосларни нашр қилиш, кичик ва хўсўсий бизнесни қўллаб-қувватлаш ташқилий тузилмасини шакллантириш, тадбиркорлиқнинг бозор инфратузилмаларининг бўғинларини тўзиш.

II босқич — Ўзбекистон Республикасида ва вилоятларда бозор инфратузилмаси тизимининг шаклланишини тўғаллаш. Миллий даромад ва ялпи ички маҳсўлот тузилмасида кичик ва хўсўсий бизнеснинг улўшини ўстиришни таъминловчи хўсўсий сектор ва тадбиркорлик фаолиятининг ҳамма шаклларини ўстириш.

III босқич— ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларга хос хўсўсий тадбиркорлик тузилмасини шакллантириш, шу жумладан, йирик корхоналар билан шартномавий мўносабатларни ривожлантириш, тадбиркорлик тузилмаларининг ўз шахсий ресурслари ва маблағлари асосида ривожланиб бориши билан давлат мадади доирасини сезиларли равишда камайтириш.

Вилоятлар бўйича бў вазибаларни бажаришда иқтисодиётда тадбиркорлар секторини ўстиришни босқичма-босқич амалга ошириш, ҳудудий жиҳатдан мос келмаслик ҳўлатлари ҳам мавжуддир. Бироқ умуман олганда, навбатдаги босқичнинг бошланиш вақти олдинги босқич вазибаларининг ҳал этилишига боғлиқ.

Раҳим ГАЙБУЛЛАЕВ,

Ўзбекистон Фанлар Академиясининг
Иқтисод институти

*Депутатсиз ё тадбиркор,
Сигир соғар ё пахтакор,
Муаллимсиз ё талаба,
Ҳар ишда қилинг ғалаба,
Ўзбекистоним қизлари.*

*Буюк келажак қўрурмиз,
Иқбол сари юрурмиз,
Инсоф, андиша, адолат-
Бор ерда эркин юрурмиз,
Ўзбекистоним қизлари.*

*Ҳўрматга иззат бўлеусидир,
Ишончага хизмат қилеусидир,
Қадрни Қодир билеусидир,
Таҳсинга лўйиқ бўлеусидир,
Ўзбекистоним қизлари.*

*Буюк кўнларимиз келур,
Бахтигизни кўргим келур,
Буюкка суюк бўлурсиз,
Шўхона тўрмуш қўрурсиз,
Ўзбекистоним қизлари.*

*Мардлар қилар юртни обод:
Бўлингиз Жаҳўн ё Дилиод,
Ҳаммангиз етинг юксакка,
Чиқинг осмон-фалакка,
Ўзбекистоним қизлари.*

*Садоқат сизга ёр бўлсин,
Иффату ҳаё бор бўлсин,
Бахт сизга тўмор бўлсин,
Яхшилар ҳўмор бўлсин,
Ўзбекистоним қизлари.*

ТОҒОРА

(Ҳикоя)

Мухаббат бир маҳалла нарига келин бўлиб тушди. Шароф йўлнинг чап қанотидаги маҳаллада улағйган, Мухаббат эса йўлнинг ўнг томонидаги гузарда бўйга етган. Ҳовли-жойларининг оралиги бир чақирим келмаса ҳам бир-бировларини танимас, мактаблари бошқа-бошқа бўлган.

Шазар — шазар-да! Кўча кесиб ўтдингми — бировни-биров билан иши йўқ, битта маҳаллада яшаб борди-келди қилмайдиганлар кўлаб учрайди.

Шарофнинг онаси отин кампирдан Мухаббатнинг таърифини эшитдию қураги қизиди. Аввал эгачиси билан борди, кейин катта қизини эргаштириб борди, охири эрини иккита оқсо-

қолга қўшиб жўнатди. Иш битди, тўй бўлди.

Мухаббат келин бўлиб тушган хонадон ўзидан тинган эди. Қизлар аллақачон турмушга чиқиб кетган, чолу кампир ёлғиз ўғли Шарофнинг орзу-заъасида юришарди.

Шароф — қўли тўртта, оёғи олтига, шамолдай учқур йигит. Ирригация институтини тамомлагани учунми ҳар гапнинг бирида «Сув қилиб юбораман», «Сув бўлиб кетдим» деб турарди. Бировнинг қўнғилини унчалик оғритмаганига яраша бошқанинг ҳожатини ҳам чиқармайди. У тўғри бўлиб тўғримас, эгри бўлиб эгримас, ишқилиб, маҳаллада бор-йўғи билинмас, уй ичида тек турмас йигит эди.

Бир умр ўқитувчилар қилиб қимга, қачон нима дейишни обдан завосини олган отаси қанчалик камсуқум бўлса, ўғли шунчалик баландпарвоз.

Шароф ўн саккизга етар-етмас машина минди. Миндию ерда юришни унутди. Ота-онасига хизмат қилишдан ташқари кўча-кўйда қўл қўтарган бирор одамни ҳам ташлаб кетмас, машина бензинига келганда сопини ўзидан чиқариб юрарди.

Шарофнинг отаси ўғлининг қасрда ишлашини ҳам билмайди. Бир таниши орқали уни солиқ йиғадиган ишга жойлаган эди, маъқул тушмади. Солиқ идорасида ишлаш осон эмас экан. Унга бер, бунга бер, ундан ол, бундан ол, ўртада сен юзи қора бўлиб қолармишсан. Ўзи иш қидириб юрди. Бир

фирмага даллол бўлиб жойлашди. Бу ерда ҳам иши олдинга жилади. Топсанг — ош ейсан, топмасанг — тош ейсан эмиш.

Бир кўрсанг машина юкхонасида яшик-яшик апельсин, бир кўрсанг ўрам-ўрам линолеум, қоллаб ғуруч дейсики, гречка ё маргарин, писта ёки ё тузланган балиқ, ишқилиб, кўзига нима илиниб, кўлига нима тушса насибасидан қуруқ қолмайди.

Гоҳо онаси билан пачка-пачка пул санаса, гоҳо отасининг пенсиясидан бензинга пул сўраб қолади.

Ўелининг юриш-туришида на ҳаловат, на бирор маъно кўрмаган ота бир кун уни ёнига чакириб:

— Ўелим, ёшинг йигирма бешдан ошиб қолди, — деди. — Сен тенгшлар бемалола оила тебратаяпти. Ёнингда дипломинг, бирор муқимрок жой танла, ахир бекорга ўқимагасан?

— Эҳ, отажон, — жавоб қилди Шароф, — дипломни алақачон аямларга ёстиқ қилиб берганман. Кимни ҳозир диплом боқаяпти? Сизини?

— Мен ахир нафақа оламан. Бир умр мени дипломим боккан, у сени ҳам одам қилган.

— Йўқ, папаша, ҳозир диплом одамни ало қиялаяпти. Ҳозир молада — тадбиркор. Уни у ёққа урасиз, буни бу ёққа сурасиз, қарабсизки, Сизнинг дипломиниз топадиган бир ой-лиқ пул икки соатда чўнтагингизда! — Жуда сан айтганчалик эмасдиров...

Муҳаббат тўйдан кейин беғона хонадонга тезда ўрганиб қолди. Худди бир умр шу уйда ўйиб-унгандай ўзини эркин ҳис қиларди. Қайнона-қайнонасининг зурматини жойига қўйиб, эрининг топганидан кўнгли тўқ юрарди.

Шароф Муҳаббатга қаттиқ гапирмас, ўзи топиб, ўзи ўйланмаган бўлса ҳам хотмининг юмшоқ табиатида хурсанд, борган сари унга меҳри ошиб, уйда нима иш бўлса ёнига чакириб, бозор-ўчарни бирга қиларди. Фақат дам олиш кунни бироз галатирок воқеа бўлиб қолди-да! Эру хотин бозорга мураббо учун қулулпнайга кетишиди. Бозорда қулулпнай камроқ эканми битта жойда одамлар анча тўпланиб қолишган эди. Дурқунгина жувон пештахта устидаги қулулпнайларни тарозида тортиб турар, ўгли бошқа

тоғораларни аста-секин онасининг олдига бўшатарди. Шароф битта челакини қулулпнайга тўлдирди-да хотинининг кўлига тутқазиб, «Сен машинага боравер» деб иккинчи челакини пештахта устига қўйди. Муҳаббат челакини олиб кетаётганда битта-иккита қулулпнай ерга тўқила бошлади. У сўмжачасидеги доқа билан челақ оғзини ўраб қўймоқчи бўлди. У ёнидан, бу ёнидан тўртиб-сўртиб ўтаётган одамлар унга ҳалакит берар, доқанинг учини ҳеч бир-бирига боғлай омай, охири чеккароққа ўтди.

Муҳаббат челақ оғзини ёпиб, энди машина томонга кетмоқчи бўлганда қулулпнай сотаётган жувоннинг ўғли билан Шароф бир-бирига қўлларини паҳса қилиб бақириб-чақираётганини кўриб қолди. У «нима гап бўлди-кин?» деган маънода эрининг олдига қайтиб келганда йигитча «Ана, хотинининг кўлидаги челақ, айтдимки-ку иккита челаққа пул тўлмайсиз деб, сиз бўлсангиз битта челақ - битта челақ деб жанжал қиласиз!», деди бақириб.

Шароф ялт этиб хотинига қаради: «Бўлди-бўлди, кечирасан, эсимдан қўтарилибди», деди қалтираган қўллариди пул санар экан. У орқасидан «Қайтиминг олинг» деган овозга қўлини сиптаганча тез-тез одамлар оқимида қўшилиб кетди. Муҳаббат учиб кетаётган эрининг орқасидан далласлаб етиб келганда Шароф сизиретни босиб-босиб бурқситиб турарди.

Муҳаббат эрини хижолатдан чиқармоқчи бўлгани, ё ўзи хижолат тортидими жамғина машинага ўтирди. Уйга келгунча эру хотин чурқ эттишмади...

Шароф дам олиш кунни қасқадир бормоқчи эди, машинасининг тагида кичкина ҳалқоб — нам қўриб қолди. У мой оқитиб, деб ўйлаган эди, қўлоб жой унчалик йилтирамайди. Балки антифриз бўлса керак деган ҳаёда моторни ўт олдириб, капотни очиб машинанинг у ё-бу ёнига қарай бошлади. Бир маҳал радиатор олдидан антифриз томчилай бошлади. У моторни ўчириб, радиаторни яматшига кетди, келиб яна кетди. Антифриз олиб келди.

Радиаторга антифриз қўйишдан олдин эскисини бўшашиб олиш учун тоғора керак бўлди. Ҳовли суғураёт-

ган хотинига қараб:

— Муҳа, — деди «Муҳаббат» исмини кичрайтириб, чиройли ҳазил қилмоқчи бўлгандай, — ертўлага тушиб бирорта тоғора олиб чиқ.

Муҳаббат ертўлага тушиб кетди. У ертўла ичини ҳали унчалик ўлаштириб олмаган. Нима, қасрда туришини яхши билмайдди. Эри «тоғора» деди. Сирли тоғоралар увод, охори тўқилгани йўқмикан? У ертўла бурчагида ичини нималардир солинган алюмин тоғорага қўзи тушиди. Муҳаббат тоғорани бўшатган заҳоти галати бўлиб кетди. Тоғора қўзига иссиқ кўринди. Бундан уч-тўрт йил бурун бўлган воқеани эслади. Кеч қуз эди. Отасининг уйида ҳовли-кўчани суғуриб йиғиштирди. Ҳаммаёқни ҳазон қоплаган. Айниса олма, шилос барглари кечроқ саравар экан, бир кун аввалги совуқдан ер билан битта бўлиб ётарди. Ҳамма ахлат идишлар тўлди. Қолларга ҳам солди. Қолгани ерда сочилиб ётмасин деб онасининг мураббо қайнатганда тагида олмайди, деб асраб-авайлаб қарадиган капта алюмин тоғорасини ҳам ҳазонга тўлдириди. Ҳамма ҳазон, ахлатларни кўчадаги гул экилган ариқ ёқасига «ахлат машина» келса осон бўлиши учун қаторлаштириб қўйди. Шу кун ақсида юриб, «ахлат машина» келмади. Муҳаббат кечқурун йиғилган майда-чуйда ахлатларни кўчага олиб чиққанда тоғора жойида турарди. Эрталаб у ўқишга кетаётганда ҳазон тўла тоғора қўзга ташланмади, ҳайрон бўлиб онасидан сўраганда онаси олманини айтган эди. Шунда она-бола кечаси ҳазон тўла тоғорани қим-лир олиб кетганидан жигибўйрон бўлишган эди.

Муҳаббат гумонидан эсанкираб, тоғоранинг орқасини ўғирди. Тоғоранинг тагидаги белгига қўзи тушиди. Унда миҳ билан ўйиб ёзилган «М» ҳарфи бор эди.

Муҳаббат ўйинқароқлик қилибми, ё қўни-қўшини лозимандаларга олганда алашиб кетмасин деган ҳаёдами, билмайди, аммо миҳ билан «М» ҳарфини ёзиб қўйгани аниқ эсида...

Шароф хотинининг да, деганда ертўладан чиқавержагани учун ўзи югуриб қирганда Муҳаббат алюмин тоғорани қучоқлаганча ертўла ўртасида дағ-дағ титраб турарди.

Келажагимиз Ворислари

Келажагимиз ворислари бўлган ёш авлод таълим-тарбияси шу куннинг энг долзарб вазифаларидандир.

Мамлакатимизда кенг тadbик этилаётган янги мафкура, миллий ғоя республикамиз аҳолисининг барча қатламлари, гуруҳлари, жумладан, ёшлар ва талабаларнинг онги, ахлоқи, тафаккури, дунёқарашини нафақат тарихий, миллий ва умуминсоний қадриятлар билан янада бойитади, шу билан биргаликда ватанпарварлик ҳамда инсонпарварлик туйғуларини ҳам тарбиялаш ва мустаҳкамлашда катта ўрин тутади. Ҳар бир халқнинг ўз ахлоқий тушунчалари, идеаллари бор. Шунинг учун муайян халқ эстетик қарашлари миллий рух билан сугорилган бўлади. Бундай миллий рух асрлар мобайнида шаклланиб, оғзаки ҳамда ёзма маънавий қадриятларда ўз ифодасини топади.

Қадимги туркий халқларнинг ахлоқий муносабатлари хусусидаги маълумотлар зардуштийликнинг «Авесто» ёдгорлигида, Махмуд Кашгарийнинг «Девони луғотит турк», Юсуф Хос Хожибнинг «Қутадғу билик» асарларида ёзиб қолдирилган. Булардан ташқари халқимизнинг оғзаки ижодида инсоннинг қадр-қиммати, гўзал фазилатлари ҳақида сўз юритилган. Она-юрт учун курашда кўрсатилган қаҳрамонликлар улуғланди. Бу ғоялар кишиларни софдилликка, ҳалолликка чақиради. Мана шундай хислатларни бугунги ёшлар онига синдириш жуда муҳимдир.

Шўролар ҳукмронлиги йилларида мафкуравий тизимнинг турли соҳалари бири-иккинчидан ажратилиб амалга оширилиши, фуқаролик ҳуқуқларининг поймол қилиниши, ўзгалар урф-одатлари билан миллий урф-одатларимизнинг қориштириб юборилиши маънавий тараққиётимизга катта зарар келтирди. Лекин халқимизнинг тарихан шаклланган миллий маънавияти, маданий савияси, ёшларимизнинг шарқона ахлоқий фазилатлари, ота-она ва фарзандлар, қўни-қўшни, маҳалла-қўй алоқалари, ҳалоллик, иймон ва виждон билан боғлиқ қадриятларимиз ҳамон ўз аҳамиятини сақлаб келади.

Миллий ғурури, эътиқоди кучли авлод тезда ўз маънавий қиёфасини ўзгартирмайди, унда руҳий барқарорлик кучли бўлади. Ана шу тариқа миллий фазилатлар авлоддан-авлодга ўтиб, қон-қонимизгача сингиб кетади.

Шундай экан, бугунги кунда маънавиятимизни тиклаш ва ривожлантиришимизда миллийликнинг нақадар устуворлигини тўғри англай олишимиз ва уни ёшларимиз онига синдиришимиз лозим.

Маънавий тараққиёт пойдеворидир. Бу пойдеворни яратмасдан, мустаҳкамламасдан фаровон турмушга эришиб бўлмайди.

Жамиятимизнинг маънавий камолоти ўз-ўзича стихияли тарзда амалга ошмайди. Ҳар бир тузум, давр, муайян мақсадлар, талаб ва эҳтижлар асосида кишиларнинг маънавий камолотига таъсир кўрсатади, унга мазмун ва му-

айян йўналиш беради.

Тараққиётнинг ҳар бир босқичида инсон маънавий камолоти қай даражада эканлигини аниқлаш, қандай бўлиши кераклигини белгилаш, англаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Сўз ёшларнинг савияси ҳақида бўладими, миллий ахлоқий тафаккурининг бойлиги тўғрисидами, қадриятларнинг бойиб бориши хусусидами, булардан қатъи назар, маънавий ҳаётнинг мана шу жиҳатларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш маънавий мустақилликнинг асосий масалаларидан ҳисобланади. Бу муаммоларни ҳал этишда биринчи ўринда миллий истиқлол мафкурасини талабалар онига синдириш ниятда муҳимдир.

Аввало ёшларимиз ўртасида таълим-тарбия ишларини миллий, илмий ва маданий рух билан уйғунлаштириш лозим. Ёшларнинг аини кунлардаги маънавий қиёфаси қандай, уларни қийнаётган, тинчлик бермаётган муаммолар нима? Бу гала-говур ҳаёт, тезкор замондаги эврилишлар ва ўтаётган умр ҳақида ҳеч ўйлаб кўрилаяптими?

Кузатиш ва мушоадалардан келиб чиққан ҳолда ёшларнинг қизиқиш ва дунёқарашларини ҳисобга олиб, уларни 3 гуруҳга ажратиш мумкин. Ўспирин ва ёшлар орасида шундай бир гуруҳ борки, уларнинг ҳаёти-ҳаракатлари, фикр юритишларида йўл бошидаёқ адашганликлари билиниб турибди. Бундайлар номақбул йўллар билан бўлсада пул топиб, кайфу сафо қилишни ҳаётнинг мазмуни деб биладилар. Яна шундай гуруҳ борки, уларни асосатда қолганлар, деб аташ мумкин. Улар ихтимой ҳаётнинг туб илдизларини кўриш ўрнига ҳаётга юзак, энгил-елпи қарашга одатланиб қолганлар. Айрим эсанкираган ёшлар касб-корини алмаштириб, энгил ҳаёт кетидан қувиб қоладилар. Айрим ёшлар нодир қобилиятларини тижоратга, арзон-гаровга алмаштириб қўядилар.

Ёшларимиз орасида яна шундай гуруҳ ҳам борки, улар билан фахрлансак, гурурлансак арзийди. Бундай ёшлар касби, соҳалари турли бўлишидан, ҳар қандай иқтисодий қийинчиликлардан қатъи назар ўз илмий, амалий, ижодий ишларини бир зум бўлсада тўхтатмасдан яхши натижаларга эришмоқдалар. Улар давлатимизнинг, халқимизнинг бахти, келажақ осмонидига юлдузлардир.

Бундай авлодни вояга етказиш ва тарбиялаш фақат ота-она ёки педагогларнинг вазифаси бўлиб қолмай, балки жамоатчиликнинг шарафли бурчидир.

Гулсара АХМЕДОВА,
Самарқанд Давлат меъморчилик ва қурилиш институти ўқитувчиси

Тарих ва саҳна талқини

Санъатшуносо олим Тоир Исмоловнинг «Тарих ва саҳна» монографияси икки бобдан иборат. Биринчи боб «Тугилиш, шаклланиш ва тараққиёт йўллари» деб номланади. Боб ўз навбатида қатор қисмларга бўлинган. Ҳар бир қисмга бир масала қўйилиб, асосий диққат ана шу масаланинг моҳиятини очиб беришга қаратилган. Т.Исмолов ёзади: «Инсон қиёфасини саҳнада гавдалантириш у ёқда турсин, ҳатто қорғозда, матода акс эттиришни таъқиқлаган дин ҳукмронлигида бўлган мамлакатимизда асрлар давомида фақат меъморчилик ва тасвирий санъат, фақат миниатюра анъаналаригагина эга бўлганимизни, фақат ХХ асрга келиб, жаҳон маданияти йўлларига ҳамоҳанг тасвирий санъат, театр ва драматургия, мусиқа, кино ва телевидение соҳаларида ҳам ижодий мактабни ўтганимиз ва бунда рус маданияти, санъати катта роль ўйнаганлигини инкор этиб бўлмайди». Бу жуда тўғри ва адолатли фикрди. Лекин масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Топлатлар тузум мазкур соҳаларга катта эътибор бергани билан ўз манфаатини қўлаган, яъни мазкур соҳа орқали коммунистик мафкура кишилар онига изчил синдириб боришган. Оқибатда сохта гоа орқали аслида йўқ ҳаёт безаб қўрсатилди. Тузум мафкураси қолипига тушмаган, яъни ҳақиқий тарихий ҳаёт, шахс ўз ифодасини топган асарлар эса «Ўтмиш идеаллаштирилган» деган таъга билан қораланган, бундай асар муаллифлари эса қатагон қилинган. Т.Исмолов бу ҳолни аниқ фактлар орқали кўрсатади.

Иккинчи қисмда ҳудди мана шу ҳақиқат тилга олинади. Маълумки, тарихий мавзудаги, тарихий шахс хусусидаги асарга баҳо бериш учун, аввало асарда қаламга олинган тарихий воқеалик ва шахс фаолиятини тарихий ҳужжатлар асосида чўқур ўрганмоқ даркордир. Т.Исмолов шундай қилган. Шунинг учун Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Ҳусайн Бойқаро, Бобур образлари талқини хусусидаги фикрлари асосли ва илмийдир. Таъдикотни ўқиган киши Т.Исмоловнинг нафақат ўзбек тарихий драмаларини, балки рус ва қардош халқларнинг ҳам мазкур мавзудаги драмаларини чўқур билишини ҳис қилади.

Ҳ.Олимжоннинг «Муқанна» тарихий драмасини Ж.Жабборнинг «Ўт келин» драмасига қиёсан таҳлил қилади ва замон талаблари асарларда ўз изини қолдирганини жуда тўғри таъкидлайди.

Муаллифнинг «Жалолиддин Мангуберди», «Алишер Навоий» пьесаси ва спектаклига нисбатан билдирган фикрлари бутунги кун нигоҳи билан ёнда-

шишлиги ҳамда таҳлилнинг оригиналиги билан аҳамиятлидир. Энг муҳими Т.Исмолов қаҳрамонлар фаолияти замирига сингдирган муаллифлар гоёсини, шунингдек, мустабид тузум сиёсати таъсирида баъзи образлар синфийлик нуктаи назаридан тасвирланганлигини, режиссёрларнинг бу масалага урғу берганлигини тўғри англайди ва асосли эътироз билдиради.

Муаллифнинг «Муқимий», «Фурқат» драмалари хусусида билдирган фикрлари ҳам фактлар мисолида асосланганлиги учун унга киши қўйилади. Унинг мазкур асарлар ва уларнинг саҳнавий таҳлили хусусида билдирган эътирозлари бундан кейин шу тоифа, яъни биографик характердаги драмалари саҳналаштиришда ва гоёвий жиҳатдан тўғри ёндашишда қўл келиши шубҳасиздир. Чунки пьесалар борасида айтилган фикрлар илмий ва ҳаётий мантиққа эгадир.

Т.Исмоловнинг Кристофер Марлоунинг «Буюк Темур» ва унинг мазмунини асосида Асрор Самад томонидан яратилган «Соҳибқирон Темур» спектакли ҳақида билдирган фикрлари ҳам қимматлидир.

Таъдикотнинг иккинчи боби «Темур ва Темурийларнинг саҳнавий қиёфалари» деб номланади. У асосий диққатини асарларда акс этган тарих ва тарихий сиймолар фаолияти қанчалик ҳаёт ҳақиқатига мослигига қаратади. Тарихий ҳақиқат ўз бадий инъикосини тўғри топланлиги хусусида гапиради-ку, лекин мисол келтирмайди. Масалан, муаллиф бир ўринда шундай дейди: «Едгорнинг тахт учун кураши, халқнинг нозилики чиқишлари, Султон Ҳусайн билан шахзода Бадмуззамон ўртасидаги низолар буларнинг барчаси тарихий реал воқеалар бўлиб, муаллифлар томонидан меъёридан чиқмаган ҳолда фойдаланилган». Мана шу ўринда мисол келтириш жоиз эди. Яъни мазкур ҳолат, воқеа-ҳодисалар аслида қандай эди-ку, у драмада меъёридан чиқмай қандай ўз бадий аксини топди. Лекин ундай қилинмаган. Т.Исмолов асосан битта манбага суюнган, яъни Иззат Султоннинг «Навоийнинг қалб дафтари» таъдикотига. Тўғри, мазкур китоб илмий-назарий жиҳатдан бақувват таъди-

қот. Лекин истаймизми, истамаймизми, у иккинчи манба. Навоий ҳаёти, шунингдек, ўша давр муҳити хусусида энг мукаммал ва ишончли манба Хондамирнинг «Мақоримул ахлоқ» китоби ҳисобланади. Чунки у ўзи кўрган ва билган нарсаларни ёзган, шунингдек, Навоийнинг сўнгги қунида ҳам тепасида бўлган. Шунингдек, Зайниддин Восифийнинг «Бадоеул вақоъ» китоби ҳам Навоий, Ҳусайн Бойқаро ва бошқа тарихий шахслар ҳақида ҳали асарларда бадий инъикосини топмаган маълумотлар бор. Бундай манбаларга Мирхонд, Давлатшоҳ Самарқандийнинг асарларини ҳам қўйиш мумкин. Агар муаллиф шу асарлардан мисоллар олганда эди «Алишер Навоий» драмаси ва унда фаолият кўрсатган тарихий сиймолар хусусида янада янги гаплар айтган бўлар эди. Т.Исмоловнинг Навоий образида анча замонавийлаштириш ўринларини англаб, уни қайд қилишни табриклаш лозим. Шунингдек, Навоий образини киши актёр — Аброр Ҳидоятлов ва Олим Ҳўжаевлар икки хил талқин қилганлигини, уларнинг индивидиал хусусиятларини жуда нозик илғаб, уни очиб беролганлиги таъдикотга оригиналлик бағишланганлигини алоҳида таъкидлаш даркор.

«Мирзо Улугбек» трагедияси таҳлили китобнинг энг ёрқин саҳифаларидандир.

Т.Исмолов ёзади: «Объектив воқеаликка айланган ҳақиқат шахс характери ва воқеликни бир-биридан ажратмаган ҳолда, узвий боғлиқ ҳолда тасаввур қилишни талаб этади». Жуда тўғри фикр. Лекин муаллиф айрим образларга ёндашганда бунга изчил амал қилмаган. Бу ҳол Ҳўжа Ахрор ва Гавҳаршодбегим образларига ёндашганда кўринди. Бу иккала образни эскича қараш нуктаи назаридан таҳлил қилган. Тўғри, трагедиянинг руҳидан келиб чиққанда муаллифнинг фикри асослидай туюлади. Лекин тарихий фактлар драматург талқинини рад этади.

Бироқ таъдикот биз кўрсатган камчиликлардан қатъи назар катта илмий қимматга эга.

ҲАКИМЖОН КАРИМОВ,
филология фанлари доктори, ДТПУ
профессори

(Давоми)
Боши ўнган сонларда.

ИВЕСТО

Ясна, 32-Ҳот

1

— Эй, Мазда Ахура!
Менинг қавм-қариндошларим, ҳам-
корларим ва дўстларим шодмонлик ва
беҳрўзлик иштиёқида Сенинг талабинг-
дадилрлар.

Эй, девлар!

Сизлар ҳам ана шу ниятда уни ис-
танглр!

Зора, сенинг қосидинг — хабарчинг
бўлиб, Сенинг билан муҳорабага чо-
ланган нодонларни бу қабих ва ношо-
йиста кирдордан манъ эта олсак, қайта-
ра билсак.

2

Мазда Ахура Олам Шахриёри нурла-
ри остида ёлғиз Эзгу Ният билан улар-
га жавоб берди:

— Сипандормазнинг энг солиҳ биро-
дари бўлган порлоқ Ҳақиқат — Ашахни
сизлар учун интиҳоб айладим. Зора, у
сизнинг бўлса.

3

— Эй, девлар!

Сизнинг барчангиз қабих ниятга қа-
риндошсиз. Сизларни азалдан қўллаб-
қувватлаб, асраб-авайлаб келаётган куч

каззоб ва худбинликдан ўзга нарса
эмас.

Бу ёлгон ва мунофиқона амалларин-
гиз билан етти иқлимга ном таратдин-
гиз ва охир-оқибат шарманда бўлдин-
гиз.

4

Шу йўл билан сизлар одамларни чал-
ғитдингиз, улар энг қабих амалларга
қўл урдилар ва девларнинг муҳиблари
деў ном қозонадилар.

5

Шунингдек, қабих ният жаҳонни ҳа-
роб қилиш мақсадида сизга ва дуру-
вандларга ўргатган ёвуз андиша, калом
ва амал воситасида одамларни алда-
дингиз ва абадий саодатдан бебаҳра
қилдингиз.

6

Эй, Ахура!

У гуноҳларнинг зиёдалиги эвазига
мақсадига эришди ва ҳатто гуноҳлар
унинг поясини баланд — номдор айла-
ди. Аммо Сен ҳамма-ҳаммасидан огоҳ-
сен ва унинг охир-оқибат топадиган аж-
рини чандон яхши биласен.

Эй, Мазда!

Амр-ироданг, Ашах-Ҳақиқатга ети-

лиш Сенинг Олам Шахриёринг туфайли
раво бўлади.

7

Ҳақиқий саодат тирикликнинг ўзи
бизга таълим бергани каби темир тоб-
лагувчининг синовидек амал ва инти-
лиш сўнггидагина муяссар бўлишини бу
гуноҳкорларнинг ҳеч бири билмайди.

Эй, Мазда Ахура!

Сен уларнинг оқибатидан огоҳсен!

8

Вайвангхон Жам ҳам ўзининг ва
одамларнинг хушнудлиги учун жаҳон
Роббини хор тутди. У ҳам машҳур гу-
ноҳкорлардандир.

Эй, Мазда!

Мен бу гуноҳкорлар оқибатда Сенинг
адолатли ҳукминга мустаҳиқ бўлишига
шак-шубҳа қилмайман.

9

Ёмон тарбиячи ўз таълими билан
илоҳий сўзларни тескари қилади ва
тириклик идрокини ҳароб айлайди.

Ҳақиқатда, у одамларни ростликнинг
бебаҳо сармосидан ва Эзгу Ниятдан
баҳрасиз айлайди.

Эй, Мазда! Эй, Ашах — Ҳақиқат!

Менинг оламимдан бош кўтарган уш-
бу каломлар билан сизларга қурбонлик
келтираман.

10

Ҳақиқатда, у қўёш ва заминни икки
кўз билан кўрмоқни баттарин гуноҳ деб
билади. Бу илоҳий каломни тескари
англаган кимсадир.

У доноларни каззоб дурвандлар ан-
жуманига бошлайди. У экинзорларни
пайҳон қилади.

У Ҳақиқатпараст ашаванларга яроқ
ўқталади.

11

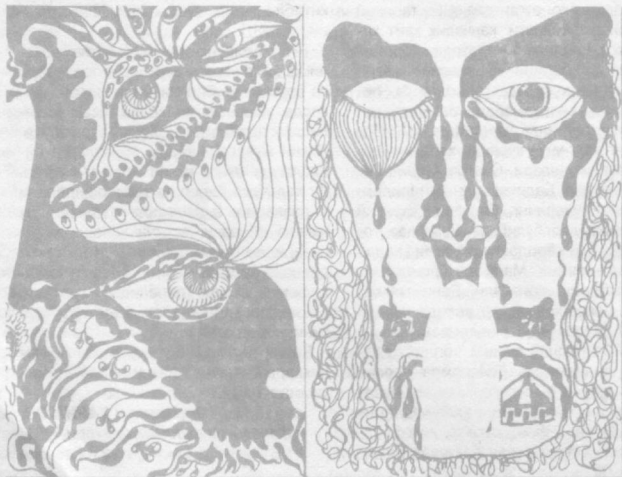
Ҳақиқатда, ўшалар тирикликни ту-
банликка итариб ташлашади. Улар каз-
зоб дурвандларни улуг санаб, қўларга
кўтарадилар. Аёл ва эрларнинг илоҳий
каломлардан баҳрасиз қиладилар.

Эй, Мазда!

Улар Ҳақиқат йўлидаги ашаванларга
гов бўладилар.

12

Улар бу таълимотлари билан инсон-
ларни энг солиҳ амаллардан манъ эта-

дилар. Улар олам аҳли тириклигини ўзларининг адаштиргувчи ҳукмлари билан паришон этадилар.

Улар гириҳма¹³, унинг ёрларини, қараплар¹⁴ ва қаззоб — дуржнинг шаҳриёрлигини истовчиларни Ашаҳ-Ҳақиқатдан мумтоз деб биладилар.

Мазданинг уларга ҳозирлаган мукофоти бор.

13

Эй, Мазда!

Гиреҳма ёмонлиқни ҳарчанд истама-син, қабих ният шаҳриёрлигини неча хоҳламасин, оқибатда бари бир ўз тириклигини барбод айлайди, вассалом.

Ушанда улар Сенинг пайғомбарининг элтгувчи пайғамбарингга орзуманд бўладилар ва Ашаҳ-Ҳақиқатни ҳамisha ҳимояга олган Зотни соғинадилар.

14

Гиреҳма ва қавайлар¹⁵ узоқ муддатдан буюн Зардуштни мағлуб этмоқ учун ақл ва қудратларини ишга соладилар.

Улар дурвандлардан мадад истаб, дейдилар: тириклик ҳароб бўлиши ва ўлимни қайтаргувчи ҳавм ўсимлиги уларга — Зардушт издошларига — наф етказмаслиги лозим.

15

Шундай қилиб, фаровон ва озод ҳаётни Зардушт қавмига раво кўрмаган гарпон ва қавайлар ҳақиқатда хор бўладилар.

Гарпон ва қавайлардан озор чекканларни Хурдод¹⁶ ва Амурдод¹⁷ Эзгу Ният саройига бошлаб боради.

16

Ҳақиқатда энг эзгу таълим ростлик илми ва диноҳоликдир.

Эй, Ахура Мазда!

Жамий менга озор истовчилар ва кўнглимга даҳшат солаётганлар устидан ҳукм юритасан. Мен-да дурвандлар шарридан Сенинг дўстларингни асра-гайдирман.

Ясна, 33-Ҳот

1

Ҳар ким бу дунёда тирикликни бунёд этгувчи қонун бўлган Ашаҳ-Ҳақиқат таълимоти асосида яшаши лозим.

Зардушт дурванд, ашаван ёҳуд эзгу ва қабих аъмоллари қоришиб кетган кимсани энг яхши равишу рафторга элтади.

2

Ҳар ким андиша, сўз ёҳуд икки қўли билан дурванд ёлгон билан курашса, унинг издошларини яхши йўлга бошла-ёлса, Мазда Ахураининг Муҳаббатини қозонади.

3

Эй, Ахура!

Ҳар ким Ҳақиқат йўлидаги ашаван билан — хоҳ қариндоши, хоҳ ҳамқори, хоҳ дўст-ёри бўлсин — энг яхши алоқада бўлса ва кимдаки ўз ғайрати туйфайл мавжудотни хифз-ҳимоя айласа, у Ҳақиқат-Ашаҳ ва Эзгу Ният саройида абадий саодатга восил бўлади.

А.ТИОРАШИН "Авесто" тугроғидан.

4

Эй, Мазда!

Мен Сени ардоқлайман ва Сендан ўтинаман: ишонсизлик ва сустниятилик ўртадан кўтарилсин. Қариндош-уруғлар калтафаҳмликдан; ҳамқорлар яқинлар алдовидан; дўст-ёрлар фитна ахлдан омонликда бўлиб, олам ёмон раҳбарлардан халос бўлсин.

5

Мен ўзимнинг энг буюк армоним — Эзгу Ният Шаҳриёрлигидаги абадий тирикликка қовушмоқ учун ҳаммадан қудратлироқ бўлган илоҳларингни мададга қорлайман, токи уларнинг паноҳи ва имдоди билан Ашаҳ-Ҳақиқат йўлида қадам ташлайин ва Ахура-Мазда Шаҳриёри бўлган манзилга етиб борайин.

6

Мен Ашаҳ-Ҳақиқатнинг устувор куй-чисиман. Энди бутун муҳаббатим, бутун борлигим билан Эзгу Ниятдан илтижо қиламан: инсонларга Сен — Ахура Мазда истагани каби йўл кўрсатмоқни, уларга раҳбарлик қилмоқни истаيمان.

Эй, Мазда Ахура!

Сенинг дийдорингга етишмоқ ва сен билан суҳбат қурмоқ менинг орзуим-дир.

7

Эй, Мазда!

Эй, яхшиларнинг яхшироғи!

Менинг ҳузуримга кел. Менга намоён бўл. Токи Ашаҳ-Ҳақиқат ва Эзгу Ният сиймоси остида инсонлар менинг сўзларимга қулоқ оссинлар.

Зора, бизга лозим тоатлар ва сенга лозим ибодатлар эл аро ошкор бўлғай.

8

Эй, Мазда! Менинг энг сўнгги нишонамни аён айла, токи Эзгу Ният билан унга юз бурайин ва сенинг зотингга ниёзлар келтирай. Ашаҳ-Ҳақиқатга йўғрилган ҳамду саноларим ҳаққи-ҳурматидан мени қомиллик ва абадийлик билан пойдор қилгайсан.

9

Эй, Мазда!

Ашаҳ — Ҳақиқат шукҳини зиёда этгучи икки буюк олам — Хурдод ва Амурдодким Сенингдир пок назар ва

теран ақл билан муяссар бўлгуси.

Шоятки, Эзгу Ният ягона рух соҳиби бўлиш бу икки оламнинг шуқуҳларини бизга-да насиб айласа.

10

Эй, Мазда!

Сенинг бўлган бу тириклик оламининг жамийки згуликларини — бор эди, бор ва абадан бўлмай — ўз лутфу қараминг билан бизга манзур айлагайсан.

Эзгу Ният, Олам Шахриёри ва Ашаҳ-Ҳақиқат имдоди билан абадий вужуд фароғатини насиб-рўзи қил!

11

Эй, Мазда Ахура! Эй, қудрат соҳиби! Эй, Ормаитий! Эй, олам Ҳақиқати! Эй, Эзгу Ният! Эй, Олам Шахриёри! Менга қулоқ осингиз! Ҳар бир инсоннинг амаллари ва ёзуғларини мағфират қиларкансиз, менинг ҳам саҳфу хатола-ринни афу этинг!

12

Эй, Ахура!

Менга дийдорингни насиб айла. Ор-маитий ҳимояси остида куч-қувват бахш эт!

Эй, Мазда!

Ҳамду саноларим, олқиш ва навозиш-ларим эвазига Олам Ҳаллоқидан яхши-ликлар, Ашаҳ-Ҳақиқатдан улуг қудрат ва Эзгу Ниятдан сарварлиқни насиб айла!

13

Эй, назари ўткир Ахура!

Менинг саодатим ва шодмонлигим учун Олам Шахриёри ва Эзгу Ниятинг бўлган бемислу монанд қудратингни ошкор қил!

Эй, Сипандормаз!

Менинг динимга Ашаҳ-Ҳақиқат била мағфират ва ёруғлик бахш айла!

14

Шундай қилиб, Зардушт жону тан билан ўз Эзгу Ниятини Ахура ҳузурига ниёз келтирди. У калом, амал, дилоғоҳлик ва бутун қудратини Ашаҳ-Ҳақиқат пойи-га армуғон қилди.

Ясна, 34-Ҳот

1

Эй, Мазда Ахура!

Инсонларга Сен уларнинг калом, амал, ибодатлари эвазига абадит, Ашаҳ-Ҳақиқат ва Олам Шахриёрлигини бахш айлайсан. Мен даставвал одабий зотларнинг жамий калом, амал ва ибодатларини Сенга ниёз келтираман.

2

Эй, Мазда!

Эзгу Ниятли варжованд эр ўзининг Оша-Ҳақиқатга пайваста руҳини, буткул андиша ва амалларини танҳо Сенгаги-на ниёз келтиради.

Шоядқи ибодат ва саловатлар билан Сенинг ҳузурингга ёвуқ кела олсак!

3

Эй, Ахура!

Сен ва Ҳақиқатга шойиста бўлган жамийки нарсаларга намоз келтирамиз. Шоядқи, жажонийлар Эзгу Ният билан

Сенинг Олам Шахриёрлигингга қомил-қоша қовушсалар.

Эй, Мазда! Ҳақиқатда, яхшиликдан огоҳлар сўзсиз Сенинг-да фазлнингдан огоҳ бўлғайлар.

4

Эй, Мазда Ахура!

Ҳақиқат-Ашаҳ ҳимоясида Сенинг қудратли Озарингни истагайдирмиз, бу абадийдир ва қудрат унингдир. Дўстларига пайваста ошкор имдод қўлини қў-зади. Душманлар озор ва гуноҳига ни-ҳомимиз ўнгидда барҳам беради.

5

Эй, Мазда!

Сенинг Олам Шахриёринг нечоғли буюқдир!

Сенга қовушмоқни қанчалик истайм-ан. Ҳақиқат ва Эзгу Ният ҳимоясида Сенинг дарвишларингга паноҳ бўлмоқ истагидаман.

Ҳаммадан кўпроқ Сизларга*** талпинаман девлар ва озор етказувчи кимсалардан узоқлашаман.

6

Эй, Мазда! Эй, Ашаҳ! Эй, Эзгу Ният! Ҳақиқатда, мен Сизларга бутун бор-лиғим билан талпинаман. Бас, бу дунё ҳаётининг барча баланду пастликлари ва эврилишларида менга раҳнамо бў-линг; мен дилимнинг қаъ-р-қаърларидан чиққан ибодат ва саловотлар билан ҳу-зу-рингизга шошилай!

7

Эй, Мазда!

Сенинг аржуманд таълимотингни Эз-гу Ният билан қабул этган баҳодирлар қаёқда? Бу тирикликнинг бори озор ва қаттиқликларида хушёрлик билан Се-нинг ўғитларингни туғ айлаган эр-канлар қаёқда?

Мен Сендан ўзга ҳеч кимсани тани-майман. Бас, Ҳақиқат соясида менга паноҳ бўл!

8

Эй, Мазда!

Ҳақиқатда улар**** ўз кирдорлари билан бизда даҳшат солмоқ бўладилар. Негаки, қудрат соҳиблари нотава-нлар бошига қулфат ва озор етқарадилар ва сенинг иродангга қарши бориб, душ-манлик қиладилар.

Улар Ҳақиқатни андиша этмайдилар, Эзгу Ниятдан юз бурадилар.

9

Эй, Мазда!

Уша бадкирдорлар Эзгу Ниятдан го-филликлари тўғайли солим ақли до-нолар ҳузурига буюқ мартабаи бўлган Сен — Сипандармазни назар-писанд қилмайдилар.

Улар Ҳақиқатдан узоқлашадилар. Ҳақ уларга муяссар бўлмайди. Бу бадкор-лар биздан айридилар.

10

Хирадманд зотлар уларга танбех қи-лад бериб, Эзгу Ният билан амал қи-лашадилар, Сипандормаз — Сен асли-да Ҳақиқат сарчашмаси эканингни ан-гайдилар.

Эй, Ахура Мазда!

Улар Сенинг бу таълимотингга амал қилганларида эди, Оламининг Шахриёр-лигига сўзсиз йўл топган бўлардилар.

11

Шундай қилиб, Сенинг икки қудра-тинг — абадит ва қомиллик ёруғ йўл бўлиб, Ашаҳ-Ҳақиқат Эзгу Ният, Ормаи-тий пойдор тириклик бахш этадилар ва Олам Шахриёрлигини зиёда қиладилар.

Эй, Мазда!

Сен уларга***** душманлар билан муҳораба айлагувчиларга нусрат бахш этасан.

12

Эй, Мазда!

Сенинг ҳукминг нима? Талабинг не-чук? Қай бир олқиш, қайси бир ибодат-ни ўзингга муносиброқ билурсан?

Айтгил, токи одамлар эшитсинлар. Сенга эътиқод тўғайли топқуси оқи-батларини аён билсинлар. Ҳақиқат нур-лари остида Эзгу Ниятнинг равон йўл-ларини бизларга кўрсат!

13

Эй, Мазда Ахура!

...Менга намоён этганинг Эзгу Ният-нинг равон йўллари бу йўл йўловчилари-ни мағфират айлагувчи Ҳақиқат нур-лари остида қамронлик ва шодмонлик манзилига элтгувчидир. Сен бу йўлни згуликдан огоҳ зотлар учун бино айла-динг!

14

Эй, Мазда Ахура!

Сен бу буюқ армонни бегумон Эзгу Ният билан амал қилгувчилар, Ҳақиқат нурлари остида эзгу идрок таълимоти-ни элтгувчилар ва Сенинг иродангни эҳё айлаб, борлик-оламининг ривожига жидду-жаҳд қилгувчиларга насиб ай-лайсан.

15

Эй, Мазда!

Бизни энг Эзгу Ама-л ва каломлардан огоҳ қил, токи Ҳақиқат нурлари остида Эзгу Ният билан сени мадҳ этайлик!...

ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

Уштавад гох¹⁶

Ясна, 43-Ҳот

1

Дунёнинг жамийки ишларини ўз ўқ-дасига олган Ахура-Мазда шундай дей-ди: «Ўзгаларни яхшиликка олиб борган кимсаларгагина яхшилик насиб этади.»

Қудрат ва пойдорлиқни, Ҳақиқатда, Сендан истаимиз!

Эй, Ормаитий!

Эзгу Ният нурлари билан чулганган ва Ҳақиқат учун кечган курашларнинг мукофоти бўлган тирикликни бизларга насиб айла.

2

Энг олий мукофот Унингдир.*****

Эй, Мазда!

Ўзгаларга ёруғлик истаган кимсалар-га ёруғлик насиб этади.

сак-да, бари бир қаршимизда минг бир хил тузоқ бор!»

Шарҳ

Юқорида таъкидлангани каби, қўзгатувчи фитнангиз омил ўзимизнинг ичимизда. Яъни, кураш ўз-ўзимиз билан кечади. У томонда ҳам ўзимиз, бу томонда ҳам. «Шоҳнома»да тасвирлангани каби икки Рустам бир-бирига ташланади.

МАСНАВИЙ

Мерахонӣ ҳар даме морову боз
Сӯй доме меравем, эй бениёз.

Таржима

Гар қилурсан бизни бир домдан халос,
Узга дом тургай кутиб, эй бениёз!

Лисоний таржима

«Эй, Парвардигор! Камоли лутфинг тугайли бизни ҳар турли тузоқлардан асрайсан. Бироқ, биз ўзимиз яна бошқа бир тузоққа илиниб қолганимизни сезмай қоламиз. Бениёссан, эй Худо!»

Олам гӯё башар авлодини синаш учун ҳозирланган улкан майдон. Ҳар қадамда дом — тузоқ. Ҳар лаҳзада адашиш, алданиш, ғафлат исканжасида қолиш мумкин. Хўш, бунинг учун нима қилмоқ керак? Чекиз эркинлик билан яратилган одам авлодининг ҳаммаси ҳам бу замин вақтинчалик синов майдони эканини билармикан, ёхуд лоақал эшитганмикан? Ҳар қандай тузоқни ва ҳар нечук тузоқ соҳибини ҳам еб, ташлайман деб турган одам сизнинг «бу — ҳалол, мана бу эса — ҳаром, бу — мумкин, бу — мумкин эмас, бу — Ҳақ, бу — ботил» каби панд-насихатингизга қулоқ тутармикан? Мавлононинг ўзлари ҳам шундай ҳолатни бошдан кечирган бўлсаларки, ёзмаишлар:

Ҳазор сола роҳ аст аз ту то мусулмонӣ,
Ҳазор соли дигар аст то ба ҳадди инсонӣ.

Таржима:

Минг йиллик йўл бор сендан
мусулмонликка дову,
Яна минг йиллик йўл бор то
инсонликка дову.

МАСНАВИЙ

Мо дар ин анбор гандум мекунем,
Гандуми жамъ омада гум мекунем.

Таржима

Жам қилиб бугдойни омборхонага,
Сўнгра қиргин келтируرمىз донага.

Лисоний таржима

Айтайлик, биз бу омборхонага бугдой жамлаймиз. Яъни, қалбимиз, ботинимиз омборига солих амаллар, тоатибодат бугдойларини йиғамиз. Аммо тагин ўзимиз ўша бугдойларнинг йўқ бўлишига сабаб бўлиб қоламиз. Яъни, ҳавоӣ нафс ва ҳайвонийят ва шайтонийят воситасида амалларимиз пучакка чиқади.

Шарҳ

Борлиқ-оламда барча-барча ҳодисалардан комил-мукамал қилиб яратилган одам ботинида доимо мухталиф туйғуларнинг ўзаро аёвсиз кураши давом этиб туради. Бир куч «ҳамма нарса қилиш учун дарвозалар очик», деса, бошқа бир куч «дарвоза ланг очик эмас», дейди.

МАСНАВИЙ

Менаяндишем охир мо бахўш,
К-ин халал дар гандум аст аз макри мўш.

Таржима

Не учун андиша қилмайсан, ахир,
Ким буларнинг бари сичқон макридир.

Лисоний таржима

Биз ақл-фаросатимизни бундоқ ишлатиб, мулоҳаза қилиб кўрмаймиз. Ахир, бугдойнинг йўқ бўлиши, камайиши бу сичқоннинг иши-ку!..

Шарҳ

Шайтон сичқон бамисолидир. Қалбимиз омборхонасига кириб олади-да, яхши амалларимиз ва ибодатимиз тугайли жамлаган захирамизга ўт қўяди, тўғрироғи еб ташлайди.

МАСНАВИЙ

Мўш то анбори мо ҳуфра задаст,
В-аз фанаш анбори мо вайрон шудаст.

Таржима

Тешди сичқон макри омборхонаи,
Энди кўр, омбори ё вайронами?

Лисоний таржима

Сичқон омборхонамиз деворлари остига етиб келиб, уни қовлаб тешди. Ушандан буён омборхонамиз валангор.

Шарҳ

Сичқон, яъни шайтон қалбимиз омборхонасини ёриб, унга кириб олгандан буён қалбимиз вайрона ва харобага айланди.

МАСНАВИЙ

Авалл эй жон, дафъи шарри мўш кун,
В-онгаҳон дар жамъи гандум жўш кун.

Таржима

Авалл, эй, жоним, қутул сичқонидан,
Сўнгра жам қил истаганча донидан.

Лисоний таржима

«Эй, азиз жон, аввал сичқоннинг ҳйла ва макрини даф айла. Сўнг бугдой жамлашга кириш!»

Шарҳ

Юқоридаги байтлар шарҳида таъкидланганидек, омбордан мақсад одам ботини ёхуд унинг замири. Бугдой эса, унинг амал ва ибодатларининг ошқора кўриниши. Сичқон — нафс ёки ваҳм. У ақл ва амалга эгаллиқни қўлга кириштишга ҳаракат қилади. Шунинг билмоқ лозимки, амалдан мақсад, инсон ўз руҳига тақдор туғайли (яъни, тинимсиз ҳаракат натижасида) маъно ва лафоз бағишлайди. Амал руҳи солиқнинг нафсоний сўвратига айлана боради. Ташқи ҳаракат ва аъмол беҳуда бўлиб, у аста-секин чекина бошлайди. Токи ҳавою ҳавас, орзу барқарор экан ҳеч қандай натижа ҳосил бўлмайди. Нафс ва ваҳм амалини барбод этади. Шу маънода қўллаб одамлар оҳират илмини талаб қилиб юргандек бўлсалар-да бироқ ниятлари риб ва авомнинг эътиборини ўзига қаратмоқдан иборат бўлгани учун кун-сайин ҳақиқатдан йироқлаша боради. Мансаб жаҳаннами ва авомфириблик домига чуқурроқ чўкиб, оқибат куйиб кул бўлади. Савдогарни тасаввур қилайлик. У ҳалол ва ҳаромнинг нима эканини масалгўйлардан эшитиб, қулоққа олган, жамоат намозини тарқ қилмайди, бироқ нафс хуружига бўйсунган куйи ёмон жинсни яхши деб пуллайди, тарозидан уради, қасамхўрлик қилади ва ҳоказо. Лекин буларнинг ҳаммасига қарамай пок ва виждонлиман деб қасам ичади, ўзини мўмин, жаннатий қилиб кўрсатади, сидиклар, пайғамбарларга ҳамнишин эдик, дейди. Маълум бўладики, зоҳирий амал ихлос ва пок ният бўлмаса, фойда бермас экан. Нафс ва ваҳмдан ғолиб бўлган пок ният ва ихлос фикр ва хотирда бўлиб, зоҳирда намоён бўлмайди. Бинобарин, нафсининг муолажаси ва ҳавою ҳавасни илдиридан

сугуриб ташламоқнинг асл руқни бу муомала экан. Солиқ ишни ана шундан бошламоғи лозим. Мавлононинг «сичқонни даф этмоғидан» мақсад ҳам шу. Бу тамсил шундай офат ва хатар ҳақида эдики, у инсон ботиндан бош кўтаради. Бироқ ботиндаги душманининг қўл-оёқлари боғлиқ бўлмаса, у ичда бўлса-да, асов отдан баттар. Ундай инсоннинг ҳолига вой! Ҳазрат Мавлононинг ғоят гўзал тамсиллар воситасида баён қилган фикрлари нафсни жийовлаш борасида қимматли дастурдир.

МАСНАВИЙ

Бишнав аз ахборин он Садрӣ судур,
«Ла солата тамма, илла билхузур».

Таржима

Тингла ахборин не дер Садрӣ судур:
«Ла солата тамма, илла билхузур».

Лисоний таржима

Сен пайғамбарлар сарвари ҳазрат Мухаммад (а.) сўзларига қулоқ сол: «Қалб ҳузури билан ўқилмаган намоз намоз эмас. («Ла солата илла билхузурил қолби»)

Шарҳ

Садрӣ судур — буюқлар буюғи. Бу ҳазрат Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) сифатлари.

Қалб ҳузури — покиза ниятнинг амал билан уйғунлиги. Худодан ўзга ҳеч ким ва ҳеч нарсани назарда тутмаслик. На дунё, на уқбо. Қалб Ҳазрат ҳузурида, Ҳаққа нигорон.

МАСНАВИЙ

Гар на муше дузд дар анбори мост,
Гандуми аъмоли чил сола кужост?

Таржима

Ўғри сичқон бўлмаса омборда
Қирқ йил йиққан донимиз қай ёқда?

Лисоний таржима

Агар қалбимиз омборида нафсу ҳаво сичқони — шайтон бўлмаса, қирқ йиллик тоат ва ибодат эвазига жамланган амалимиз бугдойлари қани? Қаерда?

Шарҳ

Бу ўринда натижасиз амал ва ибодатларнинг вужуд ва ҳавоий нафсдан мағлубияти ҳусусида сўз бормоқда. «Қирқ йил» ибораси одатда жуда кўп ҳолатларда қўлланилгувчи, сон бўлиб, ғоят узоқ вақт давомида жамланган яхши амалларнинг савоби ташқи ва ички таъсирлар воситасида барбод бўлиши мумкин эканига ишорат.

МАСНАВИЙ

Реза-реза сидқи ҳар рӯза чаро
Жамъ менояд дар ин анбори мо?

Таржима

Қатра-қатра сидқимиз ҳар ҳолда
Жам бўлолмас не учун омборда?

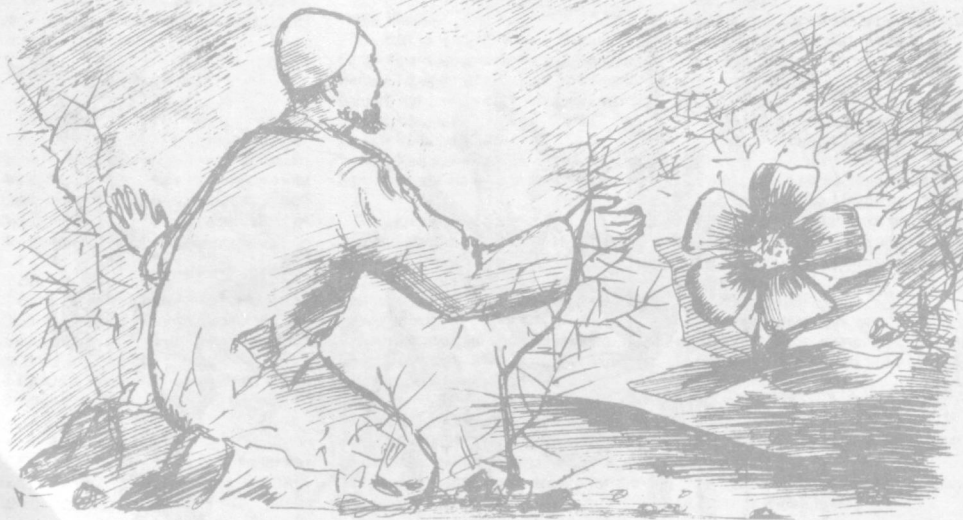
Лисоний таржима

Бу нечқу асрордирки, ҳар кун сидқ ва ростлик уруғлари қалбимиз омборига ўқилиб турса-да, негадир у бу солиҳ амаллар билан тўлиб-тошмайди?

Шарҳ

Сидқ — сўз ва амалнинг ёхуд ботин билан зоҳирнинг уйғунлиги. Сидқ ва ихлос ўртасидаги тафовут шундаки, сидқ Ҳақ таъолонинг амрига амал қилмоқ бўлиб, ихлос ҳулққа оидир.

Жунайд Бағдодий дейди: «Содиқ бир кунда қирқ марта айланса-да, унинг ботини қирқ йилда ҳам бир хилда қолаверади».

Суратларни Рустам ЭРМАТОВ чизган.

МАСНАВИЙ

Бас, ситори оташ аз оҳан жаҳид,
В-он дили сӯзида пазрифту кашид.

Таржима

Сачраб оҳандан олов юлдузлари,
Бу куюк кўнгил уларни чулғади.

Лисоний таржима

Оловдан учун сачрайди. Чақмоқ тошдан шароралар таралади. Куйган қалб уларни ўзига тортади, қабул қилади.

Шарҳ

Эзгу амал ва андишлар чақмоқ каби ботинга таъсир кўрсатади. Тақдор ва ниятнинг собитлиги билан тадрижан қувват касб этади ва нафс (жон)-нинг суратига айланади. Бироқ токи ҳавойи нафс пойдор экан, таъсир устуворлигига пугур етаверади.

Олов юлдузлари тасмили оловдан сачрагучи учкун, шўълага далолат қилади. Маълумки куйган кўнгил (алам-ҳасратли қалб) дардини куйган кўнгил англайди, қабул қилади. Дардини эшакка айтиб бўлмайди. Мотамзада аёлнинг доғини доғдор аёл ва Худодан бошқа ҳеч ким билмайди. Ҳазрат Мавлоно «Олов юлдузлари» гулхандан сачраган шўълар(ни) куйиб жизганак бўлган кўнгилга қиёс қилиятилар.

МАСНАВИЙ

Лек дар зулмат яке дезде ниҳон,
Мениҳад ангушт бар исторагон.

Таржима

Лек, зулмат ичра бир ғаддор жон
Топтағай юлдуз, оловин беомон.

Лисоний таржима

Бироқ зулмат кўйида бир йимонсиз ғаддор ёҳуд пинҳон ўғри бармоқлари билан олов шўълаларини сўндиради.

Шарҳ

Биз юқоридаги байтлар шарҳида ташки ва ички таъсирлар хусусида гапирдик. Мақсуд байтда Ҳазрат Мавлоно бу ҳолатни аядак жонли ва таъсирли ифодалаш учун зулматли руҳ кўйидаги гира-шира ёруғлики ҳам йўқ қилгучи бадқирдор тимсолини тасвирляптилар. Тасаввур қилинг, тева-рак-атроф жаҳаннам зулматига қорилан. На итлар улиши, на чигиртка саси. Жоннинг сасини тинглаш мумкин бўлган тилсиз сукунат. Шундай яхлит зулмат кўйида қаердадир чироқ мийти-раб қолади. Зулмат бағрида дарз пайдо бўлгандек, унинг бир томони йир-тилади. Олам жонлангандек, қаерда-дир унинг қарахат томирлари гимираб қолади. Итларнинг жағи очилади. Сайроқ чигиртқалар ҳам ўқтин-ўқтин ўзларини аён қиладилар. Ана шу ярим ҳаёт ҳам борлиққа жон киритгандек. Бироқ зулматнинг қай бир пинжида писиб ётган зулматдан-да қорароқ бир ғаддор зот минг йиллик мурдадек ўрнидан қўзлади-да ўша беҳол шўъланинг юзига ташланади. Атроф кукунга қорилар-

ди. Ғаддор жон-жаҳди билан биргина шўълани ҳам топтаб ташлайди...

МАСНАВИЙ

Мекушад исторагонро як-баяк,
Токи нафрӯзад чароғе аз фалак.

Таржима

Ўлдирар юлдузни бир-бир ҳасрато,
То қатим нур қолмасин осмон аро.

Лисоний таржима

У ғаддор, ҳавою ҳавас қули васваса ва фасодкорлик билан шўълани сўндиради. Токи фалақда заррача ёруғлик қолмасин.

Шарҳ

Тоат-ибодатдан нур ҳосил бўлади. Куйган ошмқ қалби уни қабул қилади. Бироқ нафс зулматига пинҳон ва найрангбоз бир ғаддор ўғри қўллари билан нури сўндиради. Оловни бостиради. Мулла Ҳодий Сабзаворий дейди: «Олов юлдузлари — малак хотирасидир. Улар юқори оламдан тушдиладар».

Ҳавою ҳавас жиловланса, яъни таслим қилинса, ваҳиманинг қудрати ақл тасарруфига ўтса, ботиний оловни сўндириб бўлмайди. Маърифат шамъи ёнади. Шу ҳолатда сидқ ва ихлос зарра-зарра жамъ бўлади. У тобора буюк тоққа айлана боради. Шунда олов юлдузлари — амалнинг асорати жонланади. Ҳавои нафс ўғрилари маърифат ёғдусидан кўрқадиладар. Улар жон-жаҳдлари билан бу шўълани сўндиришга ҳаракат қилишади. Ушбу тамойилни Мавлоно ҳазратлари «Маснавий»нинг 6-жилд, 357-батола бир ҳикоят замирида тақдор қўллаганлар.

МАСНАВИЙ

Гар ҳазорон дом бошад дар қадам,
Чун ту бо мои набошад ҳеч ғам.

Таржима

Неча минг-минг дом бўлсин ҳар қадам,
Сен ўзинг борсанки йўқдир зарра ғам.

Лисоний таржима

Агар йўлимиз устида минг-минг дом — тузоқ бўлса-да, заррача ғамимиз йўқ, чунки, эй Парвардигор, ўзинг борсан!

Шарҳ

Шайтоният домига илинмаслигини якка-ёлғиз чораси — бу Оллоҳни мунтазам ёд этмоқ. Ботин ва зоҳир итларига таланмаслиқнинг бирдан-бир йўли кўрикчи билан юриш эмас, алло-макий замон бўлиш эмас, салотин ва ақобирларга пойи-патак, салқитхўр ҳам бўлиш эмас, хулуси ният билан Оллоҳни ёд этмоқ. Тан ва жонни, инон-ихтиёрни унинг илкига топширмоқ. Бизнинг маънавий ва жисмоний вужудимизнинг талабгорлари — ўғрилари кўп. Ҳамма «ўзингни менга бах-

шида қил!» деб туради. Банда ўзини Худого бағишлайди. Банда кўнгилни Худого беради. Банда борини Худодан аямайди.

Шу маънода Ҳазрат Мавлоно, Худого мурожаат қилиб деяптиларки, эй Парвардигор, агар сен биз билан бўлсанг, ҳар қадаминиз остида неча минг дом бўлса-да, бизга ғам йўқ. Бироқ бу ерда жиддий нуқта бор. Шубҳа йўқки, Оллоҳ ҳар доим, ҳар қаерда биз билан. У бизга бўйин томиримиздан кўра яқинроқ. Аммо биз ўзимиз ким билан? Оллоҳ ва унинг ғуруҳи биланми, шайтон ва унинг ғуруҳи биланми?

МАСНАВИЙ

Чун иноётот бувад бо мо муқим,
Кай бувад биме аз он дузди лаим.

Таржима

Гар иноётинг эса бизга муқим,
Не қила олғай эди ғаддор, лаим.

Лисоний таржима

Эй, буюк Парвардигор! Агар сенинг бизга раҳмат ва илтифотинг доимий, яъни муқим бўлса, ушбу ғаддор ўғри нима ҳам қила оларди?

Шарҳ

«Иноят» сўзи лугатда «эҳтимом», «таважжуҳ» маъноларини англатади. Ҳақимлар бу сўзни «казо» билан бир маънода деганлар ва баъзилари уни «Худонинг илми» демишлар.

«Муқим» сўзининг лугавий маъноси «собит», «пойдор», «пайваста», «ҳамиша». Қуръони каримда ушбу маъно билан боғлиқ бир неча ояти қарималар бор. Чунончи: «Балаҳум азабон муқиймун» (Моид, 37-оят). «Лаҳум фийҳа наъиймун муқиймун» (Тавба, 21-оят).

Юқорида айтилганидек, нафсу ҳаво, орзу-ҳавасни ўлдирмоқ ё ром этмоқ ҳудудушлик (ўз-ўзини ўлдирмоқ) билан баробар ёҳуд нафсоният билан боғлиқ экан, Худонинг инояти ва нурининг шаҳват оловидан ғолиб келиши билангина амалга ошириш мумкин, холос.

Ушбу матлабни Мавлоно «Қайсар элчисининг Умарнинг хузурига ташрифи» ҳикоятига баён қиладилар. Шунинг ҳам қайд қилмоқ лозимки, бу нуқтада комил муриднинг (пир) ҳам ўрни беқисдир. Сўфий тарихатида шайх солиқ вужудини буткул тасарруф этади ва унинг ботиний ҳолатини ўз назорати остига олади. У қўйлар сурувини йиртқишлар ҳамласидан кўриқлайдиган чўпона ухшайди.

Мутаржим —
Асқар МАҲКАМ

Шориҳлар —
Обиддин ПОШШО,
Карим ЗАМОНИЙ,
Бадиъуззамон ФУРУЗОНФАР.

(Давоми бор).

Эркесвар шоир Абдулхамид Чўлпон ижодининг ilk даври, айниқса, унинг чет жумҳуриятлар билан алоқаси ва уларга ҳам қатнашиб турганлиги борасида мутахассис олимларимиз ўринли-қимматли тахминларни айтганлар, албатта. Айнан шу мулоҳазалар мисоли учун айрим факт-далиллар келтиришни лозим кўрдик.

... «Таржимон». Бу газетани ва унинг муассиси бўлиш жадидлар отаси Исмоилбек Гаспринскийни кўпчилик яхши билади. «Таржимон»ни варақлаганда ўша инсоннинг миллий руҳияти ва жўшқин кайфияти ҳис қилинади. Зотан газетанинг савияси баланд; жуда кўп ғажайибий-сиёсий, маданий-маърифий ва адабий масалаларни ёритиб борган. Унга иштирок этувчилар доираси ҳам ниҳоятда кенг. Айниқса, турклар жуда фаол бўлган. Чўнчиқ газетада махсус «Истанбул почтаси» руқни ҳам бор эди...

Гарчи газета чиқишининг аввалги йилларида унга Туркистондан иштирок этувчилар жуда кам, йўқ даражада бўлса ҳам, ўзинчи йиллардан эътиборан Маҳмудхўжа Бехбудий (Самарқанд), Оҳунд мулла Мавдуд Оҳимов (Тошқанд), Мирхўсайн Миррахимов (Хўқанд), Абдуқодир Шакурӣ (Самарқанд), Ҳожи Муъин (Самарқанд), Қозӣ Зиёуддин Маҳмуд ибн Домла ва мудarris Файзраҳмат (Бухоро) каби имзолар учрайди. Муаллифлар баъзан мақола-хабар ёзишса, айрим ҳолларда «Таржимон»дан ўзарининг энг муҳим саволларига жавоб олиш ниятида мактублар йўллаганлар.

Газетанинг 1913 йил 27 ноябрда чиққан 261-сонидagi «Андижондан ўлан савола жавоб» сарлавҳаси эътиборни тортади. Шовиб мактуб охирига қарайман, «Сулаймонзода Абдулҳамид Юнусов» имзоси турибди. Табиийки, бу ўзини қийнаган саволлар билан газетатга муносабат этувчи шоиримиз Чўлпондир. Изоҳ ва жавоб ёзуви эса, шубҳасиз, Исмоилбек Гаспринский жавоблари эди. Изоҳда шундай сатрлар бор:

«Андижон собиқ Хўқанд хонлигининг муҳим шаҳарларидан биридир. Ҳинд-муғул давлати олимларининг боиси, қаҳрамон ва адиб Султон Бобирнинг ватани ва ҳозирда Фарғона областининг уезд марказидир. Усмонлича қриммақомлик мақомидир.

«ДАҲА ГҲЗАЛ» БИТИКЛАР

Чўлпон ва Гаспринский

Ушбу шаҳардан олдимиз аjoyиб бир мактуб дарж ва диққата лойиқдир. Соҳибӣ мактуб биздан даҳа гўзал сўйладингидан ёздиқларини айнан нақл эдиёйрӣз».

Авалл гап шуки, Андижон шаҳрини таништирган, Бобирни «қаҳрамон ва адиб» дея сифатлаган тўрт сатрлик сўзбошида ўспирин Чўлпон қаламига муносабат ва баҳо бор. И.Гаспринский мактубни «аjoyиб бир мактуб» деган, «биздан даҳа гўзал сўйладиги» дея кўшимча қилган. «Таржимон»га ўнлаб, юзлаб хатлар оқиб келган ўша пайтларда. Лекин ҳамма вақт ҳам хатнинг эгаси ва услубига баҳо маъносидаги ихлоқлар ёзилверган эмас. Камдан-кам ҳолларда учрайдиган бу ёзувлар Чўлпон учун «муқофот» ўрнида эди, албатта.

Мактубни ўқиймиз:

«Мухтарам устозимиз Исмоилбек жаноблари! Андижоннинг баъзи буюқлари банго деюрлар: «Сен «Шайлола», «Турк юрди», «Шаҳбал», «Таржимон», «Вакт» ва «Иқбол» ўқюрсен, на учун «Мирзо Бедил» ва «Хўжа Ҳофиз»лари ўқимаюрсен?» Бу суала жавоб ўлмокъ узра сўйламая бир шай бўламадим. Агар жавоб вори эса «Таржимон»да дарж эдилмасини қат-қат рижо эдиёйрӣм. Агар жавоб йўқ эса «бу янги адабиётӣ» сува, оташа отуб, вақтим ўлдикча «Мирзо Бедил» ила «Хўжа Ҳофиз»и мутолаадан айрилмажағим.

Сулаймонзода Абдулҳамид Юнусов».

Хат бор-йўғи шу, ҳажман кичкина, аммо чўлпонона жўшқинлик билан ёзилган. Савол тушунарли. Абдулҳамиднинг у ерда саналган жадидча газетат-журналларни ўқигани ҳам ҳақиқат. Шунингдек, хат моҳиятида жадидчи ва қадимчилар орасидаги тортишувлар асари ҳам бор. Бу тоифалар бир-бирини баъзан танқид ва инкор этган кўрилади. Ҳолбуки, Туркистоннинг исломий миллати тараққиёт сари юз тутган замон аҳтиёжини ҳис этиши, давр ҳолига боқиши ва дунё воқеа-ҳодисаларидан хабардор бўлиши жуда-жуда зарур эди. И.Гаспринскийнинг танбех ва маслаҳат охангли, кескин руҳли жавобиди замонанинг ўша ҳолатларини ҳисобга олиш бор. Айни чоғда эски адабиётини, Шарқ адабиётининг мумтоз намуналарини, умуман, адабиётни «сува, оташа отиш»дан зинҳор-базинҳор маслаҳат бермайди. Аксинча, уларни қайта-қайта ўқийши тавсия этади. Мана ўша жавоб:

«Ай баним қаро ёзли шогирдим, санго ва сизлара ажилан жавоб веражагис... Рижо эдиёйрӣм ҳамон адабиётӣ

таи оташа ёндирмангиз, сува ботирмангиз! Сақин, сақин бир даҳа банго «мухтарам устоз» демангиз! Утиз сана дарс верарак «адабиётинг» оташа ёндирилмокъ аҳтимолини эшидан бир «устоз» мухтарам ўлмаз; ҳам устоз иддао эдилмаз; ул иса, ул иса бир бадбахт муаллимдир!

«Мирзо Бедил» Ҳиндистоннинг Шайх Саъдийсидир. Эздиги тамсиллара вердиги насихатлар ҳақиқатан гўзал ва нофеъ шайлардир. Хўжа Ҳофиз иса маълум...

Бунлари бир, ики, беш дафаъ ўқингиз!

Бунлардан янги ва ёки эски адабиёт қаршу бир сатр кўрсангиз банго хабар эдинг... Бунлар инсон қаламидан тўқилмиш марғуб девонлардир. Лоқин «Курьон» дағил ё бунлар! Курьон ази-мушшаън. Анинг била қирқ жилддан иборат ўн бир турли тафсири вордирки, бунго «Курьон адабиётӣ» демак ўлур.

Қарошим «адабиёт» оташа ёқилур шайлардан дағилдир, ружу ила тавба келтирингиз.

Мирзо Бедил, Шайх Саъдий, Хўжа Ҳофиз ўқиторлар, ўқитмалидирлар. Лоқин бунларда бўлиён шайлаи ўқумокъ ва англамокъ лозим келмазим?

Бунлар 4-5 юз сана муқаддам ёзилмиш шайлардир; асри ҳозира доир бир сўз сўйламамишлардир. Бу кун, бу асри билмак истарангиз на Шайх Саъдий раҳбарлик, на-да Мирзо Бедил далиллик эдар. Замонамизнинг тижоратиндан, рақобатиндан, идорасиндан, сие-сатиндан, аҳтиёжи ва заруратиндан, урушмасиндан, талашмасиндан хабар ва маълумот Мирзо Бедил ёки Ҳофизда бўламаз.

Агар бунлари билмак керак эса «Иқбол»лари, «Таржимон»лари, «Вакт»лари, турк юрдилари ва даҳо соирлари ўқималидир. Агар керак дағил иса бошингиз юкоряи қолдириб, йўлдўзлара, сайёралара боқ-да, дурингиз! Лоқин «адабиётӣ» ёндирмангиз — айбидир... Адабиёт сиза:

- Жоҳил ўлингиз, демас.
- Сафил ўлингиз, демас.
- Олама қулинг ўлингиз, демас.
- Дунё севар киши ўлингиз, демас.
- Соир инсонлара нисбатан ҳайвон қолингиз, демас.

Адабиёт отса ёнмас, сува ботмас. Лоқин ёндиролари ёндириб, ботиролари ботирар; сува дағил, чўмйра, балчиқа ботириб!

Ботдигимиз, ётдигимиз озми ўлдик,

даха истаюрсингиз?

Мирзо Бедил, Ҳофиз Шерозий, Шайх Саъдий, «Гулистон» ёки «Анварул ошк» ҳуб улғ исмлариди, ҳуб марғуб асарлардир; бунари ўқимали, локин буналар кофий дағилдир; замониимиз гайри замон, гурунғларимиз гайри гурунғ. Асринг, замониинг камолот ва ир-фони эски адабиётда бўланмаз, янги адабиётда бўлинуру. Асринг, замониинг хол ва довушларина кўз, қўлқоқ веринг. Шухратли олами ислом бу кун бир «дорилужизин ва макони гофилин» сувратина келмиш бўлинуру... Бу доиранинг бир маҳалласи Андижон, икинжи маҳалласи Боғжасарой ҳаробаларидир.

Ҳу жабоби ҳар қаса ўқуя билирсингиз.

Махфий дағилдир».

Жавоб қонқарли ва тушунарли. Унинг ҳар бир сатридаги мазмун-моҳияти қайта изохлаб ўтиришга зарурат йўқ. Фикримизча, Гаспринскийнинг адабиётга оид мулоҳазалари савол берувчини лоқайд қолдирмаган. Чунки фикри кун-бақун тиниқлашиб бораётган Абдулҳамид орадан бир йил ўтиб-ўтмай «Адабиёт надур?» деган мақолада қата: «Адабиёт яшаса — миллат яшар, Адабиёт ўлмоғон ва адабиётнинг тарққийсига қалишмаган ва адаблар етиштирмаган миллат охири бир кун ҳиссиётдан, ўйдан, фикрдан маҳрум қолиб, секин-секин инқироз бўлуру» каби тушунарли баён этади. Чўлпон ва Гаспринский мазмунига тегишли яна бир манба бор.

«Ҳамидий» кўпчилик қатори Гаспринскийнинг ўлимидан қайғуланган ва 1914 йил сентябрида:

Миллатинг порлоқ қароғи ўчти, оҳ,
Биз жуқуқларни бобоси кўчди, оҳ...
Эй Ҳамидий, қил дуони доимо,
Васфинга ожиз эзрумиз оҳ-у-оҳ,
деган сатрларни ёзади ўзининг «Маорифпарвар бобомиз муҳтарам Исмоил Гаспринский ҳазаратлари ҳақида таъзияномамиз» номли шеърида (Чўлпон, Асарлар; 1 жилд, 126-бет).

«ШҮРО»ДАГИ ҚАЛАҲДАР

Чўлпоннинг татар вақтли матбуотидаги ўқиб, татар зиялиларининг илғор қарашлари билан ҳам танишиб борганлиги аниқ, Гаспринскийга ёзган мактубидан бунни ўзи ҳам эътироф этган. Шу асосга мувофиқ 1908-1917-йиллар орасида Оренбурғ шаҳрида Ризоуддин ибн Фахруддин муҳаррирлигида нашр этиб турилган машҳур «Шүро» сонларини варақлаймиз. Кўзга таниш бир қатор имзолар келади. Ноумид шайтон. Умид-ланиб янги саҳифаларни очамиз. Қарангки, «Умид» — шеър. Ёзувчиси — Қаландар. Шаҳри — Тошқанд. Чўлпон Қаландар имзосини қўллагани маълум. Бироқ қачондан бошлаб? Шеър эса журналнинг 1914 йил 10-сонида эълон қилинган. Агар «Шүро»нинг бир ойда икки марта чиқиши инобатга олинса, ўининчи сон май ойининг иккинчи ўн беш қўнигига тўғри келади.

Хўш, шoir «Қаландар»ни 1914 йилдан қўллай бошлаганими? Ўзи Андижон-

да яшаб турса-да, шаҳарнинг кичиклигини ўйлаб, «Тошқанд» дея машҳурроқ шаҳар номини ёзганими? Ёки айрим хотираларда таъкидланганидек, Чўлпон ҳақиқатан ҳам ўша йиллари «отасидан қочиб» Тошқентга келганимкин? Шу сингари айрим саволлар тўғрисида. «Умид»ни ўқиганда, Чўлпон услубига хос энгилликни, қандайдир ўйноқликни ҳам ҳис этиш қийин эмас. Айни чоғда сафар ва сафарга отланиш қайфияти ҳам сезиладики, беихтиёр Чўлпоннинг «Қаландар» ўлароқ Тошқентга келганлигини тасдиқлаб юборгинг келади.

Шеър матни билан танишинг, марҳамат:

УМИД

Кезар эдим Туркистоннинг боғларини,
Турли мева билан тўлган боғларини,
Кенг саҳросин, чўлстонин сайрон эдуб,
Тинглар эдим турк халқининг оҳларини.
Қорли тоғда арча бўлиб ўсар эдим,
Турк қавмини қўлтигимга қучар эдим,
Қозоқ қирғиз, ўзбекларни қолдирмайча,
Ғарбга тоба оқ қуш бўлиб учар эдим.
Саҳродаги қарвонларни жияр эдим,
Юк ўрнида ёш ўсириллар туяр эдим.
Шаҳарларга гурурланиб кўкрак керган,
Маорифни ўртасина қуяр эдим.
Ошар эдим, қўқ қопусин очар эдим,
Туркистонга илим нурун сочар эдим.
Чўлстонин, саҳроларни нурга қоллаб,
Роҳатланиб мана шунда яшар эдим.
Олтой тови бўйларинда юрар эдим,
Тийеншонга оқ қодирни қуяр эдим.
Туркистоннинг ўтқанларин қўриб тургон
Хон* тағридан шун сўзларни сўрар эдим.
Айт-чи менга қайда сенинг ўтқанларинг,
Шарқдан ғарбга шовлаб оққан улғушонинг,
Қуни туни илим учун жонин берган
Қайда кетди, қайга учди эранларинг.

Қаландар. Тошқанд.

Хўш, «Шүро»даги Қаландар ким? Чўлпонмикин?

«УШ»ДАГИ МУАММОЛАР

Ризоуддин ибн Фахруддиннинг «Шүро» журналда Туркистон ўлкасидаги Бухоро, Самарқанд, Хева, Тошқент, Янги Ўрган каби шаҳарлар, ҳусусан, уларнинг иқтимоий ҳаёти, мактаб-мадрасалари, тарихий обидалари ва музейлари тўғрисида мақолалар учрайди. Ёзувчилар баъзан машҳур шаҳарларнинг шухратли, буюқ аллоомаларининг хизматларини баён этса, баъзан жадидона ҳиддий назар ила қараб, ҳар соҳадаги қолоқлик иллатларини танқид қилганлар. Абдулла Бегийнинг «Хисси олам», «Янги Ўрганча бораңда» деган чиқишлари кейинги ҳолатга мисол бўлади.

Журналнинг 1915 йил 9-сонида эълон этилган «Уш» номли мақолани ҳам шулар жумласига қиритиш мумкин. Унда шаҳарнинг Қошғарга бориладиган савдо йўли устида жойлашганлиги, аҳолисининг сони, об-ҳавосининг покизалиги мухтасар таърифланган. Сулаймон тоғидagi «шахшлар ва улар томонидан мукаддаслаштирилган «қароматли» жойларга тавсиф берилди. Аниқроғи,

*Тийеншон тоғининг энг баланд нуқтаси.

муаллиф сизни етаклаб, ўша жойларни зиёрат қилдиради. Назру эҳсон тилағида қўл очиб ўтирган «шайх»ларни сизга бир-бир таништиради. Улар зиммасидаги вазифаларни тушунтиради.

«...Ондан ўтқач яна бир шайх бор. Ул шайхнинг хизмати-да, шулар каби. Бир тош бор. Шу тошга ётасан, умрингда бел овури қўрмайсан (?). Ондан ўтсан катта қор дўк, олинди 3 шайх ўтира. Юртга қириб ҳар ким икки ракат намоз ўқиса, бошқа вақтдаги юз ракат намознинг савобини топа эмисх (?)...». Мақолада «эмисх» ва «?»лар анчагина. Албатта, бу танқид ва қўшилмаслик аломатидир. Шунингдек, муаллиф ҳолис туриб, икки ҳайит байрамида шаҳарнинг деярли ярим аҳолиси намозга борадиган замонавий, гўзал бир масжиди ҳақида ҳам хабар беради...»

«...Ўшда Исмоил Ҳожи исминда бир бой бўлган. Ул одамнинг сув бўйидаги бир парча ерини «Уш электрически ўпшества»си электрик истансаси учун сўрагон. Мана шу одам рози бўлиб сотқон. Условия (маохиди) вақтинда бой ўпшествага юқорида зикр этилган масжидни 20 ил оқчаси ёқтиртироқ учун шарт қўйгон. Мана шул ҳимматли бойнинг ўринли ташаббуси соясинда бутун масжид 20 йилга қадар оқчаси ёқтирила. Яна бирор ҳимматли бой чиқса-да, мазори шариф ёнинда тартибсиз ва беусул ётқон мактабини тузат-дуруб яхшироқ йўлга қўйса... Юқоридаги бойдан ўрناق олсалар!!»

Умумун олганда, мақола ўзининг асримиз бошидаги ҳолати юзасидан муайян тасаввур беради. Биз «Шүро»даги «Ушга алоҳида тўхталдик. Сабаби мақола охирида «Чўлпон» деган имзо бор. Услуб энгил, фикрлар тиник, «даҳа гўзал» ёзилган.

Матнда айрим турқона сўзлар, гапда баъзан кесимнинг «қирила», «борила», «ёқтирила» шакллари ишлатилган. Бун таттар тилидаги журналларни ўқиган ва шу журналларга мақола йўллаган муаллифнинг ўзи қўлган ёки редакция тарафидан жиндай тахрир этилган, дея таҳмин қилиш мумкин.

Гап шундаки, Абдулҳамид Сулаймон-зода ўғли ўзига «Чўлпон» тахаллусини 1915 йиллардаёқ танлаб олган эдимми? «Чўлпон»нинг бошқа бирор бўлиши ҳам мумкинми? Имзо журналда бор-йўғи бир марта учрайди. Шунинг учун уни зиёратчи татар зияли-ёзувчиларига нисбат бериш ҳам тўғри бўлмаса керак...

Шу каби баъзи эҳтимоллар эшигига бош уриб, қуруқ қайтга, табиийки, ўш ҳақидиларнинг турли газета-журналларини ўқиб, янгида дунёқараш оламиди қириб бораётган ёш Абдулҳамиднинг худуди эди, деган ҳулосага келиб қоли-нади.

(Манбалар Берлиннинг Хумбольдт университетини қошқиди Ингеборг Бадауф раҳбарлик қилётган «Марказий Осиёни ўрганиш институтини» ариқадан олган).

Баҳодир ҚАРИМ,
Ўзбекистон Миллий университети
докторанти

Ўзбек халқи тарихида томоша санъати, хусусан, театр айрича ўрин тутди. Бирор киши йўқки, сахна санъатига қизиқмасин. Ана шу қизиқиш, бу санъатнинг сирини қашф этишга интилиш уни махсус ўрганувчи соҳа ва унинг мутахассисларини вояга етказди.

Малакали мутахассислар 20-йилларда кўринган бўлса-да, ҳақиқий олий маълумотли санъатшунослар 60-йилларга келиб буй кўрсатди. Фан докторлари, номзодлари етилди. М. Раҳмонов, М.Қодиров, Т.Турсунов, Т.Баяндиев, Т.Обидов, М.Тўлаҳужаева, М.Ҳамидова, Э.Мухторов, Т.Исломов, О.Ризаев, С.Қодирова, Д.Раҳматуллаева каби кўпгина мутахассислар бу соҳанинг ривожига ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар.

Камтарин, камсўқум, хокисор педагог Сотимбой Турсунбоев ана шулар орасида ўз овози ва макёбига эга захматкаш инсон, дақиқ олимдир.

Сотимбой Турсунбоев 1932 йилда ҳозирги Тошкент халқа йўлнинг ёнгинасидаги М.Фозиллов номи жамоа ширкати жойлашган қишлоқда таваллуд топди. Ўрта мактабни тугатиб қишлоқ, маҳалла-қўй ахли тилига тушган, хизмат кўрсатган артист Тўйчи Содиковга эргашиб, «Театр ва рассомлик санъати институти»нинг театршунослик бўлимига ўқишга кирди. Институтни 1955 йилда тугатгач, Ўзбекистон Театр жаҳиятида меҳнат фаолиятини бошлади. Институтда олган назарий билимини амалий фаолият билан мустаҳкамлади. Санъат ва санъаткорнинг ижодий, майиш, ихтимойи ҳаёти ва муаммолари билан танишди. Театр санъатининг устунларини кўрди, ҳосса ва ҳосиятларини ўқиди. Амалий фаолият билан шуғулланар экан, театршунослик учун илм орқали катта фойда келтириши мумкинлигини юракдан ҳис қилди. Қаламини пишитиш, савиясини янада юксалтириш, артист, драматург, театр ҳаётига чуқурроқ кириб бориш учун 1959 йилда «Ўзбекистон маданияти» газетасига адабий ходим бўлиб ўтди. У санъат бўлимида санъатнинг барча тур ва жанрларига оид илмий ҳамда оммабоп мақолаларни тайёрлаш жараёнида фаол иштирок этиб, қаламини чархлади. Соҳага оид мақолалари билан кенг ўқувчига оммаси ва мутахассис олимлар эътиборини жалб этди.

Эш мутахассисда илмга мойилликни сезган устозлари ва дўстлари аспирантурага киришни тавсия этишди.

Сирожддин АҲМАД

МЕХИРИ ДАРИЁ УНИНИ

Илм билан шуғулланиш ўзининг кўнглида ҳам бор эди. Бу орзун амалга ошириш учун 1960-1961-йилларда Масков театр институтида аспирантурада ўқиди. У ердан қайтгач, Тошкент Маданий-оқартув техникумида ўқитувчи бўлиб иш бошлади. Орадан кўп ўтмай Театр ва рассомлик институтининг театршунослик кафедрасига ўтди. 1975 йилда «Андижон театрининг ривожланиш йўллари» мавзусида номзодлик диссертациясини ёклди.

Санъатшунослик фанлари номзоди Сотимбой Турсунбоевни серхосил дарахтга ўхшаси сира муболага бўлмайди. У салкам қирқ йилдан буён талабаларга театршунослик илмидан таҳсил беради. Ўзбекистон ва Қорақалпоғистоннинг қайси жойига борманг, албатта унинг шоғирдларига дуч келасиз. Домла ҳақида гапкетудек бўлса, уларнинг тилидан бол томиб: «Зап, хоксор, меҳнаткаш устозимиз бор», — дейишади.

Унинг ёзган мақолалари ўзбек театри босиб ўтган тарихий йўлни ўрганишда беминнат манба. Ҳамза номидаги академик театрдан тортиб, то Андижон, Наманган, Фарғона, Хоразм, Сирдарё, хуллас, барча театрларнинг спектакллари, ушбу жамоаларда ишлаган ижодкорларнинг ижод йўли ҳақида маълумот топиш мумкин.

Илмий ҳалоллик, муаммога малака билан ёндашиш олимнинг мақолаларига хос хусусият. Тақризларида спектаклларнинг тимсоли, режиссёр ва актёрларнинг ҳаҳоратини самимий инкишоф этади. Унинг «Қўтлуг қон», «Тўйлар муборак», «Маъмура кампир», «Қузнинг биринчи қуни» ва бошқа кўпгина спектакллар ҳақидаги тақризлари мунаққиднинг соҳага жиддий ёндашганидан далолат.

Олим қатор актёрлар, режиссёрларнинг ижодий қиёфасини яратиш борасида ҳам талайгина мақолалар,

очерклар ёзган. Буларда санъаткорларнинг ҳаётига фактологик жиҳатдангина эмас, балки инсонийлик ва юксак маънодаги санъат нуқтаи назаридан ёндашилганининг гувоҳи бўламли. Мақола-тақризларда мутахассислик мезони устиворлиги билан бирга санъаткорлар қалбини, ички дardдини, орзу ўйларини очишга интилиш кўзга яққол ташланади. Шафот Раҳматуллаева, Рустам Бобохонов, Омон Абдураззоқов ҳақидаги ёзганлари шундай дейишга асос беради.

Умуман очиқ кўнгиллилик домланинг табииатиға хос хусусият. Бу фазилат таниқли гриммчи рассом Суръат Жалоловга бағишланган «Юз ясашга фаранг» мақоласида аниқ кўринади. Суръат аканинг маънавий иходий қиёфаси лўндагина очилган. Ўқувчи кўз олдига касбига меҳр қўйган, ўз ишининг сир-асрорини яхши биладиган рассом-гример гавдаланади.

Устоз оддий мақоланавис эмас, балки салмокдор китоблар ҳам ёзган. «Аббос Бакиров», «Андижон театри» китоблари фикримизга далил бўла олади. Яқинда театр санъати мутахассислари домланинг янги асарини кўлга олдилар. Бу икки жилдлик «Хорижий театр тарихи»-дир.

Шуни очиқ айтиш керакки, ўзбек китобхони, санъатқору муҳлислари бу асарни етмиш йил кутган эдилар. 20-йилларнинг охири 30-йилларнинг бошларида ўзбек ўқувчисини Шекспир, Софокл, Эсхил каби жаҳоншумул драматурглар ижоди билан таништиришга илк бор қўл урилган бўлса-да, аммо мустабид тузум ва унинг мафқураси туфайли бу савоб иш амалга оширилмай қолиб кетган эди. Демак, ушбу иш ўзбек театршунослик илмида амалга оширилган энг катта қўлланмалардан бири деб қаралмоғи лозим.

Китобнинг биринчи жилдида «Антик даврдан маърифатпарварлик даври-

гача Фарбий Оврупо театри» фаолияти ёритилади. Бунда қадимги юнон ва румо театр санъати, драматурглар, драма назарияси, ўрта асрлар, маърифатпарварлик даври театри, француз классицизми атрофлича инкишоф этилган.

Иккинчи жилда XIX-XX асрлар Оврупо мамлакатлари ва АҚШ театри ҳақида маълумот берилади. Ҳар икки китобда Фарбий Оврупо театрлари кенг таҳлил қилинган. Театр санъатининг изчил ривожланиши кузатилган. Китоб театршунос мутахассисларга, актёрларга, театр санъати билан қизиқувчи барча кишилар учун муҳим қўлланма бўлиб хизмат қилади.

С.Турсунбоевнинг (Г.Раҳмонова билан бирга) иккинчи жилда «Абсурд» театри мақоласи билан муаллиф сифатида қатнашгани эътиборга молик. Ўрни келганда шуни таъкидлаш зарурки, ҳар икки китобда билвосита рус муаллифларининг асарларидан фойдаланилган ва уларнинг исм-шарифлари келтирилган. Тўғри, бу олимнинг илмий ҳалоллигидан далолат ва гўзал фазилат. Аммо китобда яна бошқа муаллифларнинг асарларидан фойдаланилгани ҳам сезилади. Бундан ташқари асар таржима каби эмас, балки оригинал асардек ўқилади. Шу боис ўқувчида бу китобнинг домла С.Турсунбоевнинг ўзи ёзгани, бироқ истихоло қилибми, ё камтарлиқданми «таржимон ва нашрга тайёрловчи» деб қўя қолган, деган фикр уйғонади.

Маълумки, ўзбек тилида театр атамалари лугати ишлаб чиқилмаган. Кўпгина номлар, истилоҳлар муқобилини топиш оғир ва илмий жиҳатдан муҳим. С.Турсунбоев бу ишни шараф билан уддалаган. Сўзларни ўрни-ўрнида ишлатган. Шу боис ҳар икки китобни ўқиган киши бу таржима эмас, балки тўғридан-тўғри ўзбек тилида ёзилган асар деб қабул қилади.

Китобнинг фазилати шундаки, мутахассисга ҳам, оддий ўқувчига ҳам актёрлик маҳорати, давр драматургияси, ижтимоий-сиёсий, маърифий ғоялари, оқимлар ҳақида бой материал беради.

Ўйлаймизки бу асар ҳали узоқ йиллар мобайнида талайгина талабаларга дастуриламал бўлиб қолади. Домла Сотимбой Турсунбоев бу иш билан чекланмай, хорижий Шарқ театри ҳақида ҳам рисола ёзадилар, деб умид қиламиз. Биз домлага бу эзгу ишни амалга оширишларида куч-қувват, саломатлик ва илҳом тилаб қоламиз.

Хут, уру, кут... барака

Кашкадарё вилоятининг Шахрисабз туманида Қутчи номли қишлоқ бор. У ерда яшовчи аҳоли асосан деҳқончилик билан машғул бўлиб, эрта баҳордан то кеч кузгача мўл ҳосил учун тер тўкишади. Аҳолиси асосан ўзбеклар бўлиб, қўндалик турмушда ҳам ўзбек тилини қўллашади. Қишлоқнинг номланиши ҳам аҳолининг юқоридаги хусусиятларига боғлиқ десак, янглишмаган бўлаемиз. Ойконимининг худудидagi ерлар деҳқончиликка ярайдиган унумдор ердир.

Бу топонимнинг қайси тил сўзлигига оидлигига кўра икки хил фикр бор:

1. «Қут» йил номларининг араб тилидаги кўриниши бўлган «хут» — «хут»нинг фонетик жиҳатдан ўзгарган кўриниши. «Х»нинг «қ» товушига ўтиб кетиши ҳамда «т» жарангсиз товушининг «д» товушига ўтиб жаранглилашиш ҳодисаси ўзбек тилига ҳосдир. Ой номини билдирувчи «хут» сўзининг ўзбекча таржимаси «балиқ» бўлиб, балиқ ариқдами, сойдами, денгизда ё дарёдами, қаерда бўлса ҳамки, тиниб тинчимайди, кишининг яшаш гамида бўлади, меҳнатдан бошини кўтармайди. «Хут-ют», яъни хут ойда қутилмаган қаттиқ совуқ тувиши ахтимоли борлиги ва чорва талафот кўриши мумкинлигини эътиборга олиб айтилган халқ иборалари ҳам борлигини унутмаслик керак.

2. «Қут» сўзи қадимги туркий сўзлардан бири бўлиб, қутлуг, қут-барака каби сўзларнинг заминида — ўзагида ишлатилади. Ушбу далил олдинги далилга нисбатан анча ишончли-

роқ, chunkи бу сўз «Ат-туҳфатун закияту фил-луғатит туркия», «Аҳмад Югнакийнинг «Хибатул ҳақойик» асари ҳақида» (муаллифи Қ.Махмудов) номли илмий асарларда олдиндан қўлланилганлиги қайд этилган. Демак, «қут» сўзи туркий сўзлардан биридир. «—Чи» эса шахс оти ясовчи қўшимча бўлиб, жой номи таркибида топоформант бўлиб келган. Бу қишлоқнинг номланиши ҳақида турли фикрлар бор. Ўзбек халқи жуда кўп уруғлардан, қабилалардан ташкил топган бўлиб, улардан бирининг номи «қут» ўзаги билан бошланувчи Қутчи уруғидир. Тарихимизнинг олтин зарваракларида «қутчи» уруғи вакиллари бошқа ўзбек уруғлари каби ўз ўринларига ва қадр-қимматларига эга бўлишганки, улар яшаган жойни ўзларининг номлари билан «Қутчи» деб номлашган. Мазкур қишлоқда олдин кўпчилик аҳоли шу уруғ вакиллари-дан иборат бўлган. Кейинчалик бошқа ерлардан аҳолининг келиб қўшилиши билан уруғ вакиллари бошқа уруғлар билан аралашиб кетган, бироқ қишлоқ «Қутчи» номини олиб қоллаверган.

Қут-барака, қутлуглик маъноларини англатувчи қут туркий сўзига ясовчи «—чи» қўшимча қўшилиб, этноним ясалган. Қутчи уруғи вакиллари бошқалар томонидан меҳнаткаш деб тан олингани учун шу ном билан ай-тилган бўлиши мумкин.

Толибжон ЭРНАЗАРОВ,

Ўзбекистон Миллий университети
доценти

Эй, ўғлон сазимини ол-да чалақол,
Майли, минггу бўлсин, майли бўлсин шўх,
Муганинг бўласан балки бетимсол,
Оқангасз бўласан балки тенги йўқ.

«ГОРИЛЛА»

Файрат исмли бир танишим бор. Қадди-баста, саҳти-сумбати бипа-биноийдек. Аммо уни бошқалардан кескин ажратиб турадиган бир жиҳати бор: ўта кетган жундор. Ё, алҳазар, баайни горилла! Шу боис лақаби ҳам «горилла». Хуллас, Дарвин каромат қилган даврларидан буён фанга маълум атавизмининг энг ноёб нусхаси.

Ўзи бозорда уззукун «Кеп қолинг, оп қолинг, гўшнингн додахўжаси бизда» деб харидор чорлаб гўшт, ичак-чавоқ, суяк-рехтларни пуллайтиди. Уларни ўзаро шундай эпчиллик билан аралаштириб юборадикки, машхур кўзбойлагич Вольф Мессинг ҳам «кароматингдан отахон» деб ёқа ушласа ажабмас. Уни ҳар кўрганимда бу одам табиятининг қасдики ёки хатосини билолмай ҳайрон эдим. Нима бўлди-ю кунлардан бир кун у сувга чўккан тошдек кўққисдан ғойиб бўлиб қолди. Унга ўрганиб қолган эканман чоғи, анча вақтгача нос қовоғини йўқотган бангидай қарахт бўлиб юрдим. Ниҳоят, олти ой деганда яна пештахта ортида пайдо бўлиб қолди. Ранглари бир ахвол, кўз ичкарига ботган, бурун сурайиб учини чапга қийшайган. Ё қолган эгам, жунлари баттар кўпайиб, кўз ва қулоқ сурасининг четларидан ҳам чиқиб кетган.

Дўстимни кўрдиму, тилло толган одамдек суюниб кетдим. Тўғри-да, кўрмаганимга ярим йилдан ошиб кетганди.

— Ҳа, Горилла, кўринмай кетдинг, қарлардада юрибсан? — дедим қучоқ очиб.

— Эй, нимасини айтасан, жўра, — деди у синиқлик билан. — Нақ, бир ўлибтирилдим. Ранги-рўйимни кўрмайсанми.

— Тўғри, турки-тароватинг, мурдашунинг қўлига тушиб қолган ўлиқниқига ўхшайди, — дедим ҳазиллашиб. — Касал-пасал бўлдингми?

— Ундан-да баттар бўлдим, жўра! Шу пайтгача бу гапни бировга айтишга уялиб юрүвдим. Бугун сенга айтмасам бўлмайди.

Шу, десанг, бир экстрасенс мижозим бор эди. У ҳар одам мендан гўшт оларкан, афтимга сигир қараш қилиб қўяр эди. Бир сафар чидаб туролмадим-да: «Бетимда хошиям бормикан, оғайни?» — деб сўрасам, у секингина қулоғимга: «Ошна, тўғрисини айтинг, бу бетини ҳар кун кириб, одам тусига келтиришингиз учун қанча пулингиз кетади?» деб шипшиди. Ҳақиқатан ҳам, қунда икки бор башарамни киртишласам... Мен унга ахволни батафсил баён қилдим.

— Бу танангиздаги Ян энергиясининг кўпайиб кетганидан, — таъдих қўйди у.

— Менда жуда самарали восита бор. — «Хербавинилтетрахлорбутилпергидротрихфенилпирозолидин» деган. Дорисуносиликнинг энг сўнгги ютуғи. Бу малҳамдан бир марта сурсангиз, уч ойгача устарага ҳожат бўлмайди. Асабга ҳам, чўнтакка ҳам фойда. «Херба майит» фирмасининг маҳсулотиди.

— Аввалига унинг гапларига парво қилмадим, қаллоблик бўлса керак деб, ўйладим. Аммо, зангар, реклама қиларвериб жуда қизиқтириб қўйди-да. Хар келганида барқашдек бетини кўрсатиб мактанайди. Охири бор барака қилиб, дорисини сотиб олдим. Шу кечаси божамни «гап»и бор эди. Ўйга кела солиб, ўзимни ванага урдим. Ноёб, бадбўй малҳамни юзимга обдон сурдим. Вожаб, чангалдор бўлиб ётган туқлар ҳеч бир оргиксиз тушиб, юзимнинг рангги тиниқлашиб, ялтирай бошлади. Ўзимга-ўзим маҳлиё бўлиб, тез-тез бош-кўзимни ишқалаб ювдим-да, божамниқига қушдек учдим.

Қуоқ зиёфат, «сен же, мен же» қилиб ўтирибмиз. Бир маҳал ёнимда ўтирганлар мендан секин узоклашаётганлигини пайқаб қолдим. Қайф устида дастлаб бу холга эътибор бермаган бўлсам-да, уларнинг нигоҳидаги ваҳима мени ўйлантириб қўйди. Секин дахлиздаги тошойнага қараб ўзим кўрқиб кетдим. Гўё ойнадан аллақандай ялтироқ башарали нухса менга бакрайиб турар эди. Бош пашша қўйса сирғанадиган холда, қош-киприклардан асар ҳам қолмаган. Хуллас, бедаво бир махлук.

Жоним ҳалқумимга келиб, хайр-маъзури насия қилганча, уйга югурдим. Бир амаллаб ит азобиди уйимга етиб келдим-да, лаънати малҳамнинг қучи қачон кетишини кўтиб, қилга тутиб ётавердим. Бу орада ғаламис бож: «Песмохов бўлиб, соч-соқоли тўкилиб кетган, яқинда лепрозорийга олиб кетармиш», — деган миш-миш тарқатибди. Балодан ҳазар деб, хотин ҳам бола-бақрани олдиға солиб, ойисиникига кетиб қолди. Дорининг таъсири кетиб, одам тусига киргунимча олти ойча вақт ўтди. Еганим умуман ичимга ботмайди, де.

— Экстрасенс ҳолингдан хабар олиб турдимни, ишқилиб?

— Келди, бир неча марта келди. «Херба майит» фирмасининг бошқа бир малҳамини тақлиф қилди. Мўй ўстирар эмиш. Уни ҳам сотиб олиб, бир ҳафта кетма-кет сурдим. Натиха эса кўриб турганингдек...

**Алижон
ЗОХИДИЙ**

Guliston

3
2000

Учредитель:
**Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан**

На узбекском языке

Навбатчи муҳаррир:
Маҳкам МАҲМУДОВ

Мусахҳиҳ
Маҳмуда АБДУЛЛАЕВА

Фотомухбир
Владимир ГРАНКИН

Таҳририят манзили:
700029, Тошкент — ГСП,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

Телефонлар:
Бош муҳаррир — 136-78-90
Бош муҳаррир ўринбосари — 133-07-94
Масқул котиб — 133-07-94

Боснишга рухсат этилди:
30.04.2000 йил.

Қўғоз ҳажми 60Х84 1/8
Офсет босма.

Шарти босма табиғи 7,64.

Наширёт ҳисоб табиғи 9,88.

Шарти буюқди нухса 18,5.

Буюртма № 468.

4105 нухсада чоп этилди.

Сотува эркин нархда.

**Таҳририятга келган қўйзмалар
таҳлил этилмайди ва
муаллифларга қайтарилмайди.**
**Таҳририят фикри муаллифлар
нуқтаи назаридан фарқланishi
мумкин.**

**“Шарқ” нашриёт-маъбаа
концернининг босмаҳонаси.**
700029, Тошкент,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© “ГУЛИСТОН” 3/2000.

Инсон танасининг 1000 дан ортиқ нуқталарига игна санчиб даволовчи врач, медицина фанлари номзоди, доцент Родион Дмитриевич Дойнинг Тошкент шаҳри, Миробод тумани, Файзобод ДАНИга яқин 5-проезд Оқбилал кўчаси, 45-уйига (тел. 93-38-18) республикамининг барча вилоят ва туманларидан беморлар серқатнов. У ангина, оғриқли ҳайз кўриш, қорин оғриги, тизза бўғими оғриги, юрак соҳасидаги оғриқлар, бўйин-елка соҳасидаги оғриқлар, гастроспазм, бавосил, гипергалактия, гипогалактия, яъни сут етишмаслиги, бош оғриги, грипп, дудуқланиш, қабзият, тиш оғриги, истерия, ўғтал, кўкўғтал, иситма, мастит, тумов, бурун қонаши, ҳушдан кетиш, қўл кафтининг тортишиб қолиши, юздаги мимика мускулларининг тортишиб туриши, кўнгил айланиши ва қайт қилиш, хуррак отиш, қўлоқ шангиллаши, энтерит ва ҳаказо касалликларни игна билан даволашда юксак маҳорат ва тажрибага эга.

2002 190

Guliston

Индекс: якка обуначипар учун — 820
 ташкилотлар учун — 806
Баҳоси: Чакана савдода келишилган нархда.

Хурматли хонимлар ва жаноблар!
Азиз қизингизни, бўлғуси келинингизни
ва севгилингизни ҳарир тўй либосида
кўришни истасангиз махсус кийимлар
«Юлдуз» дўконига марҳамат қилинг!

Дўконимиз «Саёҳат» меҳмонхонаси
қаторида, Буюк ипак йўли кўчаси, 123-
бинода жойлашган. Бу ерда дунёнинг
турли мамлакатларидан келтирилган
оппоқ тўй либосларини келишилган ва
арзон нархларда ижарага ёки сотиб
олишингиз мумкин.

**Ҳар кимнинг топгани
тўйга буюрсин!**

Мурожаат учун телефонлар:
67-44-07, 169-69-74.

Дикқат,
дикқат!

